

НИКОЛА ЦВЕТКОВИЋ
ЗАПИСИ
О
СЕРГИЈУ
ДИМИТРИЈЕВИЋУ

ОД ИСТОГ ПИСЦА

ПЕСНИЧКА ПОЕТИКА МИЛОША
ЦРЂАНСКОГ, 1993.

КЊИЖЕВНО-ПОЕТИЧКЕ СТУДИЈЕ, 1993.

ПОЕТИКА МИЛАНА ДЕДИНЦА, 1993.

КЊИЖЕВНО-ПОЕТИЧКО УДЕЛИМА
ПРВИХ СРПСКИХ СОЦИЈАЛИСТА, 1994.

ПОЕТИКА ПИСАЦА - КЊИЖЕВНО-
ПОЕТИЧКЕ СТУДИЈЕ III, 1994.

КЊИЖЕВНО-ПОЕТИЧКЕ
СТУДИЈЕ II, 1995.

СТИЛСКО-ИЗРАЖАЈНЕ ОДЛИКЕ
НАРОДНИХ ПЕСАМА
ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА I, 1995.

СТИЛСКО-ИЗРАЖАЈНЕ ОДЛИКЕ
НАРОДНИХ ПЕСАМА
ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА II, 1995.

ЖИВЕТИ ПУНИМ ЖИВОТОМ -
ЖИВОТОПИС О СЕРГИЈУ
ДИМИТРИЈЕВИЋУ, 1996.

ЖИВОТ КАО ДЕЛАЊЕ - ПОЛИТИЧКА
ДЕЛАТНОСТ СЕРГИЈА
ДИМИТРИЈЕВИЋА, 1997.

НОВИ И СТАРИ ПОВОДИ - КЊИЖЕВНО-
ПОЕТИЧКЕ СТУДИЈЕ IV, 1997.

У коауторству са Блађојем Глигоријевићем
БУЛАВКА - БОРБЕНИ ПУТ БОРИСАВА
СТАНКОВИЋА, 1967.

ПЛАМЕНИ ОДСЕВИ - МОНОГРАФИЈА
О ЖИКИ ИЛИЋУ ЖУТОМ, 1984.

Збирке песама

СВЕ ЈЕ ЉУБАВ, 1979.

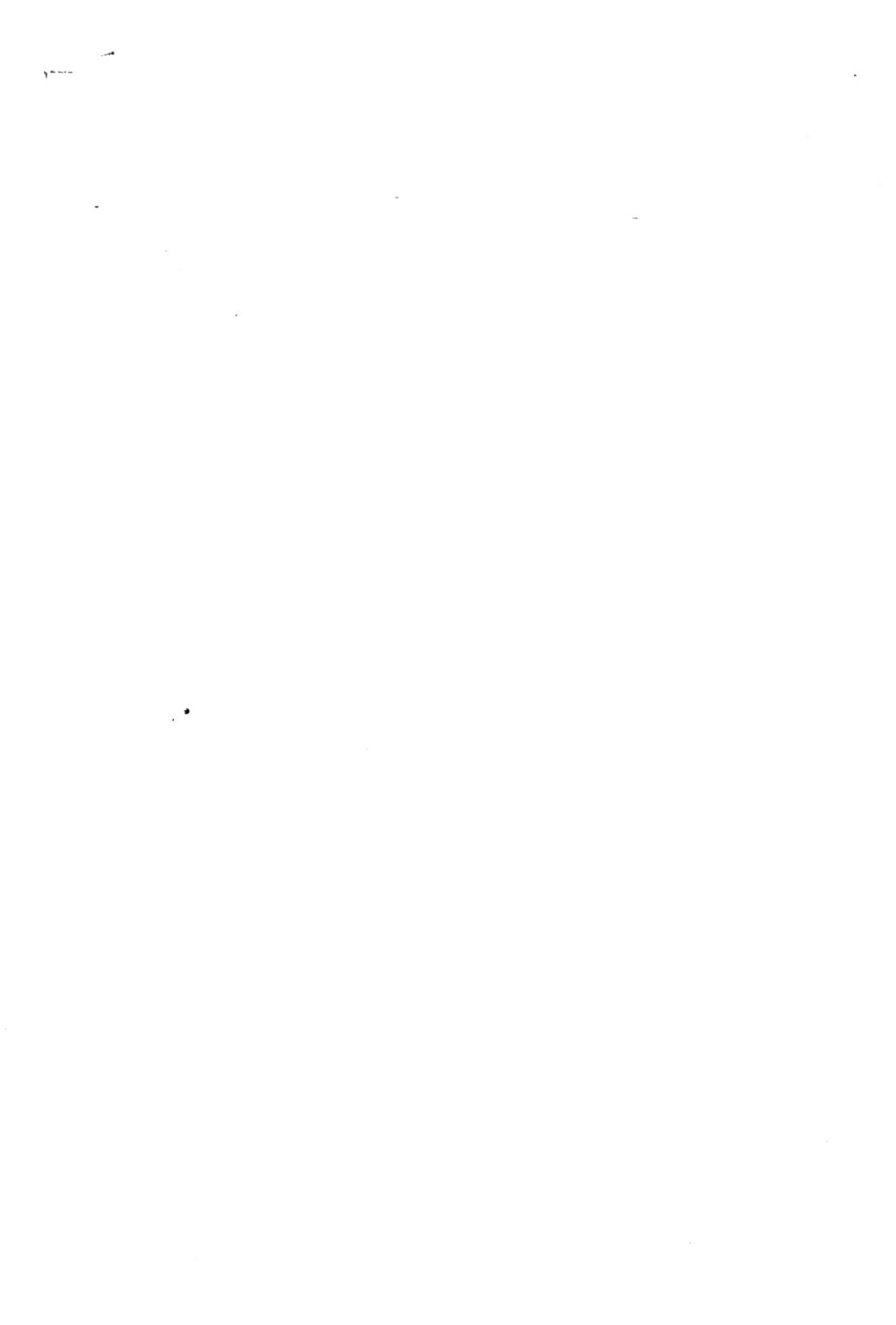
СВЕТЛОСТ ЗЕМЉЕ, 1992.

СРПСКО МИШЉЕЊЕ, 1993.

ЧУВИДНЕ МИСЛИ, 1997.

ПЛАВЕТНО ДОБА ДЕЧАШТВА, 1995.

КОСОВИЈАДА, 1997.

Библиотека Народног Музеја у Лесковцу

КЊИГА 46

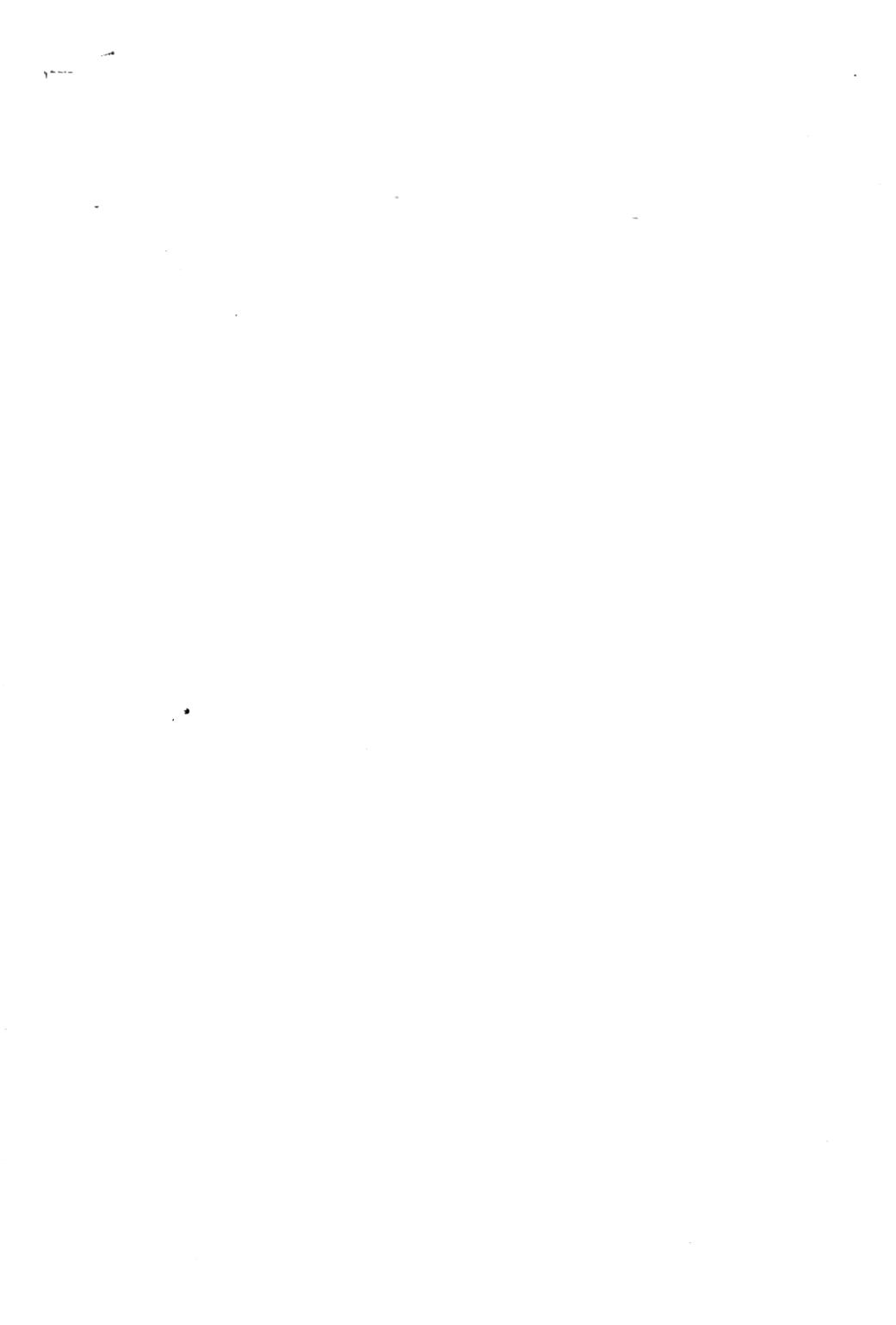
Уредник
Верољуб Трајковић

Рецензент
проф. др Милан Миладиновић

НИКОЛА ЦВЕТКОВИЋ
ЗАПИСИ
О
СЕРГИЈУ
ДИМИТРИЈЕВИЋУ

ЛЕСКОВАЦ

Живећи јуним животом

С. Димићијевић

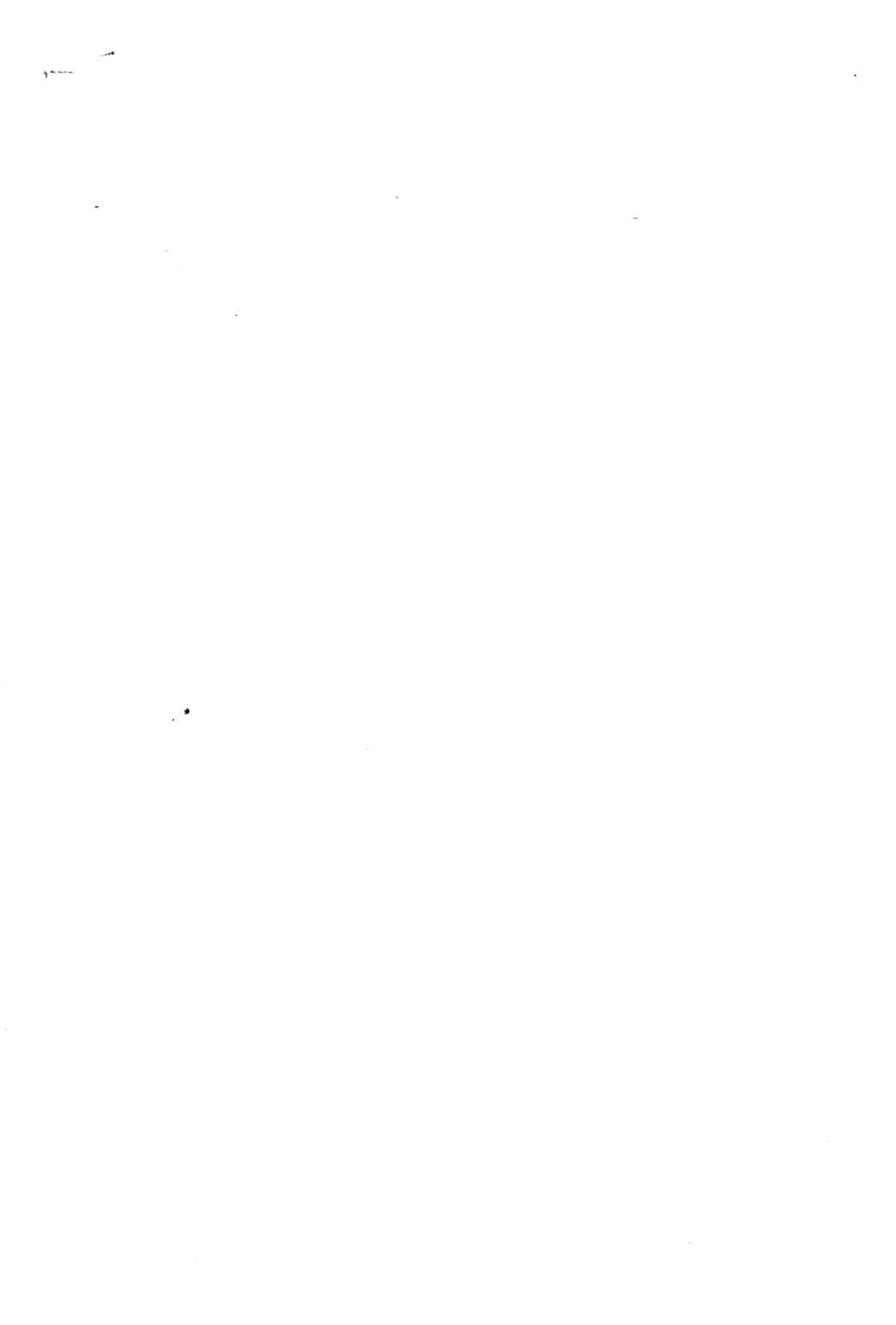
III

Живој койни, у сну вишња трули.
Гасне сјај у праху и самосознаји.
Оданик себи, па издајство у хули.
Пред суновратом празнине и небо заштари.

Живој койни; ојварају се шавне двери,
Варка заводи хиљење под скуче
Нада лажљиво руди у певери
У срцу заданиле зоре сумануше.

Певај, док свеј у јашки исирајава,
Песма се заодева у свеживојно,
Али лажно преобиље завараја
Све што је у шелу йоховојно.

Живој койни; у нама сусирајање.
Смрт је крилато узлештање у пишића.
Из њеличића искри прадавно йокајање
Што у небеском трајжи вечна јашчића.

ПРЕДГОВОР

ЖИВОТ ПОСТАО ДЕЛО

Проф. др Никола Цветковић, песник, научни посленик и историчар културе латио се пера да опише веома богат живот др Сергија Димитријевића, истакнутог историчара социјалистичког, комунистичког и радничког покрета Србије, свестраног истраживача, писца историјских дела, теоретичара политичке економије и колекционара. У овој књизи имамо складно остварење писцу о писцу, научнику о научнику, историчару о историчару.

Понет свестраним стваралаштвом др С. Димитријевића аутор Никола Цветковић надахнуто је писао о њему. Својим делом, животом, ангажованошћу за људску будућност Димитријевић је, пре свега, човек који је живео у садашњости а својим дometима био је окренут будућности. Можда је зато и био велика инспирација за писца овог дела као и за ствараоце. Његова свестраност утицала је на шири круг људи различитог научног и истраживачког опредељења. Тешко је одвојити било који део стваралаштва С. Димитријевића, а да се не осиромаши целина његове личности. Био је пример многима, усмеравајући их да се баве оним што је сфера њиховог интересовања и где могу највише да пруже.

У овим записима аутор се бави личношћу и делом Сергија Димитријевића у контексту друштвено историјских збивања. Полазећи од сложености свега што се дешавало и у нашем друштву аутор је нашао одговарајућу меру да истакне оно што је за историчара Сергија Димитријевића било најбитније.

Иако су овде сакупљени студијски чланци, прикази дела С. Димитријевић, литерарни записи и разговори, књига делује као целина. Без обзира што овде све не произилази једно из другог, јер то и није могуће, с обзиром на разноликост разматрања, Цветковић је успео да усклади своје списатељско излагање о животу, мисли и делу

лесковачког, српског и југословенског ствараоца дајући целовит лик С. Димитријевића у више области деловања. Из прилога и текстова видимо личност која је имала свестрано интересовање за све што се дешава; личност која није пратила само своје време већ је била и учесник у важним догађајима. С. Димитријевић није само писао о историји него је био део историје, учествовао је у њеном стварању и зато је и могао да остави тако обимно и богато дело.

Тешко је у свему одредити шта је С. Димитријевић био као стваралац: историчар радничког покрета, нумизматичар, етнолог, полит-економиста, социолог (писао је о социјалној структури села и дао статистичке податке о радничком покрету и српском друштву у време зачетка социјалистичких идеја), публициста, новинар, политиковолог, филозоф историје, археолог итд. Он је све то појединачно и све скупа. Тако га је у "Записима" приказао Никола Цветковић. Мора се признати да није лако на малом простору дати целину стваралаштва овог изузетног човека. У настојању да захвати бројна подручја његовог плодног живота, аутор се определио да скромно наслови књигу "Записи".

Др Никола Цветковић изложио је доста целовит поглед на дело С. Димитријевића. Захваљујући томе видимо конкретну личност са актерима преображаја друштва. Уочавамо Димитријевићеву стваралачку изворност и истрајност у борби да човеку буде боље, да живи у слободи и очевеченом друштву. Борио се против нехуманих услова живљења у друштву; доминације приватне својине. Сергије је прихватио филозофију праксе и продубљеним историографским приступом прати развој социјалистичке мисли дајући допринос њеном богаћењу. Код њега се запажа оригинални приступ без обзира којом се научном дисциплином бави. Из његовог пера настало је значајан прилог историји социјализма у Србији. У свом стваралачком раду примењивао је дијалектички приступ историји и савремености. Стога је Димитријевић и могао да остави иза себе богат научни опус и вредна дела која настављају да инспиришу на стваралаштво и конкретно деловање млађе научне раднике.

Код њега је присутно јединство речи и дела, акције и сазнања, покрета и мисли. Био је човек у реалном свету, али се није утапао у фактографију, нити судио о постојећем и прошлом са висине и претенциозно, већ је живео пуним и стварним животом. Отварао је нове визије развоја личности и друштва. У његовим виђењима присутна је историја народа, радничког и социјалистичког покрета и прошлост коју је мисао превазилазила пројектујући нову очевечну стварност.

Био је врстан интелектуалац који је прихватио напредне идеје окренуте будућности људског друштва. У томе се није колебао, нити је имао дисконтинуитете како у стваралаштву тако и у револуционарном деловању. Није узмицао у реализацији својих идеја и схватања без обзира на препреке на које је наилазио. У једном периоду налазио се стално под присмотром полиције и умешно је избегавао њене замке.

Студијски и други написи С. Димитријевића засновани су на бројним изворима и богатој грађи са коментарима који омогућују читаоцима да свестраније сагледају историјска збивања. Још значајније је што је истицао каузалну везу између историје и стварности, човека и историјских околности у којима је деловао. Аналитички је тражио узроке појавама које је откривао и тумачио. Разазнавао је сложене везе и међусобне утицаје разних појава које су се збивале у историјском процесу. Својим историјским приступом отварао је перспективу изласка из деликатних услова живота нудећи извесна нова решења, не намећући их директно. Отварао је могућности да свако на свој начин приступи животу и будућности.

Н. Цветковић је схватио целовитост његових погледа и уобличио свестрани лик С. Димитријевића. То је складна, научна, књижевно и поетски сажета животна историја човека и борца. Остварио је својеврсни духовни инвентар стваралачког живота, мисли и дела човека који је сав био ангажован у остваривању визија свога народа и у подизању његове културе и образовања. Утицао је на историјско и духовно уздизање народа, и формирање свести радничке класе о њеној улози у историји социјалистичког покрета у свету. Показао је да је за С. Димитријевића стил живота био стваралаштво и трагање за историјским коренима и вредностима XIX и XX века. Указао је на историјски значај прве српске револуције од 1804 године, и на брзу националну еманципацију и цивилизацијски развој Србије.

Жаришта Димитријевићеве активности никада се нису гасила. Кад би дошао до резултата у једној области прелазио је на друго подручје не напуштајући оно прво. Управо зато код њега имамо спајање разних научних области и ако су једна од друге биле доста удаљене, проналазио је везу међу њима јер је био у средишту збивања целином интелектуалне снаге. Својим делима дао је печат времену превазилазећи га новим дometима у сазнању. Живео је своју практично делатну и борбено креативну историју. Имао је снаге и знања да научно обликује колективни дух народа, радничког покрета и свог стваралаштва. Осетио је историјску вредност и смисао народног деловања које је стваралачки осмишљено.

У својим делима, револуционарном раду и стваралаштву С. Димитријевић је превазилазио малограђански индивидуализам који разбија заједницу и уноси немир, ремети односе и спутава праве вредности. Трагао је за дубљим смислом живота и понудио револуционарни и општељудски систем вредности. Осветлио је своје време и дао поглед на оно што треба да се оствари. Истрајавао је у револуционарној делатности и научно-истраживачком раду. Био је мислилац и етичар свога доба. Померао је историјске границе свог сазнања, а тиме и виђења свог времена. Он се није прилагођавао постојећем већ је активно деловао на оно што јесте и како јесте да би се остварио друштвени прогрес. Био је бунтовник против социјалне неправде, економске експлоатације, неморала буржоаског друштва. Његова борба имала је прогресивно усмерење спојено са целовитим научним сазнањима па је у великој мери био визионар. У колективној снази партије југословенских комуниста видео је социјалну и политичку енергију која може у датом историјском тренутку да оствари услове за реализацију идеала о бескласном друштву. Из тих и других разлога истраживао је настанак, деловање и допринос револуционарних субјеката: КПЈ, Савеза комуниста омладине Југославије, настанак радничке класе и класних организација, посебно синдиката итд. Истина, то је делом чинио на микро плану, који је у себи носио опште законитости целине.

Својим делом о страном капиталу у Краљевини Југославији С. Димитријевић је показао како је осиромашиван народ, а богатили се власници капитала. Природна богатства нису служила народу већ онима који су извлачили профит и екстра профит. Народ је живео у беди и зато што је туђин делом присвајао његова природна блага. Ово је актуелно и данас када се поново насрће на југословенска природна богатства. Само то се чини на други начин путем давања кредита уз зеленашке камате. Тиме је Димитријевић показао да историја не служи само ради сазнања онога што је било у прошлости већ и као учитељица живота.

Иако није био дипломирани историчар С. Димитријевић је овладао историографском методом и веома успешно се бавио историјом. Широтина његовог општег образовања и марксистичких сазнања давали су му моћ уопштавања.

Димитријевићев живот је био садржајан и високо моралан. То је било упориште његове снаге да издржи сувово тежак логорски живот у немачким фашистичким казаматима и да остане чврст и делује на друге логораше без обзира на опасности којима је био изложен. За

њега није било одустајања, заостајања, пролонгирања за неко повољније време. Увек је деловао, и као морално чврст и револуционарно опредељен није признавао да постоји безизлазна ситуација. Само постоје теже и лакше ситуације и услови деловања.

Живео је у време бурних, динамичних, брзих промена, напретка и заостајања, сложености живота у Краљевини Југославији, Републици Француској и у Немачкој, као логораш и увек остајао на својим идејним позицијама. Ниједна ситуација га није могла да "потопи", да натера да "изгуби главу". Ритам живота је бивао све бржи и бржи од грађанског рата у Шпанији, где је суделовао као веза у Паризу до победе над фашизмом и повратка у Југославију, али је он вазда остваривао своје задатке.

У ослобођеној земљи Димитријевић је још интензивније радио и стварао. Наилазио је на извесно неразумевање другова и оних који су вешто искористили ослободилачки рат и попели се на више партијске и државне функције. Упркос свему нездржivo је стварао и објављивао своја дела и постао знаменит научник у истраживању и конституисању истине о историјској прошлости. О његовим правим квалитетима најбоље сведоче дела која је оставио.

Човек у стварању обично није сам, у личном животу може да нађе изворишта за свој рад. С. Димитријевић је имао ту срећу да за сапутника придобије Наду која је стваралачки пратила и помагала свом супругу. Слободно се може рећи да у томе има и њених заслуга. Као одани животни друг помагала му је да се посвети стваралаштву. И сама је често по библиотекама и архивама истраживала грађу, што је допринело да он оствари тако бројна и значајна дела. Није то било само пасивно истраживање, већ је она уносила себе и давала одговарајући допринос. Тако је Нада Димитријевић, рођена Анђелковић, из своје скромности донекле остала у сенци обимног Сергијевог дела. Ми на то сада указујемо без намере да умањимо његово обухватно дело и индивидуално стваралаштво.

Др Никола Цветковић је веома умешно конципирао ову књигу која је делом биографска као и проблемска. То показују поглавља: "Студијско-мемоарска виђења", "Фрагменти о партијском деловању у Паризу", "Прикази и чланци" и "Документи из архиве". Прва глава је посвећена раду С. Димитријевића као партијском и скојевском активисти у Лесковцу. У другој глави обрађује период студирања, активности у Комунистичкој партији Француске. Ту је и његова публицистичка делатност за време студије на Сорбони. У трећем одељку Цветковић обраћа пажњу доприносу С. Димитријевића леск-

овачкој историографији, археолошким истраживањима и минералошко-геолошком трагању. Ту су и разговори двојице стваралаца, дугогодишњих сарадника и пријатеља. Дати су и исечци који имају карактер мемоарског записивања. Бележећи разговоре Цветковић је једновремено писао и о једном богатом животу који је постао историја.

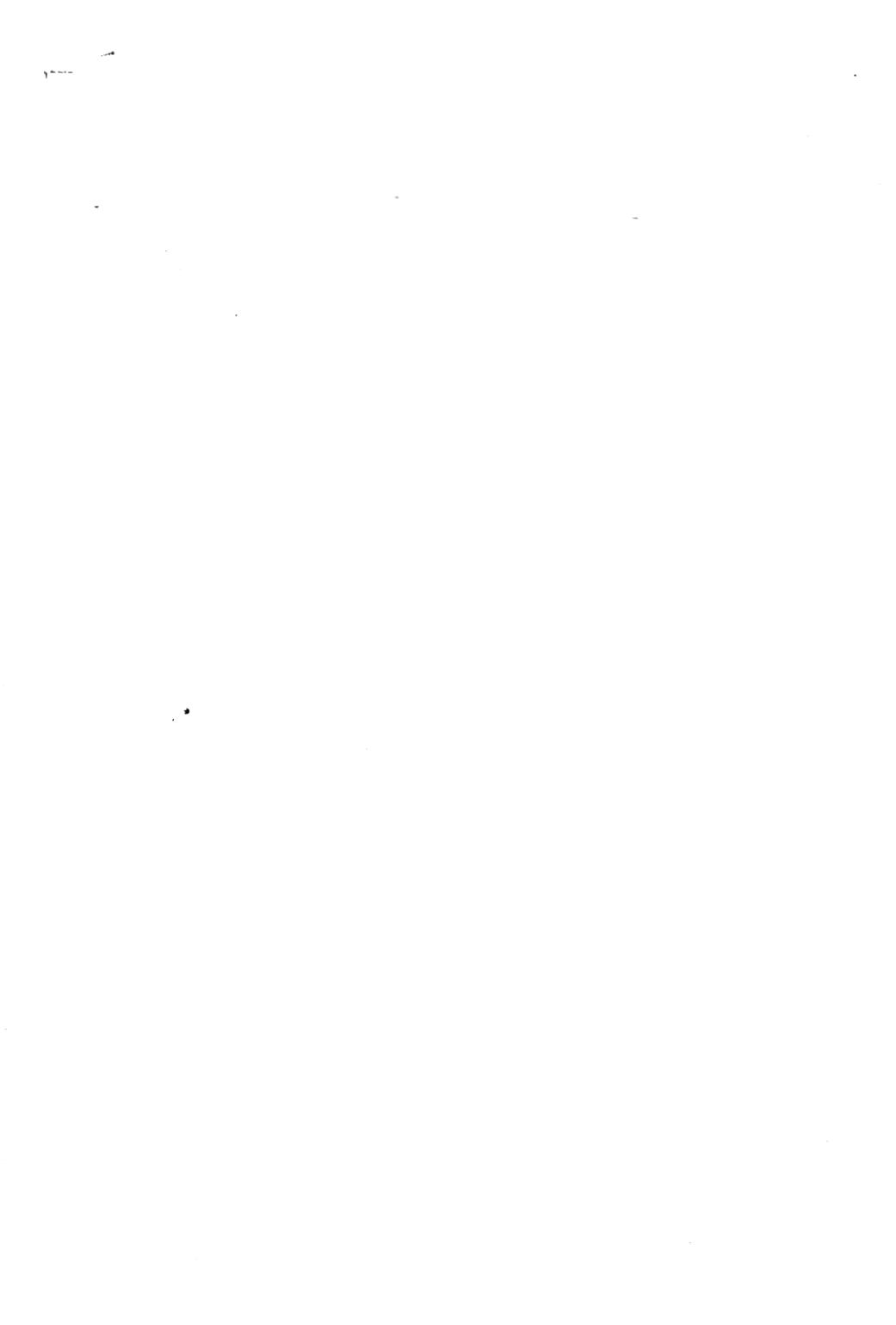
Тако смо добили књигу која представља спој мемоарског и историографског. Овакво дело могао је да напише човек, који је проникао у суштину дела великане српске и југословенске историографије, да га прикаже као човека који је сав живот посветио науци и револуционарној борби, који је одушевљен дometима које је његов научни и животни јунак С. Димитријевић досегао.

Ова књига је својеврстан споменик личности каква је био Сергије Димитријевић; споменик за памћење и поуку, за инспирацију и поштовање.

Косанчић, 28. II 1997.

Проф. др Милан Миладићовић

Пролог

СТУДИЈСКО-МЕМОАРСКИ ПРИЛОЗИ О ПАРТИЈИ И СКОУ У ЛЕСКОВЦУ И НЕКИ ВИДОВИ ДЕЛОВАЊА НАПРЕДНИХ СТУДЕНАТА

Сергије Димитријевић, партијски активиста са најдужим стажом у лесковачком крају, од преко пет деценија, истовремено је био и плодан и афирмисани научни радник и историчар, који је и непосредно учествовао у стварању наше новије историје, као борац у српском, југословенском и међународном радничком покрету.

Поред обухватног изучавања историје лесковачког краја аутор је вредних и бројних студијских радова из историје социјалистичког радничког покрета Србије (до 1918) и комунистичког радничког покрета Југославије (до 1941).¹ Уз то, успешно се бавио привредном историјом; из те области му је и докторска дисертација ("Страни капитал у привреди бивше Југославије", 1958).² А може се рећи да је студијама из српске средњовековне нумизматике један од утемељи-вача нумизматике као историјске науке³ (створио је најзначајнију

-
- 1 Помснимо овде само неке значајније: "Социјалистичке радничке организације у Србији на крају XIX века" (1953), "Библиографија социјалистичког и радничког покрета у Србији, са освртом на остале крајеве наше земље" (1953), "Српски социјалисти и уједињење Југославије" (1960), "Стварање и развитак Комунистичке партије у легалном периоду њеног постојања (1919. август 1921)" (1963), "Учешиће балканских социјалиста у Другој интернационали..." (1966), "Усвајање искуства Октобарске револуције у југословенском радничком покрету" (1968) и др. Додајмо да његова књига "Социјалистички раднички покрет у Србији (1870-1918)" представља једну од првих историја социјализма у Србији, која обухвата период пре стварања КПЈ, укључујући ту и припреме за њено стварање. Радио је на издавању сабраних дела српских социјалиста.
 - 2 "Карактеристике индустрије и рударства бивше Југославије" (1949), "Дубровачки каравани у Јужној Србији у XVII веку" (1958), "Привредни развитак Југославије од 1918-1941" (1962) и др.
 - 3 Наведимо само неколико студија: "Нове врсте српског средњовековног новца" (1958), "Хронологија Душановог царског новца" (1959), "Нове врсте и нова серија

збирку средњовековног новца Србије, Босне и Бугарске која обухвата око 2000 врста, подврста и варијанти). У целни узев, аутор је преко стотине научних радова, обухватних књига, монографија, брошура, студија и дела на неколико страних језика.

За овај наш прилаз је битно да је др Срђан Димитријевић творац једне врсте тоталне историје ужег регионалног подручја⁴ која је произашла из његове целовите концепције историје, као и из оригинално обликованих споменица-монографија, на основу студијске обраде разноврсног документарног материјала, које могу бити чак и узорне.⁵ Посебно је драгоцено што је Димитријевић на новим основама поставио студијско-мемоарску обраду поједињих периода међуратне историје лесковачког краја, повезујући мемоарску грађу са извornом архивском документацијом, уз аналитичко преплитање локалне и опште историје.

Поникао у познатој комунистичкој породици Милана Димитријевића С. Димитријевић је примљен у КПЈ, половином 1933. године од стране Б. Николића, К. Стаменковића и В. Ђорђевића. Под њиховим утицајем израстао је у илегалног партијског радника и активисту. Политичку активност започиње још у лесковачкој гимназији из које је израстао велики број учесника у напредном студентском покрету на Београдском универзитету. Као студент Правног факултета, непосредно суделује у илегалном студентском комунистичком покрету од 1931. г. калећи се у опозиционим политичким борбама и спремајући се за организатора скојевских и комунистичких група на подручју Лесковца, где се од 1932. ангажује и око обнове Удружења студената.⁶ Након учешћа у студентским демонстрацијама крајем 1931. године укључен је у илегалну студентску комунистичку организацију. Попазећи од тих искустава и сазнања у пролеће 1932. године формира и

"нових врста српског средњовековног новца" I, и I-IX, од 1958/9 и 1964-1974), "Новац кнеза Лазара" (1971), "Оставе које садрже српски средњовековни новац из периода до 1371 године" (1981).

- 4 Н. Цветковић, **Један пример концепције тоталне историје ужег регионалног подручја, са освртом на методолошке аспекте** - Округли сто "Проблеми методологије у изучавању савремене историје". Институт за савремену историју, Београд, 17. и 18. XII 1985.
- 5 Споменица педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине 1903-1953" (1954) "Лесковачка гимназија од 1918 до 1941. "Посебан отисак из монографије "Сто година лесковачке гимназије" (1979). "Историја Лесковца и околине 1918-1928" (1983)
- 6 Скупштина Удружења студената. Недељне новине, 8. VII 1934. Лесковац.

води прву скојевску организацију у Лесковцу, чији ће се поједини чланови касније активно укључити у студентски поркет.

Наредне године повезује илегално партијско руководство у Лесковцу са Покрајинским комитетом у Београду, потом успоставља и одржава партијске везе између ПК за Србију и месних организација у Јагодини, (Ћуприји и Параћину) и Куманову (Велесу) и то углавном преко студената, чланова илегалних студенстких комунистичких група (Б. Ђуричић) и других студената (М. Анастасов). Лично и преко курира ради на пребављању илегалног партијског материјала из Београда у унутрашњост, ангажујући при том и напредне студенте са југа Србије (С. Крстић, П. Ђорђевић и др.) У неколико махова је хапшен и ислеђиван и то због познатог студенстког напада на зграду Немачког посланства, око истраге у вези са "Младим борцима", и саслушаван због песама упућених напредном социјалном часопису "Литература" у Загребу. Поред тога, 1934. год. створио је прве сеоске партијске организације у Вучју и Чукљенику, у којима је поред радника и сељака био и студент права Светозар Крстић, који је њима руководио у Димитријевићевом отсуству. А у Београду је организовано водио илегалну студенстку комунистичку подгрупу. Као делегат Окружног комитета Лесковца активно учествује на IV партијској конференцији за Србију (београдски део). У децембру 1934. године по партијском задатку упућен је у Париз где се поред постдипломских студија укључује у међународни раднички покрет, о чему смо раније писали.⁷

Контиинуитет у раду Партије и СКОЈ-а у Лесковцу

Од прилога објављених у "Лесковачком зборнику" посебну пажњу ћемо овог пута обратити само првом "Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934"⁸ узгред помињући "Развој СКОЈ-а лесковачке гимназије од

7 Н. Цветковић, **Неки видови активности студената Београдског Универзитета у Паризу (1935-1937. године)** са посебним освртом на делатност Сергија Димитријевића. - Београдски универзитет у предратном периоду, народноослободилачком рату и револуцији (Саопштења и прилози са Симпозијума одржаног у Београду 16-18. децембра 1985. године), књ. I, Београд, 1986, стр. 262-272.

Н. Цветковић, **Учење лесковачких скојевца и младих комуниста у међународном радничком покрету у периоду између два рата**, Лесковачки зборник, XX 1980. стр. 65-67.

Н. Цветковић, **Учење С. Димитријевића на Међународној конференцији омладине за мир**, Наше стварање, 1978, 5-6 стр. 116-118.

8 **Лесковачки зборник**, 1939, XIX, стр. 13-44

1932. до 1941. год.⁹ и разматрања о деловању СКОЈ-а из монографије "Лесковачка гимназија од 1918. до 1941."¹⁰ којима ћемо се позабавити другом приликом.

У средиште наших разматрања ставићемо питање континуитета партијског рада на овом подручју као и неке видове деловања напредних студената са југа Србије, уз истицања значајнијих пратећих историјских збивања; затим ћемо се, са методолошког становишта, позабавити његовим мемоарско-студијским третманом и занимљивим преплитањем архивско-документаристичког са аутобиографским материјалом, укључујући ту и Димитријевићеве дијалошке исказе о појединостима везаним за наведену студију.

Нагласимо овде да су у укупном партијском и скојевском раду на југу Србије, врло значајно место и улогу имали напредни студенти и као непосредни учесници, носиоци појединих акција и као инспиратори и покретачи борбених и револуционарних настојања.

С. Димитријевић је међу првима на југу Србије одговарајућом научном документацијом показао да је после шестојануарске диктатуре, када је дошло до уништења партијског руководства за Србију и распадања поједицих организација - лесковачка партијска организација продужила са политичким радом и деловањем; она је у тим тешким условима диктатуре и полицијских прогона успела да задржи чланство на окупу, као и да сачува своје руководство. Ако се пре тога у појединим саопштењима и политичким рефератима, а можда и у неким чланцима, указивало на непрекидност политичког деловања лесковачке партијске организације, онда је он први, користећи се историјским изворима, као што су писани извештаји, научно и аргументовано то потврдио. У извештају Б. Паровића од 15. јула 1934. године, пронађеном у Архиви радничког покрета Југославије, према Димитријевићевом наводу, стоји записано: "После 6. јануара 1929. године, низ партијских организација уопште није био захваћен нити разбијен крупним провалама (Лесковац, Крушевац, Краљево, Чачак, Ужице, Ваљево, Шабац и остали)".¹¹ Лесковац се, ту, као што видимо истиче на првом месту, што није случајно, већ је и то својеврсна потврда континураности деловања Лесковачке партијске организације у периоду снажног полицијског прогона. Из наведених докумената се види да још у неким срединама где је раднички покрет

9 Лесковачки зборник, 1980, XX стр. 19-38

10 Сто година лесковачке Гимназије (1879-1979), Лесковац, 1979, стр. 115-340.

11 АРПЈ, фонд КИ, 1934/146, стр. 10 руског текста.

био развијенији и са дужом традицијом, није дошло до разбијања партијских организација, као што је случај са Ужицем, Ваљевом и Шапцем, на пример.

Посебно је значајно што је месна партијска организација у периоду од 1930. до 1933. деловала потпуно самостално, на основу изворних класно-политичких опредељења која је стваралачки спроводила у непосредној пракси. Одуство партијских директива из центра није деловало негативно и дезоријентишуће, већ је напротив учинило да се у тим новим околностима још чвршће збију редови и активност усмери на актуелне животне појаве и проблеме у одрђеној средини, за које се тражило најбоље и самосвојно решење. Указујући на природу и карактер деловања месне партијске организације у том раздобљу С. Димитријевић истиче да је "њен партијски комитет сопственим снагама и знањем руководио партијском организацијом и њеном активношћу", потом да је то руководство на основу одређених личних процена и повремених политичких информација сазнаваних посредним путем, самосвојно приступало појединим политичким проблемима, усмеравајући политику партијске организације.

Нама се чини да је врло карактеристично за Димитријевићеву концепцију историје и научно-историјски третман то што у средиште ових изучавања, уз друштвено-економске условљености, ставља људе као носиоце, инспираторе и покретаче одређених активности, па и читавих докова и процеса у деловању и историји радничког покрета лесковачког краја. Задржавајући се, додуше на појединцима из најужег партијског руководства, истиче да су троица старих и искусних комуниста: Благоје Николић, Влада Ђорђевић и Коста Стаменковић били главни носиоци лесковачког радничког покрета. Указујући на њихову богату партијску прошлост и политичко искуство посебно подвлачи њихове карактерне одлике и њихове позитивне индивидуалне црте као што су: озбиљност и разумност у постављању и прилажењу најразличитијим питањима, што им је створило велики углед, утицај, поштовање и престиж код лесковачког радништва и шире код осталог грађанства Лесковаца, па чак и код класног противника. У том смислу Димитријевић пише у једној напомени: "Довољно је подсетити да је Косту Стаменковића веома ценио и сам Стојанковић, власник млина код кога је он радио, и да га је, упркос тога што је познавао његово комунистичко опредељење штитио од полицијских прогона, одбивајући захтеве да га отпustи са посла".¹²

12 С. Димитријевић, Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934. стр. 14

Тај лични углед и утицај што су га стекли напред поменути раднички борци учинио је да су они били од стране радништва Лесковца признати као руководиоци радничког покрета, те су, према Димитријевићевом писању, били стално консултовани од радника о сваком важнијем потезу или настојању, за сваку акцију коју су предузимали радници су питали и саветовали се бар са једним од њих. Та су три радника, закључује аутор студије, "била стожер читавог лесковачког радничког покрета комунистичке оријентације".

Поменимо да у даљем излагању Димитријевић посебно издаваја Благоја Николића као секретара партијског руководства указујући да је био учесник у октобарској револуцији, потом да је суделовао на више партијских конференција и конгреса, као и да је био изабран за члана ЦК КПЈ. Овим указивањем није хтео само да истакне важне партијско-политичке функције овог корифеја радничке класе, већ да подвуче да његова политичка изграђеност није произилазила из некаквог књишишког познавања марксизма, већ из дубокој йознавања револуционарног радничког покрета, његових проблема и политике" (подвукao Н.Ц.). А у том и таквом познавању суштине револуционарног радничког покрета и истинској и дубокој класној опредељености произилази и једно од аргументованих објашњења чињенице што је лесковачка партијска организација наставила своју континуирану стваралачку активност и деловање и у тешким условима шестојануарске диктатуре када је уништено партијско руководство за Србију. Поменимо овде још једном да је драгоцен то што С. Димитријевић у концепцији својих друштвено-историјских сагледања - људски фактор - који је доиста био врло битан у позитивним процесима борбе радничке класе Лесковца, не претпоставља неком чисто форумском, организационом и другим сличним моментима, него му даје оно видно место које истински и заслужује. Истицањем, макар и посредно, важности људске јединке и човекове делатне снаге у сложеним историјским процесима, поготову што су оне понекад једнострano занемариване у име организационих и других форми деловања и неког помало апстрактног колективизма, обликује једну свестрану хуманистичку концепцију историје, ослобођену призвука догматизма. Зато је и разумљиво што, имајући у виду свеповезаност друштвено-економских условљености, људских снага и енергија, организованост деловања и богато проживљеног револуционарног искуства активисте као што је Б. Николић - сагледава стваралачки континуитет у развојности лесковачке партијске организације, заснивајући га на извornoј документацији и аутентичним личним виђењима.

Одмах после констатације о непрекидном политичком раду и деловању лесковчке партијске организације у првим, најтежим годинама после шестојануарске диктатуре, Димитријевић критички упезорава да неки историчари Лесковца превиђају значајан моменат континуитета, или га разматрају у погрешном виду и искривљеном светлу. Разлоге за тај неадекватни третман види у томе што се онда радило илегално, потом што су сва три руководиоца ове организације погинула у НОБ-у, као и у недостатку сачуваних писаних докумената из тог периода. Упадљиво је да аутор, уз критичку опаску, све ове разлоге износи у главном делу текста, док у опширој напомени бр. 3 која га прати, илустративно - полемички наводи имена тих историчара и њихове неприхватљиве и неодрживе ставове. Из овог распореда и организације материјала је очигледно да није хтео да оптерећује основни део текста критичким разматрањем погрешних ставова, али ни да их заобиђе, поготову што су га они, како пише у другом делу исте напомене, навели да се посебно позабави тим периодом историје лесковачког радничког покрета. Пре него што се задржимо на том критичком садржају првог дела напомене додајмо да је за методолошки прилаз С. Димитријевића, за његове погледе и третман карактеристично управо овакво полемичко-критичко излагање материјала, пре и више у оквиру напомене, како би се у главном делу текста основна мисао развијала несметано, стварајући праву представу о целовитости појединих развојних токова. (Вредно би било овој методолошкој обености обратити евентуално одређену пажњу и у контексту неких дуригх сличних примера).

Према првом делу текста напомене бр. 3 Димитрије Кулић и Милivoје Перовић су историчари којима је измакло из видокруга постојање и деловање лесковчке партијске организације у раздобљу од 1930-1934. године. Своју критичку опаску о виђењу Д. Кулића наш аутор започиње једном мало непрецизном формулатијом о негирању "овог периода и времена које му је непосредно следило..." на коју надовезује следећи цитат: "И лесковачка партијска организација у ранијем периоду осећала је сву тежину издајства Горкића који се од 1932-1937. године налазио на челу КПЈ. Његова политика је неминовно морала имати одраза и на рад лесковачке партијске организације. Партијска организација била је дезорганизована. СКОЈ је био распуштен, а неколико старијих чланова дуго одвојени од било каквог партијског руководства".

Из овог иначе уводног пасуса за одељак "Партија новог типа"¹³ у коме се доста неодређено говори о лесковачкој партијској организацији "у ранијем периоду", па се онда све везује за тежину издајства Горкића "који се од 1932-1937. године налазио на челу КПЈ", види се да је више реч о негирању организованог деловања партијске организације и СКОЈ-а и руководећег кадра, што је уосталом и суштина Димитријевићеве примедбе, него ли да је реч о негирању "овог периода и времена", како пише С. Димитријевић.

Из његовог излагања и докумената на које се позива видимо да лесковачка партијска организација не само да није била "деозорганизована", већ је и *даље постојала* упркос полицијском прогону као и да је "сачувала своје руковођство и чланство и наставила са политичким радом и деловањем".

Миливоје Перовић је други историчар који, по Димитријевићевој оцени, "погрешно и неправилно користи добијене податке и информације о том периоду". Даље се указује како поменуту историчар у књизи "Лесковац у рату и револуцији" на своју руку мења садржај и смисао података добијених од Т. Вујасиновића и С. Димитријевића, посредним путем преко Д. Аранђеловића. Изостављајући корекцију појединости важних за партијско-политичку биографију Димитријевића, једног од најстаријих чланова Партије са овог подручја, (примљен је у КПЈ у пролеће 1933. године, а не 1934, како иначе тврди Перовић) , позабавићемо се неким исправкама општијег карактера.

М. Перовић у поменutoј књизи пише: "Лесковачка партијска организација је 1935. године формирала ћелију у Вучју, где је деловао Светозар Крстић"¹⁴ Међутим, С. Димитријевић доста убедљиво показује да је ова партијска организација створена 1934. године прецизирајући у даљем тексту студије, начин њеног формирања, састав и садржај рада¹⁵ Уз то, Димитријевић, пре бисмо рекли, коригује мемоарски податак Лазара Лилића о "повезивању организација и група у унутрашњости Србије", који М. Перовић некритички преузима и преноси, везујући га за 1934. годину. Димитријевић аргументовано, до у детаље, показује да су везе Лесковца са Покрајинским комитетом успостављене не 1934. него 1933. године. На ове две појединости посебно скрећемо пажњу јер су од важности за посведочавање

13 Димитрије Кулић, *Како смо то учинили*, Радник, Београд 1958. стр. 40.

14 Др Миливоје Перовић, *Лесковац у рату и револуцији*. Београд 1968. стр. 25

15 С. Димитријевић, *Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934*. Лесковачки зборник, 1969, IX стр. 33.

континуитета у раду лесковачке партијске организације, па и за прецизније датирање успостављања покрајинског руководства. Јер, није свеједно да ли је прва сеоска партијска организација после шестојануарске диктатуре у лесковачком крају створена 1934., како доказује Димитријевић, или касније у 1935., како пише Перовић, поготову ако се зна да су ове организације у Вучју и Чукљенику биле врло ретке и изузетне, а можда чак и једине у Србији, уз ону у селу Х код Пожеге коју С. Димитријевић идентификује на основу архивских извора.¹⁶ Исто тако, са становишта континуитета у раду лесковачке партијске организације, је битно да се она уистину повезала са Покрајинским руководством годину дана раније, но што то пише Л. Лилић, а преузима М. Перовић. Ова два невелика хронолошка померања су управо доказ о постојању, политичком раду и деловању партијских организација на нашем подручју у изузетно тешким условима, када је другде прекинут континуитет у партијском раду, и није било организованих облика деловања.

Друга група података општијег значења које Димитријевић исправља односи се на питање евентуалног Паровићевог доласка у Лесковац и на избор студента Трајка Стаменковића за секретара Покрајинског комитета, где је и сам начинио известан превид у односу на Стаменковића. М. Перовић, позивајући се на казивање Т. Вујасиновића, у књизи "Лесковац у рату и револуцији" пише да је Паровић "1934. године лично долазио у Лесковац и одржавао партијски контакт са Костом Стаменковићем".¹⁷ С. Димитријевић одлучно негира тај податак наглашавајући да је нетачан, па обраћајући се и сам Т. Вујасиновићу, у наредном пасусу дословце наводи његов децидирани исказ: "Ја не знам да ли је Паровић долазио у Лесковац", и то из писане изјаве од 1. октобра 1960. г.¹⁸ Чудно делују ова два донекле супротна става, утолико више што су оба из истог мемоарског извора, с том разликом што Димитријевић дословно наводи Вујасиновићев исказ, позивајући се на прецизно датирану изјаву из своје архивске збирке.

Из свега изложеног у вези са ставовима М. Перовића може се уочити да упркос хронолошким померањима и погрешкама, ни једног момента не доводи у питање континуираност рада лесковачке партијске организације. Из бројних појединости на које скреће пажњу и

16 АРПЈ, фонд КИ, 1934/159

17 М. Перовић, *Лесковац у рату и револуцији*, стр. 25

18 С. Димитријевић, *Партија у СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934.* стр. 13.

њима се бави у оквиру разматрања међуратног периода, укључујући ту и помињање ангажовања Косте Стаменковића, Благоја Николића и Трајка Стаменковића, на пример, као и до тог времена најпотпуније писање о мало познатој партијској-политичкој активности самог Србија Димитријевића - управо се може власпоставити представа о активном постојању лесковачке партијске организације и у периоду који се оспорава. Подаци које износи довољна су основа за не само имплицитно већ и за сасвим непосредно закључивање о делатном радијусу те партијско-политичке активности, уз, такође, пристуно погрешно датирање. Ту пре свега мислимо на стварање нових партијских организација, на пријем и укључивање нових људи у борбени покрет, упркос све дубљој илегалности, као и на повезивање са Покрајинским комитетом и организацијама у Македонији.

Уколико се пажљивије прочита целина текста М. Перовића који С. Димитријевић критички ревидира, уносећи и неке значајније исправке, видеће се да први од два поменута историчара, у контексту обраде међуратног периода, позивајући се на тврђење Т. Вујасиновића, чак дословце пише: "да је лесковачка партијска организација била једина у Србији која није била разбијена у време 6-то јануарске диктатуре"¹⁹ А за ово у ствари и најбитније становиште, у коме може мало да засмета искључивост, Перовић даје и доста аргументата, што је, такође, врло важно. Међутим, С. Димитријевић, који свему томе приступа са више обавештености и после бројних нових трагалачких преиспитивања, а уз то и са знањем непосредног учесника, актера и иницијатора, разумљиво је, доноси више нових података и опажања, подробније испитујући тај период од свих досадашњих историчара.

Завршне акценте о самосталном раду лесковачке партијске организације у периоду прекида партијских веза чине Димитријевићеви наводи из писања и оцена Т. Вујасиновића, који је 1934. године био организациони секретар Покрајинског комитета, па према томе представља и веродостојан историјски извор. Уз помињање крагујевачке партијске организације, Вујасиновић подвлачи да је и лесковачка партијска организација "дugo невезано и самоиницијативно радила пре него што смо је ми успели да повежемо". И даље, одајући пуно признање њеном руководству и члановима, додаје да је управо лесковачка партијска организација била "једна од ретких у земљи коју диктатура

19 М. Перовић, **Лесковац у рату и револуцији**, стр. 25 То потврђује и Брана Јевремовић преко кога је успостављена та веза 1933. године - С. Димитријевић, **Партија и СКОЈ у Лесковцу**, стр. 19.

није разбила и која је непрекидно радила без обзира што је остала без везе све док је нисмо ми њовезали"²⁰ (подвукао Н.Ц.). И ово, додуше мемоарско писање, али из пера једног од најкомпетентнијих чланова ужег Покрајинског руководства, недвосмислено потврђује чињеницу о континуираном раду и деловању партијске организације у радничком Лесковцу и то у најтежим условима диктатуре. А кад се имају у виду њена акциона прегнућа кроз тај дужи период самоиницијативног рада: редовно састава и договарање, потом окупљање нових чланова и формирање нових организација и група са разрађеним садржајем и програмом рада, онда се с правом може закључити да је та делатност била и у великој мери животворна и стваралачка.

Вредно је пажње настојање С. Димитријевића да се у разматрању уже локалне проблематике, истовремено осврне и на неке општије моменте и кретања, износећи при том драгоцене податке који могу бити занимљиви за извесна упоредна испитивања, па чак и псоредна закључивања. Тако, на пример, уз навођење Вујасиновићевих ставова о непрекидном раду лесковачке партијске организације, даје напомену у којој, поред једне важне аутобиографске индикације, тежи да прецизира укупан број члanova КПЈ Југославије, крајем 1931. године, имајући у виду званичне партијске податке. У то време је, по њему, било 300-500 члanova КПЈ (До тога је дошао на основу документа "Организациони састав КПЈ" из половине 1935, у коме је присутан подatak да је почетком 1932. године било 300-500 члanova).²¹ Ако се има у виду поменути релативно мали број члanova КПЈ онда тек бива јасно колико је била сложена и деликатна ситуација и одговорност у којој су се нашли активисти лесковачке партијске организације и њени симпатизери, који су у тим неповољним условима остваривали основна партијска-политичка опредељења. Из тих бројчаних података, се донекле може закључивати пред каквим су се задацима, и провером способности приликом сваке конкретне акције и иницијативе, налазили чланови ове партијске организације.

Неки аспекти фракционашке активности групе С. Марковић и студенческих покрета

Не залазећи детаљније у питање кратког постојања везе између групе С. Марковића, тј. Љ. Радовановића из Лесковца у 1931. години,

20 Т. Вујасиновић, **Мучне године**, стр. 58-59.

21 АРПЈ, фонд КИ 1935/64. Према С. Димитријевићу, **Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934**, стр. 16.

у начин и носиоце њеног успостављања, задржаћемо се на одјецима ефемерног контакта и брзог, радикалног кидања као и на однос према проблему фракционаштва, и то само онолико колико додирује аспекте континуираниности.

После извornог присећања на информацију Б. Николића о успостављању везе "са некаквим назови партијским руководством у Београду", у 1931. години, Димитријевић одлучно констатује: "Чим су приметили да то није права партијска веза, већ веза са групом С. Марковића, одмах су је прекинули и читаве две године остали без икакве везе".²² У даљем разматрању истиче да је то кидање веза са фракционашком групом С. Марковића имало знатног политичког уплива на развитак лесковачке партијске и скојевске организације. Јер је радикализам у раскидању иначе танких и краткотрајних веза са групом С. Марковића, односно Ј. Радовановића учинило да у раздобљу од 1933-1934. године у нашој средини није било присталица ове партијски осуђене оријентације. У то доба, а ни пре ни касније, колико нам је познато, није било појаве фракционаштва у редовима лесковачког партијског чланства. Комунисти су без икаквог колебања прихватили одлуке партијског руководства о искључивању С. Марковића и оцене о његовом деловању. Исто тако у врло дугој историји лесковачке партијске организације није било унутар партијских сукоба, размирица и застрањивања. Између искусног руководства и бројног чланства постојало је акционо јединство.

Ако пажљивије загледамо начин разматрања крајње ефемерне везе са групом С. Марковића, уочићемо да С. Димитријевић, у намери да избегне придавање важности Вујасиновићевом писању о контактима лесковачке партијске организације са поменутом фракционашком групом, опаске и наводе из његовог текста, овог пута, ситуира негде при крају напомене бр. 7. Ту у уводном делу пасажа Димитријевић најпре инсистира на краткотрајности тог контакта, а онда питање везе помера од С. Марковића на Љубу Радовановића (његовог присталицу): "... изгледа да је у питању била веза са групом око Љубе Радовановића". У наставку, позивајући се на Т. Вујасиновића, пише да је та група успоставила везе и са Крагујевцем и Ваљевом. А тек у контексту Вујасиновићевог објашњења и Марковићевог натојања да

22 Ибид, стр. 15

се повеже са партијским организацијама у Србији и измири са Партијом прецизније наводи оно што се односи на Крагујевац и Лесковац.²³

После анализе ових појединости, као и указивањем на сличне везе са другим градовима, уз додавање објашњења, С. Димитријевић је очигледно хтео да на прави начин валоризује проблем могућег фракционашког деловања у нашој средини, које је доиста било крајње маргинално. Додајмо да, са разлогом, посебно подвлачи како је то радикално кидање веза "извршено под руководством Б. Николића", како на ову светлу личност у историји радничког покрета Лесковца не би пала ни најмања сенка.

У првом делу студијско-мемоарског прилога "Партија и СКОЈ у Лесковцу..." поводом погрешно успостављених веза са групом С. Марковић, Димитријевић посебно указује на два студента: Ивана Гребића и Буду Горуновића. Задржимо нашу пажњу на тим појединостима, поготову што су у питању личности значајне за напредни студентски покрет, додајући при том и нека нова Димитријевићева опажања и "кристаланизације" из недавних хварских разговора, која могу бити занимљива за употребујућа њихове биографије.

Истражујући проблем одржавања партијских веза између фракционашке групе С. Марковића, тј. Љ. Радовановића из Лесковца у 1931. години, Димитријевић је подробно разговарао са Иваном Гребићем. Гребић је био студент технике из Ваљева и један од руководилаца Удружења студената марксиста на Београдском универзитету у периоду од 1927-1928.²⁴ Судећи према неким Гребићевим казивњима, активно је суделовао у раду Клуба студената марксиста-комуниста, како га он зове. Био је један од иницијатора демонстрација против фашизма 1928. године и учесник у сукобима са полицијом око студентског дома и "Руског цара".²⁵ У једном од београдских комунистичких процеса 1930. године, према писању С. Димитријевића, био је осуђен на годину дана. Тада је Буда Горуновић, студент права из Власотинца,

23 Ибид, стр. 16

24 По Гребићевом казивању на Симпозијуму о Београдском универзитету на Технички факултет је дошао 1925. г. Активно се укључио у рад Клуба студената марксиста-комуниста у коме је радио Иван Милутиновић, као секретар и др. Да би могли тада легално да раде организовали су, како он каже, клуб "Прогрес" на коме су држали предавања и истакнути уметници. Клуб студената марксиста-комуниста бројао је око 60 чланова, а за њега је гласало 360 до 400 студената на изборима. - **Београдски универзитет у предратном периоду, ослободилачком рату и револуцији**, Београд 1983, стр. 309-310.

25 Ибид, стр. 310

такође члан поменутог Удружења или Клуба, осуђен на девет месеци. После издржане казне у Забели код Пожаревца И. Гробић је пртеран у Лесковац где му је иначе живела мајка, рођена Лесковчанка. У овом граду остао је од јуна 1931. до краја 1932. и био повезан са Благојем Николићем.

Пре него што покажемо Гробићево кратко бављење и везе у Лесковцу, поменимо овде Буду Горуновића, студента права из Власотинца, уз допунске податке о њему које је забележио Дејан Алексић. Према подацима Алексића, Б. Горуновић је рођен 1. јануара 1908. године у Власотинцу. Породица Горуновић се преселила у Прешево где су дуже живели. Буда је гимназију учио и завршио у Куманову, где је, као и Трајко Стаменковић, дошао под снажан утицај професора Милана Мијалковића, познатог комунисте. Већ 1926. године Б. Горуновић је ушао у омладинску-скојевску групу кумановске гимназије, и како пише Д. Алексић, у 18-тој години био тесно повезан са Партијом, постајући њен члан.²⁶

Школске 1928-1929. Горуновић се уписује на Правни факултет у Београду, где одмах постаје члан Клуба студената марксиста, а на годишњој скупштини Студентског друштва правника 10. XI 1929. године изабран је за секретара овог друштва. Касније је биран и за секретара "Прогреса". У пролеће 1930. године члан је једне партијске ћелије у којој делују и радници под руководством Радмиле Ђуковић. Према исашању М. Дамњановић он је у то време, крајем 20-тих и почетком 30-те године, "био званична веза и представник Партије на Београдском универзитету".²⁷ Активно је суделовао у раду Конгреса студената држава Мале антанте у Прагу (24. II до 1. III 1930.). Исте године изведен је пред Суд за заштиту народа и заједно са И. Гробићем и друговима осуђен на робију. По Димитријевићу, Б. Горуновић је био осуђен на 9 месеци,²⁸ а по Д. Алексићу на годину дана строгог затвора.²⁹

С. Димитријевић који је истраживао успостављање партијских веза између лесковачке партијске организације и групе Симе Марковића у

26 **Београдски универзитет у предратном периоду, народноослободилачком рату и револуцији**, књ. 2, Београд, 1986. стр. 132.

27 М. Дамњановић, **Напредни покрет студената Београдског универзитета**, књ. 2. Београд, 1974, стр. 33.

28 С. Димитријевић, **Партија и СКОЈ у Лесковцу**, стр. 15

29 Дејан Алексић, **Деловање Будимира Буде Горуновића у студентском покрету**. Београдски универзитет у предратном периоду, народно ослободилачком рату и револуцији, књ. 2, стр. 135.

1931. пише да су у разговорима са И. Грабићем дошли до заједничког закључка да постоји могућност да је ту везу са Београдом успоставио "И. Грабић или Б. Горуновић". Ту Димитријевић додаје да је И. Грабић имао везе са групом С. Марковић и са њим лично, са његовим сестрићем Војом Петровићем, Душаном Ђорђевићем и Љубом Радовановићем.

Ту са пуно резерви, С. Димитријевић у напомени бр. 8 бележи казивања И. Грабића који сам тврди да је у том периоду (1931-32) био у истој партијској ћелији са Б. Николићем, В. Ђорђевићем и К. Стманековићем. Своју резервисаност Димитријевић заснива на томе што је Грабић уз наведене руководиоце Окружног комитета Лесковца помињао и Перу Кулића који је иначе био пасивизиран и Светозара Крстића који сасвим поуздано тада нису били у Партији. По Грабићевом казивању, партијска група којој је припадао, састајала се у лесковачкој кафани "Америка" и на другим јавним местима, што је у најмању руку чудно и несмотreno за рад у илегалним условима. Зато Димитријевић обазриво додаје како му изгледа да је И. Грабић доиста био партијски повезан, "али да у то доба, као човек који се враћа са робије, није учествовао у правом организованом партијском раду по систему ћелија". Димитријевић даље напомиње да су напред истакнути радници из руководеће партијске тројке, поред илегалних, одржавали и легалне везе са комунистима. Међутим, то састајање у јавном локалу, у отвореном друштву, један је од облика одржавања легалних веза, али и својеврсна камуфлажа илегалних састанака, а не и вид организованог рада по ћелијском систему.

После више од деценију и по, када смо се у једном од хварских разговора са С. Димитријевићем, са више аналитичког упуштања обратили овим појединостима, он нам је са великим дозом сигурности тврдио да Благоје Николић и цела партијска организација Лесковца, која је била изразито антифракционски усмерена, није примала у своје редове експоненте групе С. Марковића и људе који су са њим били у личној вези, И. Грабића и Б. Горуновића. Не, Иван Грабић није могао никако бити у истој организацији са Благојем, Костом и Владом, јер то би значило да је припадао најужем партијском руководству, што је потпуно искључено.

Према накнадним Димитријевићевим промишљањима, на основу поновног преиспитивања чињеница, одлучно додаје да је руководећа партијска тројка сасвим сигурно држала И. Грабића по страни, и то не само зато што је под присмотром полиције након изласка из затвора, већ и из других разлога. Димитријевић се сећа да му је Грабић тада

говорио о саставању Светозара Крстића са паријским руководством а он га је тек касније примио у КПЈ приликом формирања партијских организација у Вучју и Чукљенику.

Грбић ми помиње саставање у кафани "Америка" са Тозом Крсићем, што ми је одмах било веома сумњиво, јер Тоза у то време још јувек није био партијски организован, нити је одржавао везе са Благојем и Костом. Можда је, кажем можда, подвлачи ову реч - Грбић био у некој групи Владе Ђорђевића, али је и то мало вероватно!

Након поновног прочитавања "Партије и СКОЈ-а у Лесковцу" и дужег премишљања, са мало чуђења се пита: Како се то могло додати да Грбића као интелектуалца и марксисту није укључио у неке од бројних акција око скојевске организације? Вероватно је било и политичких разлога за тај и такав однос.

Из завршеног дела напомене бр. 8 видимо да је И. Грбић као студент технике, који се бавио и извесним проналасцима, у јануару 1934. године, преко Беча отпутовао у Совјетски Савез. Тамо је отишао на препоруку Б. Николића, у време када је тој земљи пуно недостајала техничка интелигенција. Ту Николићеву препоруку С. Димитријевић је лично пренео Покрајинском комитету у Београд.³⁰

Веома је карактеристично да се И. Грбић и Б. Горуновић скоро и не налазе и не помињу у лесковачким материјалима. Димитријевић који ради на другом тому "Историја Лесковца и околине" запажа да се Буда Горуновић не помиње ни у вези са Костом Стаменковићем, нити око деловања В. Ђорђевића, или било ког од лесковачких партијских кадрова. Што је чудно, нико га не спомиње ни у родном Власотинцу. То се вероватно може донекле сматрати и као последица Грбићеве и Горунићеве тесне везе са Симом Марковићем и његовом групом.

- И случај Буде Горуновића, његовог третмана и погибије - није ми јасан, подвлачи С. Димитријевић. Зато сам уздржано и са доста резерви, па и сумњичавости писао о њима, чини се да је та резервисаност и нека врста отпора, била скоро инстинктивна. А сада се све те резерве кристализирају на основу фактичке ситуације која све очигледније открива њихову везаност са фракционашком групом Симе Марковића. При крају овог разговора С. Димитријевић нам говори о односу илегалне студентске комунистичке организације према фракционашкој групи Симе Марковића:

30 С. Димитријевић, Патија и СКОЈ у Лесковцу, стр 16.

- Нисмо толерисали никакве контакте са Симом Марковићем, био је искључен сваки додир или веза, тога смо се строго чували, на великој дистанци. Чак се може рећи да се наша илегална студентска комунистичка организација стварала и изграђивала на изразито анти-симо-марковићским позицијама. На састанцима илегалних студентских група подробно смо изучавали брошуру о броју 10 и строго критички анализирали ставове С. Марковића, који су били потпуно туђи и неприхватљиви студентској омладини. Тако смо на пример због крађе ефемерних контаката са овом групом држали по страни два друга, која су се касније у НОБ-у исправно држала, један је после рата био на одговорним функцијама.... Држали смо их по страни! Ту је све било до краја изоштрено, потпуно диференцирано, и није могло доћи ни до каквих бркања и мешања позиција. Па после ових речи поново истиче да илегална студентска комунистичка организација није толерисала, ни оне далеке, посредне везе са Симом Марковићем. - Запиши: никакве, ама баш никакве везе, јер све што је студентска организација радила, спремала, управо је било усмерено против погледа Симе Марковића.³¹

На основу једног нецеловитог увида у истоиографску литературу, која се најчешће узгредно, у оквиру других већих целина бавила партијско-политичком историјом у периоду између два рата, а објављивану после штампања "Партије и СКОЈ-а у Лесковцу од 1931-1934" (1969) може се запазити да већина аутора, имајући у виду Димитријевићев стуђијско-мемоарски текст, а делом и његове критичке интервенције, инсистира на пуном континуитету у раду и деловању лесковачке партијске и скојевске организације у поменутом раздобљу. У једном делу уже хронолошке литературе пак занемарују се и они подаци из наведене студије који нису мемоарског карактера, већ прозилазе из архивских докумената, па тако не дају праву представу о континуитету.

Један љоћлед на "Партију и СКОЈ у Лесковцу..."

У смислу приказа садржине ове студије рецимо да С. Димитријевић помиње у којим су све местима постојале старе партијске организације и групе, што су потпадале под Окружно партијско руководство. Ту у првом реду помиње врањанску партијску организацију на чијем је челу

³¹ Рукописне белешке Н. Цветковића, Хвар, 1. II 1987. Ауторизовао С. Димитријевић.

стајао Сима Погачаревић, о коме је добио информације преко Благоја Николића. У напомени уз овај текст доноси доста података за биографију С. Погачаревића, једног од најзначајнијих револуционара са југа Србије. Радмило Миловановић студент права је у контакту са Погачаревићем радио на марксистичком уздизању. Иако су ти подаци наизглед узгредни и маргинални, они могу бити корисни за стварање целине представе о везама и деловању поменуте групе.

Осим тога Димитријевић пише да су постојале партијске организације или групе и у Власотинцу и у Лебану, додајући у напомени да о њима није имао детаљнијих информација, "сем података о њиховом постојању и повезаности са Окружним комитетом у Лесковцу". На основу финальног дела исте напомене (бр. 6) имамо утисак да све ово помињање партијских организација у Врању, Власотинцу и Лебану, на известан начин подводи под шире организационо подручје на коме је стваралачки деловала и зрачила личност Благоја Николића и друга два члана Окружног комитета Лесковац. Б. Николић је, како се додаје, имао "личне везе" и са неким другим местима као што су на пример Куманово и Ниш.

Колико нам је познато, после ових концизних указивања, Димитријевић је наставио студијска истраживања у овоме смеру, посебно када је реч о врањској и власотиначкој партијској организацији. Јер, приликом задњих боравака у Лесковцу, крајем седамдесетих година, посветио је посебну пажњу испитивању и анализи патријско-политичке активности и реконструкцији организација на овом подручју. Та нова открића и сазнања биће, по свој прилици, изложена у књизи "Историја Лесковаца и околине". Тако ће у контексту тих нових опсежнијих разматрања овај концизан поглед на поменуте партијске организације бити само први наговештај и скица.

У истом смислу несумњив је, поред осталог, и утицај Б. Николића на младог Сергија Димитријевића, који сасвим експлицитно пише о везама између оца Милана Димитријевића и Николића, као и о својим контактима са овим учесником Октобарске револуције. "М. Димитријевић је био непосредно повезан са Благојем Николићем и годинама био коришћен за успостављање и одржавање веза између руководећих другова који су долазили одозго и самог Б. Николића". Ту додаје да је Б. Николић имао извесну представу о његовој политичкој активности: о учешћу у студентским демонстрацијама, о два хапшења у 1933-ој у Београду, састанцима омладинске групе у родитељској кући и сл. Б. Николић и отац оставили су му неку врсту политичког аманета о

потреби доследности у припадништву и оданости комунистичком покрету,³² указујући на негативне примере политичке пасивизације.

Сва ова указивања су незаобилазна за будуће истраживаче природе веза и радијуса деловања Б. Николића на ширем подручју Србије. Јер, чини се да је неопходно да један од историчара овог периода посвети одређену пажњу и овим истраживањима на основу којих би се тек могао да сагледа опсег активности овог револуционара.

У једном од хварских разговора С. Димитријевић нам је детаљније говорио о састанцима омладинске групе у њиховој кући у Лесковцу, као и у стану Миловановићева, у улици Радоја Домановића. То окупљање и састајање омладинске групе коју су чинили Радмила Миловановић, Владимир Цакић, а касније и Брана Митровић, разумљиво није могло остати незапажено Сергијевом оцу Милану, нити оцу Радмиле Миловановић. Јер, увек се састајала иста група, без нових појединача и промене састава. Родитељи су запажали да ови млади о нечemu расправљају, договарају се, припремају, али нису знали карактер тих састанака, иако су понешто могли наслућивати. Састанке су обично заказивали у поподневен сате. Место окупљања у кући Димитријевићевих била је Сергијева соба оја се налазила у непосредној близини зуболекарског кабинета.

Када су касније у рад скојевске групе укључили и младе раднике, ни један састанак нису одржали у поменутим родитељским кућама, сећа се Димитријевић, већ увек негде у околини Лесковаца. Јер, састајање радника, студената и ђака, било где у граду, а поготову у кући Димитријевићевић, па и Миловановићевих, изазвало би велику сумњу и подозрење. Зато су састанке на које су долазили млади столарски, кројачки и други радници, одржавали подаље од градске средине и мноштва људских очију. Када је била у питању нека скојевска ђачко радничка група онда су студенти и ђаци из центра, одлазили појединачно како би остали незапажени.

- То су наметала правила конспирације, којих смо се строго држали, подвлачи Димитријевић, додајући да у то време, до краја 1934. године није била откринута, ни провалена ни једна скојевска и комунистичка група, упркос појачаном полицијском надзору.³³

После навођења имена оних који су се посивизирали и оних који су остали на комунистичким позицијама, Димитријевић се осврће на

32 Ибид, стр. 17.

33 Рукописне белешке Н. Цветковића, Хвар, 6. II 1987. Ауторизовао С. Димитријевић

припадништво илегалној студентској комунистичкој организацији у Београду као и на стварање групе у Лесковцу, на њен састав, садржај рада и деловања. При том пише о успостављању партијских веза између Лесковца и покрајинског руководства у Београду и одржавању веза између ПК за Србију и партијских организација у Куманову и Јагодини. Задржава пажњу на начин састављања и комуницирања са Б. Николићем, на пријему у Партију, нарушајући донекле континуитет свог излагања. Ту је ситуирано драгоцено приказивање бројног стања партијске организације у Србији, и занимљив приказ трајних контаката са Трајком Стаменковићем, уз бројне и веома исцрпне напомене, које су саставни део ширег контекста. Додајмо да је ту и занимљив пасаж о пребацивању илегалног партијског материјала из Београда у Лесковац.

У првом делу студије пише о неким облицима политичке активности месне партијске организације и њених руководилаца, као што је К. Стаменковића, помињући и први већи штрајк дводељских радника, а потом и штрајкове текстилних радника са почетка тридесетих година. Узгред, он се укратко осврће и на радничко спортско друштво "Дубочица", помињући и политичку делатност везану за "Недељне новине".

Вешто преплићући појединости из локалне историје са општим токовима и настојањима у српском и југословенском комунистичком покрету, посебно се осврће на неке значајније моменте из историје радничког покрета Лесковца и њихову тесну везу са политичком историјом Србије, додајући ту и нове појединости о везама лесковачке партијске организације са Покрајинским комитетом у Београду. За целовитију оцену деловања Покрајинског комитета у односу на рад у унутрашњости Србије и у Лесковцу, значајни су извештаји Б. Павровића које Димитријевић подробније анализира. Након тога приказује стварање сеоских партијских организација у Вучју и Чукљенику, исправљајући погрешке које су се око тога појавиле.

У другом делу овог студијско-мемоарског текста Димитријевић подробније пише о развитку СКОЈ-а у Лесковцу, о умножавању скојевских група и израстању доста јаке скојевске организације, која је 1934. године имала пет група, са око 25 чланова.

Помиње и прдорор у Удружење студената у Лесковцу, као и укључивање припадника ћачких комунистичких група у илегалну студенску комунистичку организацију на Београдском универзитету, чemu ћемо овде посветити посебну пажњу.

Завршни део студије углавном се бави појединостима око учешћа на IV партијској конференцији за Србију (београдски део) саставом новог Покрајинског комитета за Србију и извештајем Б. Паровића (Шмита), од 15. јануара 1935, детаљима око одласка у Француску и препуштања војства скојевске организације у Лесковцу М. Лазаревићу.

Рецимо на крају овог приказивачког захвата да се из студијско-мемоарског прилога "Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934" очитује континуитет у активном раду и деловању партијске организације у раздобљу од 1930-1934. При том запажамо да се ова доста јака и темљно постављена партијска организација, управо преко С. Димитријевића повезала са Покрајинским руководством у пролеће 1933. године, као и чињеницу да је у јуну 1934. г. имала 25 чланова и да је у Лесковцу за све то време активно деловао Окружни партијски комитет. У раздобљу 1933-1934 дошло је до пунијег размаха у развоју партијске делатности и до стварања сеоских партијских организација, а знатно раније у 1932. години обновљен је рад са комунистичком омладином и формирана прва скојевска група. Резимирајући податке о броју организованих чланова Партије и Скоја Димитријевић пише да их је у јесен 1934. у Лесковцу и у селима било укупно 59. Занимљиво је да у току тог интензивног и садржајног партијско-политичког рада није дошло ни до једне полицијске провале.

Укључивање лесковачких ђака у илегални студентски комунистички покрет

Задржимо овде пажњу на Димитријевићево писање о укључивању чланова ђачких комунистичких група из лесковачке Гимназије у илегални студентски комунистички покрет у Београду.

Ђачке комунистичке групе, потом ђачко студентске и ђачко радничке групе стваране почетком тридесетих година у унутрашњости Србије и Црне Горе, биле су кадровско извориште и основа за попуњавање напредног студенстског покрета на Београдском универзитету и шире. Управо је из тих група произшло руководеће језgro каснијег студентског комунистичког покрета. Око политички припремљених и изграђених појединача што су долазили из средњих школа у унутрашњости, у Београду су се формирале илегалне групе и подгрупе које су активно деловале у опозиционо-политичким борбама.

Према писању С. Димитријевића, Владимир Цакић је по доласку у Београд, укључен у групу Б. Ђуричића, иначе припадника београдске илегалне комунистичке студентске групе којом је руководио сам Димитријевић. Ради евентуалне будуће реконструкције састава појединачних илегалних комунистичких студентских група, бележимо да су њој осим Ђуричића и Цакића, припадали: Мирко Давичо и Андра, сви студенти права. Занимљиво је да је касније 1935. године Трајко Стаменковић преко Цакића и фалсификованог ћачког листа са измишљеним именом, примао пошту из Хрватске.

У разговору са С. Димитријевићем посебно се интересујемо како се то преко фалсификованог ћачког листа могла добијати пошта? Објашњавајући нам то указује да је студентски ћачки лист у то време представљао неку врсту легитимације. У моменту када, на пример, полиција легитимише студенте, они показују свој ћачки лист. Владимир Цакић, лесковачки скојевац, члан илегалне студентске комунистичке организације, имао је фалсификован ћачки лист на нечије туђе име. Може се претпоставити да је тај фалсификат за потребе одржавања везе преко писама, извршен негде у оквиру партијске технике у Београду. Тек пошта је стизла на измишљено име и адресу, (можда на студентски дом, или чак на пост ресторант), и Цакић је, захваљујући том фалсификованим ћачком листу, добијао пошту која је долазила из Загреба.

Овај детаљ потврђује да је Трајко Стаменковић, тада већ секретар Покрајинског комитета за Србију, иначе студент права, имао неки канал тајне кореспонденције са Хрватском и са Загребом, који је био вешто прикривен и закамуфлиран. А то је највероватније била она иста партијска веза са Загребом, коју је нешто раније (1934), на захтев Т. Стаменковића, успоставио С. Димитријевић, одлазећи по задатку у Загреб.

- То је изгледа била нека доста чврста веза са неким од другова из Хрватске, које је Трајко упознао на робији, коментарише С. Димитријевић овај детаљ, напомињући да се одржавање те партијске везе продужило и касније, после његовог одласка из земље, у 1935. години и то посредством провереног лесковачког омладинца из његове првостворене скојевске групе.³⁴

Радмила Миловановић која је такође, врло активно радила у првој лесковачкој скојевској групи повезала се са Војином Кртолицом, ор-

34 Рукописне белешке Н. Цветковића, Хвар, б. II 1987. - Ауторизовао С. Димитријевић

танизованим студентом комунистом, са којим је С. Димитријевић био затваран у децембру 1933. Крајем 1934. или почетком 1935. она је ушла у источно-србијанску групу уједињене омладине коју је водио Добри Радосављевић. У раду ове групе суделовали су, према сведочењу Р. Миловановић, још: Љуба Нешић, Шуле Хацић, Израило Хазан, Живка Дамјановић и др.

Коментаришући ову појединост о источно-србијанској групи уједињене омладине, више година касније, С. Димитријевић каже да се и сам питао шта значи то група "уједињене омладине". Анализирајући са великим познавањем суштину развојних токова напредног студенстског покрета у првих неколико година после 1930. запажа да је студентски покрет прибегавао и модификованим облицима деловања, под фирмом различитог именовања Илегалних студенских комунистичких група, чак до "васпитних", што је само маскирало њихову праву природу и карактер. Можда је, по њему, група уједињене омладине била нека легализована група за мир у оквиру ширег народнофронтовског деловања. Или је то опет неки облик студенстког мировног покрета, у оквиру акције: мир, слобода, једнакост, прихваћен и легализован од Акционог одбора.

Износећи своја искуства из рада илегалних студенских комунистичких група, Димитријевић подвлачи да радећи са групом, скоро никада није рекао да је то комунистичка или симпатизерска група, јер су правиља конспирације и илегални услови рада захтевали да се тако не истиче назив и "фирма". Зато неки учесници у напредном студенстском покрету и говоре о "васпитним групама" на пример, јер их нико од њихових руководилаца није именовао и називао према ономе што су оне у суштини представљалае. А неке од тих група су биле чвршће и боље организоване, друге су опет биле у формирању док се неке нису ни уобличиле... У случају ове источно-србијанске групе уједињене омладине, за Димитријевића је очигледно и јасно да Боби Радосављевић наступа у име илегалног студенстског комунистичког покрета на Београдском универзитету, а то како именује и назива групу, пред члановима и припадницима, то је зависило од многих конкретних околности. Једно је евидентно да су: Б. Јевремовић, В. Кртолица, Б. Радосављевић, С. Димитријевић и други њима слични организатори и руководиоци тих и таквих група деловали у оквиру организованог илегалног студенстског комунистичког покрета.³⁵

35 Рукописне белешке Н. Цветковића, Хвар, 6. II 1987. Ауторизовао С. Димитријевић

У школској 1933/34 години, како пише Димитријевић, дошло је до наглог ширења илегалне студентске комунистичке организације на Београдском универзитету. Ту се позива на писану изјаву Золтана Бира, члана основне групе којој је припадао С. Димитријевић, подвлачећи да се њихова група "претворила у неку врсту комитета, пошто је сваки члан групе формирао своју посебну групу...".

Димитријевић овде помиње још једну лесковачку студенткињу Валерију Карио, чију фотографију доноси међу плејадом нове револуционарне генерације. Она је почела да се активира крајем 1933. када је организационо повезана. Касније је постала другарица Павла Папа, члана Месног комитета СКОЈа у Београду створеног почетком 1934. Према писању Т. Вујасиновића³⁶ В. Карио је крајем 1934. и 1935. радила у омладинској техничкој школи у Београду.

Задржимо укратко пажњу на прогласу "Српски студенти српском народу" и његовим потписницима, студентима из лесковачког краја. Проглас је објављен у фебруару 1938. године и умножен на шапирографу, па је тако раствран широм Србије. У њему се напредни студенти и познати скојевци из Србије, енергично супротстављају режиму, подржавајући потписивање "Народног споразума" удружене опозиције. При том они, између остalog, изражавају спремност да се заједнички боре "за слободу и демократију, за братско споразумеање и истинску равноправност" угњетених и обесправљених народа. Из прогласа се види да су млади спремни да све своје снаге, полет и одушевљење унесу у борбу за општенародну ствар, "спремни смо да заједно са читавим нашим поштеним народом остваримо бољи живот и боље дане".

Као што смо напоменули, међу потписницима овог прогласа, поред осталих, налази се и 17 студената из Лесковца и неколико бивших лесковачких гимназијалаца из других места са југа Србије. Од оних који су матурирали између 1933 и 1937. ту су поименце: Радмила Миловановић, студент Филозофског факултета, Драгиша Кнежевић, студент Правног факултета у Београду и секретар Управе удружења студената у Лесковцу (1934), Драгић Станковић, студент права, Боривоје Димитријевић Пиксла, студент, Живојин Костић, Бошко Крстић, студент права, Анета Ђорђевић, Милорад Станковић Барон и Стојан Јанчић. Од бивших лесковачких гимназијалаца као потписници прогласа помињу се Живорад Влајковић и Радомир Вукашиновић из Прокупља, потом Милан Прелић из Куршумлије и Миодраг Јовић

36 Т.Вујасиновић, **Мучне године**, стр. 94-95.

Шаранче из Власотинца. Занимљиво је да се 7 потписника из Лесковца не налазе међу ћацима VIII разреда Гимназије и матурантима у периоду 1929-1938, како прецизно истиче С. Димитријевић у студији "Развој СКОЈа лесковачке Гимназије од 1932 до 1941" (Лесковачки зборник, 1980, XX, стр. 21-22).

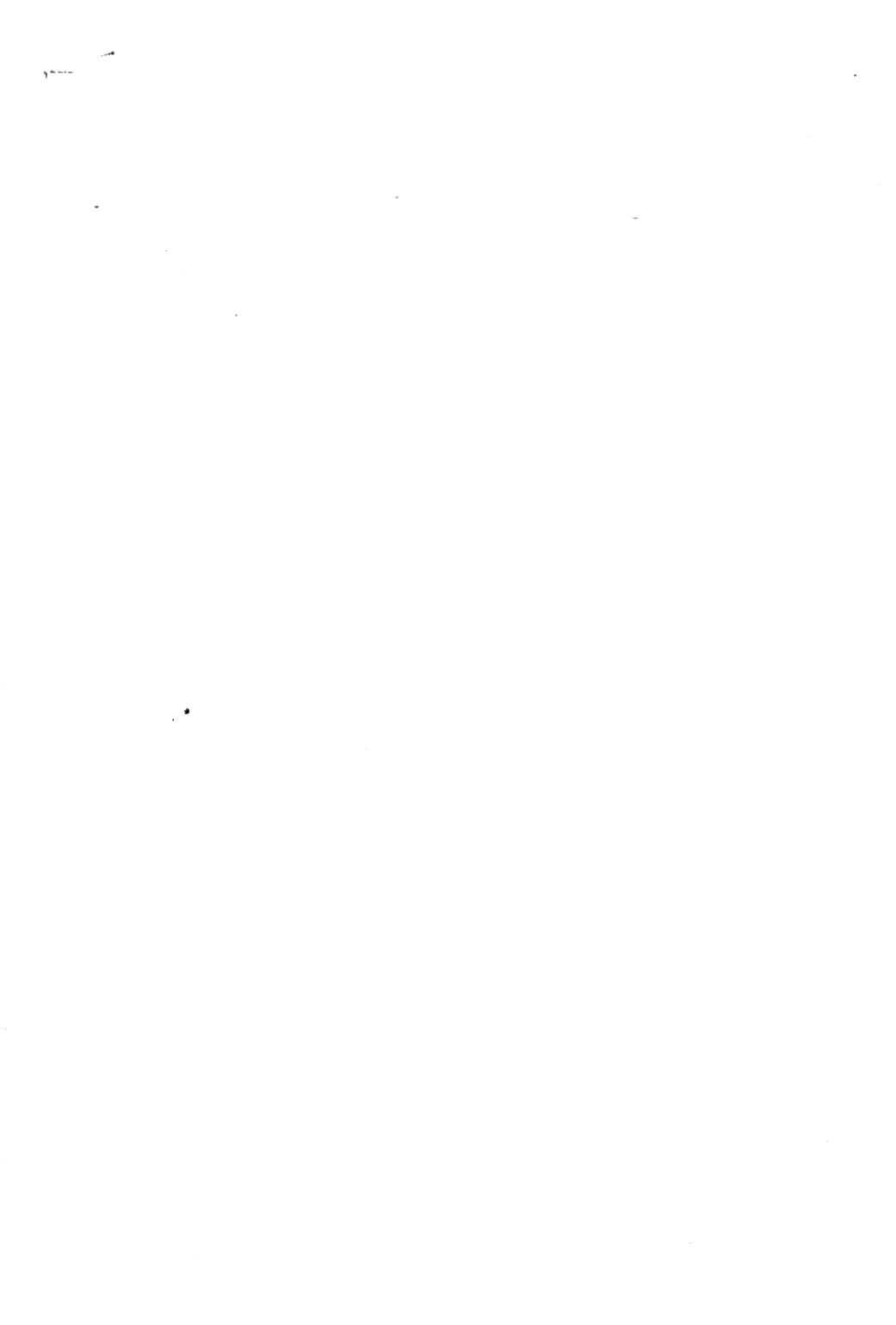
Резимирајући ова разматрања о учешћу студената са југа Србије и из Лесковца у напредни покрет и илегалне студентске комунистичке организације на Београдском универзитету, Димитријевић закључује да се он крајем 1934. "нагло проширио и претворио у читаву плејаду лесковачких студената комуниста".³⁷ Додајмо овде да су ти бројни појединци који су долазили из оних места и средина са развијеним радничким покретом, а он је био доста снажан на југу Србије, посебно у Лесковцу, доносили већ једно политичко искуство, марксистичку обавештеност па и изграђеност, организационо-делатну усмереност, јер су претходно припремани у ћачким и ћачко-радничким скојевским групама. Они су се спремно, ангажовано и смело укључили у све облике политичко-опозиционе борбе на Београдском универзитету: у антирежимске демонстрације, у борбу за већа студентска права и боље услове живота, за преузимање одговарајућих стручних и других удружења, и сл. у рад марксистичких трибина и кружока, где су продубљивали своја сазнања, утемељујући своју марксистичку идејно-политичку оријентацију. То њихово идејно сазревање и практично-политичко прекаљивање у конкретним акцијама и сукобима са снагама режима, имало је велики повратни утицај и на касније деловање у унутрашњости, на југу Србије

Гледано у целини, овај први студијско-мемоарски прилог С. Димитријевића с краја шездесетих година означава једну нову етапу у његовом историографском раду, овога пута на међуратном периоду, када поред архивских и других извора користи и мемоарску грађу и лична сећања, будући да је саврменик тог периода, тежећи при том једној врсти "тоталне историје". Тако овај прилог који ће претходити другим сличним захватима и обухватном првом тому "Историја Лесковца и околине" претставља својеврсно сведочанство једног од учесника у тим динамичним прегнућима и настојањима, које је и поткрепљено новим истраживачким захватима, аутентичним архивским и другим документима, и провераваним мемоарским казивањима судеоника, у првом реду некадашњих скојевских активиста. Поред врло

37 С. Димитријевић, Партија и СКОЈ у Лесковцу, стр. 38

пластичног осветљавања веома крупне улоге чланова Окружног комитета (Б. Николић, К. Стаменковић и В. Ђорђевић) у тим разматањима израста и једна нова генерација револуционара лесковачког краја чије су фотографије из тога времена дате у прилогу студије. Посебну вредност овог рада представљају веома бројне и обухватне напомене, које у појединим случајевима стварају основу и извориште за нова студијска истраживања, као и за употребујавање партијско-политичке биографије С. Димитријевића, К. Стаменковића, М. Анастасова и других скочевских и студентских активиста и учесника у напредном покрету на југу Србије и у Македонији.

*Студијско-мемоарска
виђења*

КОМПАРАТИВНИМ ИСПИТИВАЊЕМ ДО ПРЕДСТАВЕ О КОНТИНУИРАНОЈ АКТИВНОСТИ ЛЕСКОВАЧКЕ СКОЈЕВСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Свестрана и плодотворна активност др Срђана Димитријевића, обухвата више различитих области: од локалне историје, преко српске и југословенске историје радничког покрета, економске историје – до нумизматике као научне дисциплине.

Један општији поглед на његово бављење локалном историјом показује да је у првих десетак поратних година, сарађујући са Народним музејем у Лесковцу, објавио већи број књига, студија и брошура, што се може видети из његове обимне библиографије; штампано је неколико обухватних студија из ове области. У целини узев он је овде дао допринос у научном заснивању локалне историографије, постављајући при том на новим основама монографско споменичку обраду појединих периода новије историје.

Када је реч о Димитријевићевој сарадњи у локалној периодици у поратном раздобљу, може се уочити да је она понајброжија у "Лесковачком зборнику" и "Нашем стварању" где је објавио по неколико врло занимљивих и драгоценних прилога. У "Зборнику" публиковао је три прилога значајна по доприносу у расветљавању појединих кључних историјских момената, а занимљива по методолошком приступу и начину излагања, као и по карактеру обраде. Поред неколико краћих чланака у билтенима и другим публикацијама објавио је три прилога у часопису "Наше стварање" где у једном пише о национализму лесковачке буржоазије,³⁸ док други представља само ширу верзију студијско-мемоарског текста "Рад на стварању интернационалних бригада

38 С. Димитријевић, **О национализму лесковачке буржоазије**. Сепарат из "Нашег стварања", Лесковац, 1955.

у шпанском рату и одлазак Југословена преко Париза³⁹, а трећи пак о дубровачкој трговини у Лесковцу и околини⁴⁰.

Овом приликом учинио бих и компаративни осврт на једну од последњих студија др Срђана Димитријевића "Развој СКОЈ-а лесковачке Гимназије од 1932 до 1941"⁴¹ – поредећи је са његовим разматрањем развоја СКОЈ-а у монографији "Лесковачка гимназија од 1918 до 1941" објављеној у књизи „Сто година Лесковачке гимназије“, указујући при том на континуитет у раду скојевске организације у Гимназији, као и на неке значајније новине и запажања које доноси поменута студија; а у том контексту бих додирнуо и неке методолошке појединости у научном поступку овог аутора.

Још одмах у почетку треба нагласити да је после значајне студије „Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931 – 1934“, (Лесковачки зборник, 1969, IX, стр. 13–14) С. Димитријевић посебну аналитичку пажњу посветио делатности скојевске организације у монографији "Лесковачка гимназија од 1918 до 1941"; и то од подробног приказа стварања скојевске организације, и указивања на ђачке и ђачко-радничке илегалне комунистичке групе из 1932, преко истицања нове концепције СКОЈ-а и идентификовања новог скојевског руководства 1938, уз подвлачење момента стварања масовног комунистичког омладинског покрета, у оквиру кога се остварују бројне организоване акције, као што је освајања ђачких дружина, па потом акције за одбрану земље, или политичка делатност ученика у околним селима и рад у ЗОЈ-у, – до нових облика организовања СКОЈ-а у периоду 1940/41 године и нових организованих акција (нпр. масивни излети у Синковцу и Рудару) у отежаним условима полицијског прогона. Ту С. Димитријевић врло обухватно обрађује СКОЈ, па квантитативно гледано, без мало једну четвртину поменуте студије посвећује управо политичком раду и деловању СКОЈ-а у Гимназији. Но, упркос тој претходној опширијој обради СКОЈ-а, коју је могао дословно да преузме и обилно користи при изради нове студије, што је иначе устаљена пракса код мање савесних студијских радника, он је наставио са темељним изучавањем нових извора и докумената, и са прикупљањем нових изјава, њиховим проверавањем и преиспитивањем. Тако је, одступајући од иначе уобичајене праксе самопреузимања онога што је већ раније написано, на

39 Наше Стварање, 1975, XXII, 1–3, стр. 37–47

40 С. Димитријевић, Дубровачка трговина у Лесковцу и околини и улога дубровачке колоније у Прокупљу. Наше стварање, Лесковац, 1995, III, 2–3, стр. 31–82.

41 Сепарат из "Лесковачког зборника" XX, 1980., стр. 19–38.

темељу нових извора, конципирао у основи нов текст, са пуно нових појединости, са изворним и особеним запажањима, закључцима и формулатијама, које се разликују од предходних студија. У овом случају, оно што је раније објављено само је послужило као основа за даље и свестраније анализе и продубљивања.

И већ је у овом поступку, зар не, присутан значајан наук и једно од темељних методолошких начела С. Димитријевића: да се не треба задржавати на механичком преузимању претходних запажања и становишта, већ да их у даљем процесу истраживања, у сучељавању са новим изворима и документима, треба критички преиспитивати и анализирати, и тада на путу до нових синтеза – резултати неће изостати. То је у суштини стваралачко начело једног зрелог и у свему изграђеног научног метода.

Пре него што пређемо на питање континуитета у раду СКОЈ-а, укажимо на значајније новине које садржи студија "Развој СКОЈ-а Лесковачке гимназије од 1932 до 1941" у односу на прилоге из монографије.

Враћајући се поново на моменат стварања скојевске организације у Гимназији С. Димитријевић сада, поред осталог, указује на начин политичког деловања на широк круг гимназијалаца, те почетне групе, потом на активности у оквиру ћачких дружина и око растурања илегалног партијског и скојевског материјала. Та своја указивања темељи на новим, подробнијим исказима Владимира Џакића и Р. Тасића, који овом приликом прецизно откривају природу, садржај и карактер рада и деловања тих првих скојевских група. Тако на пример, у оквиру рада ћачког Историјског друштва 1933/34 одржана су предавања "О узорцима ратова", "О положају жене у савременом друштву", док се у дискусији говорило о дијалектичком и историјском материјализму. А када је пак реч о упливу књиге "Развитак друштва" Филипа Филиповића, може да буде од значаја и податак да се историјски материјализам у првим скојевским групама у Лесковцу, изучавао управо према тој књизи (што може да буде од интереса за његове биографе); док је дијалектички материјализам изучаван по Талхајмеру. Вредна је пажње и чињеница да се тадашњи наставници нису супротстављали јавном изношењу комунистичких погледа и схватања. – Исто тако С. димитријевић у реферату износи многе нове појединости о агитаторско-пропагандном деловању међу ученицима, као и о начину растурања илегалног материјала, уз навођење имена тринаесторице ученика необухваћених скојевским групама, који су га добијали ради читања и прорађивања. (Уз непомену да овде извор представљају само

мемоарска присећања преживелих скојеваца, додајмо да би било захвално, у некој другој прилици компаративно проанализирати третман момента стварања прве скојевске организације у свим студијско-мемоарским текстовима С. Димитријевића).

Укажимо детаљније на изразитије аспекте континуираног рада лесковачке скојевске организације у приказу С. Димитријевића, задржавајући пажњу углавном на период од 1935 – 1938, уз наглашавање неких новина и уз само узгредно додирање питања организационих форми деловања. Но, пре тога још треба рећи да се поменути континуитет може пратити у односу на целину развоја скојевске организације, потом у оквиру појединих развојно-историјских етапа, као што је ова коју смо издвојили, или пак као што је наредна етапа од 1938 – 1940, или она од 1940 – 1941, са напоменом да се у појединим од тих етапа тежиште баца једном на легалне а други пут на илегалне форме рада. Осим тога, у раду поменуте скојевске организације континуитет се очituје и у односу на поједине облике и видове идејно-политичке, структурално-организационе активности, као и у деловању појединих специјалистичких организација, дружина, секција или марксистичких група, у којима су се формирали, васпитавали и делатно испољавали скојевци и симпатизери.

У студијско-мемоарском тексту "Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931 – 1934" (Лесковачки зборник, 1969, IX, стр. 13–44) С. Димитријевић као оснивач и руководилац скојевске организације до краја 1934, пише о свом наглом одласку у Француску и то по директиви Партије, када је био прекинут његов контакт са лесковачком партијском и скојевском организацијом. Он је тада, како даље пише, на основу претходног договора са Б. Николићем, војство скојевске организације предао М. Лазаревићу. У напомени уз овај део текста, осврћујући се на даљу улогу студената који су остали на челу скојевске организације, указује на одлазак С. Крстића и Ђ. Живковића у војску, на остајање без скојевских веза, отпадање једног члана, као и на одлазак Р. Тасића у Ниш, где је он почетком 1935. преносио партијски материјал (исто, стр. 42). – Из свега овога могао се стићи утисак о нестајању скојевске организације у периоду после 1934. године, иако се то уистини никде не каже, и поред назнаке о разилажењу њеног руководства. Услед напред истакнутог приказа скојевске организације и чињенице о разилажењу истакнутих скојеваца, један број студијских радника и каснијих скојевских и партијских активиста, створио је представу о нестајању скојевске организације после одласка С. Димитријевић у Француску, као и о дисконтинуитету у раду СКОЈ-а у овој срдини.

Морам признати да сам и сам био близу такве представе будући да је С. Димитријевић у приказу овог веома значајног и занимљивог периода застао управо код момента напуштања Лесковца и одласка у Француску. Поменуту представу и неадекватан утисак још је више могла да појача чињеница озбиљног недостатка историјско-аналитичких текстова у којима би се обрађивао тај период; па је један од извора, да не кажем и једини, било управо студијско-мемоарско писање овог непосредног учесника, актера и организатора, допуњено казивањима преживелих учесника.

Међутим, после десетак година, у наредној студији др Срђана Димитријевића "Лесковачка гимназија од 1918. до 1941.", објављеној у поменутој инспиративној монографији "Сто година лесковачке гимназије (1879–1979)" (Лесковац, 1979, стр 115–340), – а у чијем се једном делу исцрпно обрађује активност СКОЈ-а, додуше у нешто ужим гимназијским оквирима, присутан је видан напредак у третману конинуитета рада и деловања скојевске организације и после првог раздобља њеног заснивања. Наиме, у одељку "Стварање скојевске организације у Гимназији", поред понављања напред поменутих основних појединости из "Партије и СКОЈ-а у Лесковцу...", С. Димитријевић сада у посебном ставу подвлачи да је лесковачка скојевска организација створена 1932. "изгубила своје руководство 1935. године" (стр. 274). А већ на следећој страници сасвим изричito тврди "Нестанак скојевског руководства у 1935. години не значи и нестанак скојевског-омладинског комунистичког покрета" (стр. 275). У овој напомени о нестанку и губљењу руководства, али одмах потом у констатацији да то не значи и нестанак скојевског покрета – управо је присутно ново и прецизније Димитријевићево становиште о постојању континуитета у раду скојевске организације у нашој средини, које је допунско у односу на напред изложено становиште у ранијој студији "Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931–1934". И што је још значајније од напред цитираног става, С. Димитријевић не остаје само на аподи-ктичкој констатацији, већ је конкретизује одговарајућим примерима и подацима о различитим видовима и садржају омладинско-комунистичке активности и после 1935. године, стварајући тако ширу основу за могуће анализе својства и карактера тог континуитета. Тако на пример, он по одласку чланова скојевског руководства идентификује постојање мешовите ћачко-радничке групе којој је припадао, уз Наранџићеве, и Рајко Михајловић Ранко, према чијој је изјави конципиран став и садржај рада поменуте групе. Вредно је помена да су два члана ове скојевске групе добијала одређене задатке у вези са великим

штрајком текстилних радника из 1937., што може бити драгоцен податак за целовитију историју штрајкова; као и чињеница да су њени чланови давали напредну литературу на читање, поред осталих, и Зелету Вељковићу, што, опет, може да буде од значаја за биографска разматрања и генезу формирања политичких погледа овог будућег истакнутог скојевског руководиоца.

У наредном одељку "Нове ћачке и ћачко-радничке илегалне комунистичке групе" С. Димитријевић настоји да, у смислу једног вида континуитета, прецизније одреди начин организовања и карактер деловања појединача и група, управо у периоду после 1935. године. Према његовој оштијој оцени, после нестанка скојевског руководства наступа раздобље "kad поједини гимназијалци врше индивидуалну комунистичку агитацију или стварају кружоке за проучавање марксистичке литературе. Тако он карактерише тај период када није било чврстих и стабилних организационих форми, па наводи пример Ане Стојковић која кроз разговор о радничкој класи политички обрађује свог друга из разреда, као и пример С. Петрушчића који добија напредну литературу од Тозе Крстића; оба су примера с краја школске 1935/36. године. Док у наредном периоду 1936/37. и 1937/38. бележи постојање илегалних комунистичких група ученика ствараних "самоиницијативно од стране комунистичких симпатизера", како истиче наводећи састав неколико таквих група. Уочљиво је да се оне у том приказу, на основу изјава њихових учесника, означавају једном као "кружок џапредних омладинаца", други пут као "марксистички кружок", или окупљање "на конспиративне састанке"; а чешће као "илегалне комунистичке омладинске групе" (стр. 275–277) које како видимо из једне напомене, мењају свој састав или се преплићу и пројимају, што је њихова карактеристика током читавог периода. Тек, аутор студије чини озбиљан напор да сазна од онога ко даје изјаву: састав групе, руководиоца, садржај рада и сл., а када му то не полази за руком он у напоменама указује на различите податке о саству групе (разлике у сећању). После набрајања неколико таквих група, чије је постојање несумњива потврда континуитета у раду скојевске организације, упркос извесној недиференцираности и чврстој структуралној систематизованости, он закључује да је нова организација скојевца "настала из појединачног проучавања марксистичке литературе, њене размене и спонтано створених кружока за њено колективно проучавање.." (стр. 278).

За разлику од третмана прве развојне етапе, овде је присутна тенденција инсистирања на индивидуално агитацијском, самоиниција-

тивјом, спонтаном, у односу на марксистичке кружоке, конспиративне састанке и сл., што је можда и карактеристика и специфичност тога периода. Но, то истовремено може да буде и предмет за дискусију и даља преиспитивања и аналитичка тумачења. По нашем мишљењу, у односу на напред поменуте облике организовања и деловања скојеваца, постоје два могућа одређења: Прво, да се све то, као што смо напоменули, прихвати као специфичност и особеност одређене развојне етапе, која је била условљена друштвено-историјским околностима, што их С. Димитријевић потпуније разрађује у студији, с обзиром на провале и растурање руководства. А друга је могућност да се накнадним даљим истраживањима, аналитичким преиспитивањима и проверама, на основу димитријевићевих упутних запажања – реконструише одређенија и прецизнија организационо-шематска структура скојевске организације тога периода, уз евентуалну опасност да се упадне у известан схематизам. Ова друга могућност подразумева нова, накнадна, много шира и детаљнија испитивања, анкетирања и консултовања свих преживелих учесника и активиста из тога периода. И то на начин како иначе С. Димитријевић чини у погледу реконструкције прве развојне етапе до 1934. године; или по методу реконструкције партијских организација у међуратном периоду.

Са становишта континуитеа, посебно у односу на питање постојања скојевског руководства, занимљив је закључак С. Димитријевића "да се некакво руководство гимназијске скојевске организације, вероватно са Драгољубом Томићем на челу, појавило већ школске 1936/37. године" (стр. 278). Овај закључак, или боље рећи став у коме је присутна претпоставка, конципиран је на основу расположивих података који нису у свему били довољни за поуздано и чврсто закључивање. Наиме, из изјаве Жарка Здравковића Лудајке који је у јесен 1937. год., у Београду примљен у СКОЈ одакле је протеран за Лесковац где је у априлу 1938. ушао у Месно руководство СКОЈ-а види се како му је Д. Томић рекао "да раде у СКОЈ-у од 1937" (стр. 278–279), што је још једна потврда о континуитету и раду СКОЈ-а па можда чак и о постојању извесног скојевског руководства, и то у периоду пре 1938. године. На ову изјаву С. Димитријевић с разлогом надовезује и исказ Стојана Николића скојевског активисте још од 1936/37, који тврди да је у периоду 1937–1939 имао везу, по скојевској линији "прво са Драганом Томићем, а онда највише са Зелетом Вељковићем" (стр. 279). И овај исказ, такође, потврђује постојање илегалних ђачко-радничких марксистичких група које је С. Димитријевић већ раније приказао, али придаје доказ више да је Д. Томић био један од истакнутих скојевских

руководилаца. Овде треба приметити да Димитријевић, и онда када прави претпоставку, указујући на могућности и смер даљих истраживања, то чини на основу одређених података, који могу бити врло индикативни. Дакле, и ових неколико појединости на које смо скрепнули пажњу, као и све претходно, указују на линију конинуитета у раду лесковачке скојевске организације, померајући датум постојања и могућег руководства на 1936/37, што би било захвално прецизније испитати и утврдити.⁴²

У најновијој студији пак С. Димитријевић чини још одлучнији и крупнији корак у приказивању и сагледавању континуитета у раду скојевске организације у лесковачкој Гимназији. Ако је у претходној студији говорио о губљењу руководства, после 1934., сада подвлачи да је скојевска организација у Гимназији "привремено" остала без свог руководства, додајући још прецизније у смислу ранијег става да: "То не значи да је већ створени омладински комунистички покрет у Гимназији престао да постоји"; на што, као посебан вид аргументације, надовезује једну збирну формулатију да су за време три школске године (од 1935/36–1937/38) постојале бројне илегалне омладинске комунистичке групе састављене од самих гимназијалаца или од гимназијалаца и радника.

42 У току рада на студији "Лесковачка гимназија од 1918. до 1941." С. Димитријевић нам је у више махова скретао пажњу на улогу и значај Драгољуба Томића. - То произилази из материјала, из података, увек би подвлачио, наглашавајући: - Има се утицај да је улога Д. Томића мало занемарена, донекле прећутана. Појединости прећутују његову улогу и значај, јер није добро када се услед заборава и немарности превиђају појединости, док се други превише истичеу, до митологизирања, бацајући у сенку све остale. Има разлога за претпоставку да је била шира кадровска основа скојевског руководства које се не може сводити на једног или двојицу, говорио нам је С. Димитријевић тада. (Рукописне белешке из разговора вођених током лета 1979.).

Напомињемо да се С. Димитријевић касније, у једном од хварских разговора, у фебруару 1980. године, враћао на питање могућег постојања скојевског руководства са Д. Томићем на челу и пре 1938, поново гласно размишљајући о делу изјаве Жарка Здравковића Лудајке, која се односи на овај моменат: - Ту има печега када је реч о могућем постојању скојевског руководства и у 1936/37 години. Столетова изјава, такође, на то упућује, али се тако што не може поуздано тврдити, пошто међу живима нема оних који би то могли сасвим сигурно посведочити... Нема Томића, нема Жарка... Ту нешто измиче, додаје он. - И тешко је да ће се реконструкцијом тог периода од 1935-1938 моћи нешто значајније да дода, пошто сам већ разговарао са свим значајнијим живим свједочицама из тог раздобља па поућавши, додаје: - Можда би се нешто ново могло открити у некој од полицијских архива, уколико би биле сачуване и пронађене. Али, све то што се каже у истрази, на полицији, треба обазриво примити, јер човек при том нешто мало каже, више сакрије, тако даје и то непотпуно. (Рукописна белешка, 28.2.1980., Хвар).

Карактеристично је да у овом новом тексту "Развој СКОЈ-а лесковачке Гимназије од 1932. до 1941." још на једном mestу С. Димитријевић подвлачи присуство континуитета. Наиме, на почетку трећег одељка под насловом "Стварање новог месног и гимназијског скочевског руководства у пролеће 1938", дословце пише да је омладински комунистички покрет "*нејрекидно њосићаја* у Гимназији и после нестајања скочевског руководства из периода 1932–1934" (подвикао Н. Ц.). После ових неколико нових формулатија и одређења које изричito прецизирају и подвлаче постојање континуитета у раду поменуте скочевске организације, више не може бити сумње у то да је С. Димитријевић исправно сагледао развојну линију гимназијског СКОЈ-а у међуратном периоду. Наведене формулатије, такође, означавају значајан напредак у односу на оне из претходних текстова, јер осим прецизности носе у себи и једно целовитије одређење које се у много чему приближава синтетичком виђењу. - Преостаје нам да сада погледамо коју све аргументацију С. Димитријевић износи у прилог својим тврђењима, задржавајући се само на периоду 1935-1938, и то без залажења у структуру и начин организовања.

Као што смо већ показали, најзначајнији аргумент у смислу потврде постојања континуитета јесте управо збирни податак да су у току три школске године (од 1935/36-1937/38) постојале бројне илегалне омладинске комунистичке групе. Димитријевић је, како видимо даље, на основу писаних изјава девет учесника тих група, утврдио да су у том периоду 35 гимназијалаца припадала поменутим групама, што је из угла континуираности скочевског рада, врло значајан податак.⁴³ Занимљиво је да он овде, за разлику од претходног текста, не настоји да утврди састав ни број група, већ набраја њихова имена подрштавајући оне што су му дали изјаве на основу којих је утврдио број и учеснике. (Ако се погледа састав оних чије су изјаве биле основа за ова прецизирања, може се уочити да су све то афирмисани скочевски активисти, чијим се исказима с разлогом може веровати; јер већина од њих су касније учесници у НОБ-у, а седморо су носиоци Споменице 1941. Напомињемо да је у том целовитом приказу и навођењу имена тридесетпеторице припадника скочевског покрета, имплиците присут-

43 Највиши број поменутих појединача по мишљењу С. Димитријевића, око 98%, били су студенти. Поменимо овде само неке: Драгомир Миловановић Дејча, Јелисавета, Пијаде Јела, Вучовић Бранислав, Борко Цекић, Борко Коцић, Миодраг Хаџијованчић, Јован Цекић Шаторац, Риста Антуновић, Јован Митић Сисалац. и др.

на потврда континуитета, који се сада може даље аналитички разлагати.

Уз то, у односу на претходну студију, овде, у "Развоју СКОЈ-а лесковачке Гимназије од 1932. до 1941." присутна је још једна нова појединост терминолошке природе. Наиме, док се раније говорило о "кружоку напредних омладинаца", или о окупљању "на конспиративне састанке" и сл. (што је произилазило из самих изјава), сада се означава једним општим и рекли бисмо адекватнијим називом, бар када је реч о периоду 1935/38, као "илегалне омладинске комунистичке групе". (Додуше, овај последњи назив је аутор употребљавао и раније приликом давања својих коментара). И овим јединственим именовањем које у себи на општији начин сажима оне најбитније карактеристике рада, такође се постиже представа о већем степену кохеренције, уз нужно жртвовање неких особености које су вазда присутне у бићу стварности живљења и не дају се свести на форму исказа.

Нагласимо овде да је С. Димитријевић у процесу даљих истраживања и адекватнијих систематизовања дошао до запажања о постојању великог броја скојевских активиста и њихових група, које наводи у широј верзији реферата, у напомени 6, потом до чињенице да су оне створене и да су постојале са знањем месног партијског руководства, што га је довело до представе о постојању и одговарајућих организационих видова деловања. Зато он, за разлику од ранијег текста, у овим новим разматрањима, више не пише о индивидуалној агитацији и спонтаном стварању кружока и сл., што је знак стваралачке дрогадње и истинског сагледања континуитета у концепту шире развојности.

Истовремено то је још један доказ о несусталом трагалачком односу, уз непосредно посвежочавање методе стваралачког дорађивања, на темељу нових извора. У овом случају то су нове изјаве које доносе и нове драгоцене појединости о садржају рада. Занимљиво је да је на основу тих изјава прецизирао нове групе, назначавајући ко су вође група, које су и какве садржаје рада имали. На основу тога се може стечи прегледнија представа о саставу група, њиховој организационој структури и облицима деловања. Тако, на пример, он на основу нових изјава и исказа открива појединости о постојању значајног фонда марксистичких књига који су створили Душан Цекић Лешњак и Васа Смајевић.

О постојању одређених облика континуираног скојевског организовања, поред осталог говоре и подаци из једног партијског извештаја упућеног ПК ЦК КПЈ 17.8.1935. године, који је С. Димитријевић накнадно пронашао уградијући га као новину у студију "Развој СКОЈ-

а лесковачке Гимназије од 1932. до 1941." Исти је случај и са нешто касније издатим прогласом "Српски студенти српском народу", који уз претходни докуменат представља нов изворни материјал што потврђује континуираност развојне линије гимназијског скоја. С друге стране, ова два нова документа, уз све остale, недвосмислено показују да С. Димитријевић у реконструкцији скојевског покрета не остаје само на мемоарским исказима, него итогремено истражује и архивску грађу, периодику и сличне писане изворе захваљујући којима често верификује и одређене мемоарске исказе. То је још једна значајна методолошка карактеристика његовог рада.

У кратком коментару, после навођења значајнијих појединости из прогласа, Димитријевић истиче да се међу потписницима, поред поznatih скојеваца из целе Србије, налази и седамнаест потписника из самог Лесковца, од којих су њих десет бивши ученици лесковачке Гимназије, магистрирали од 1933. до 1937. године. Међутим, у вези са овим значајним бројем од 17 потписника из Лесковца имамо једну недоумицу: Да ли су сви они уистини били скојевци, или можда међу њима има и оних који су народнофронтовски оријентисани?

Приводећи крају ово наше компаративно испитивање можемо да закључимо да се управо у радовима др Србија Димитријевића који се баве историјом Партије и СКОЈ-а у Лесковцу, а посебно у лесковачкој Гимназији - очитује континуитет у развојним линијама и етапама омладинског комунистичког покрета. Нагласимо да он овај покрет младих разматра као саставни и неодвојиви део револуционарног радничког покрета као целине са којим је скоро у свему био идејно-политички, акционо и стваралачки повезан.

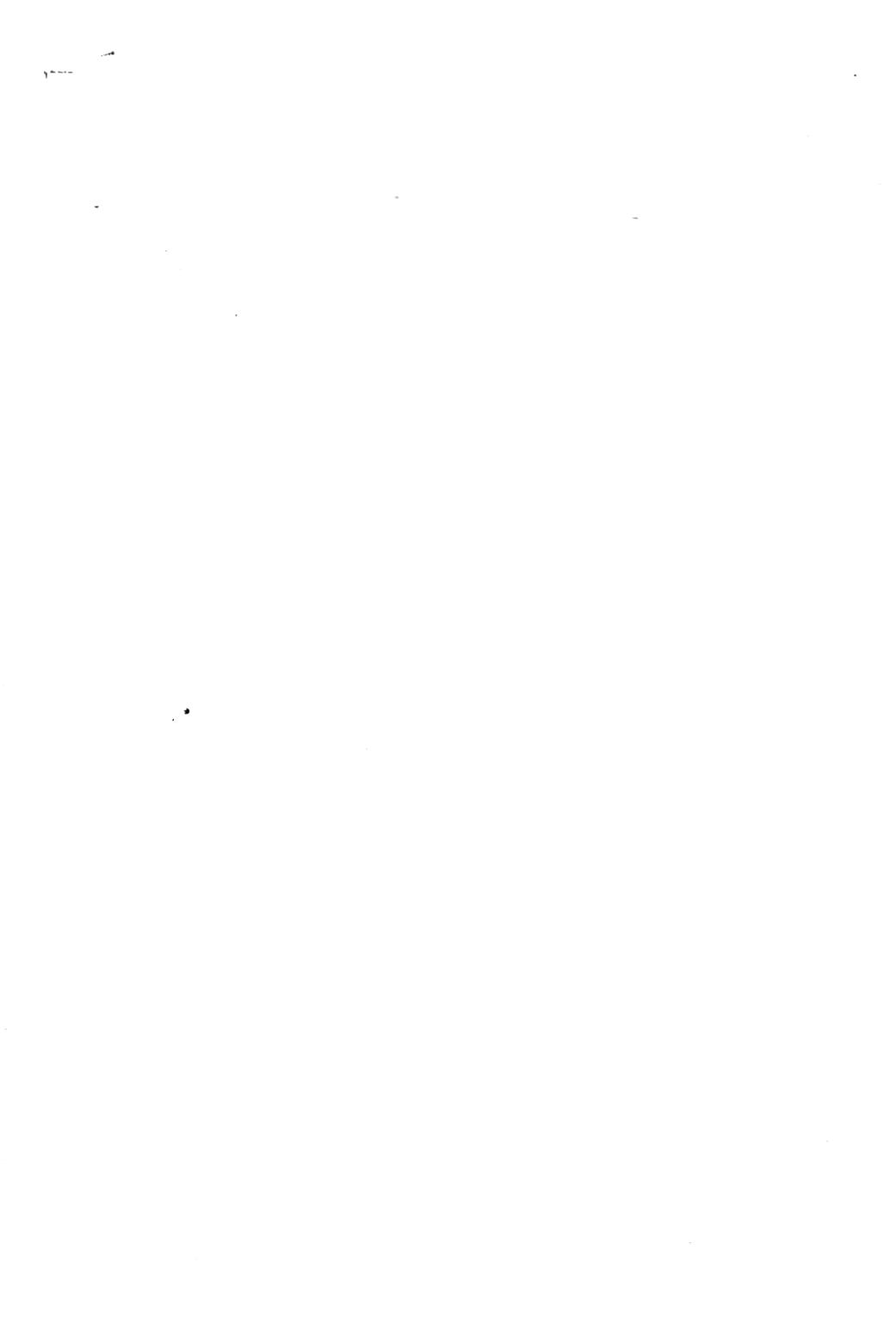
А као што је познато у делатности радничког покрета у Лесковцу, гледаном у целини, постоји револуционарни континуитет и то од првих зачетака па до наших дана. Тако на пример у раду партијске организације у Лесковцу у свему је присутан континуитет, чак и у периоду када је била прекнута веза са централним партијским руководством. Изграђени партијски кадрови су и тада доследно истражавали на основним партијским опредељењима, развијајући активност која је у свему била у складу са класно-политичким курсом КПЈ. Слично се може рећи, поновимо то још једном, и о континуитету у раду скојевске организације, која је у периоду заснивања, када је било на окупу њено руководство, остваривала интензивнију делатност, да би у каснијим етапама, такође, наставила свој континуирани рад, некада се већим размахом, други пут у ужим оквирима, зависно од форми рада - легалних или илегалних. Из расположиве документације, литературе,

периодике, из постојећих хронологија, као и из студијских радова С. Димитријевића, а у првом реду из његовог најновијег текста може се уочити организациона структура, састав и бројност скојевских и симпатизерских група и после 1935. године. Уз то, када је реч о прилозима С. Димитријевића очигледан је напредак у његовим разматрањима од првог рада на ову тему "Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934", из 1969., преко монографије "Лесковачка гимназија од 1918. до 1941.", из 1979., до најновијег "Развој СКОЈ-а лесковачке Гимназије од 1932. до 1941.", из 1980. у коме је најпотпуније и сасвим експлицитно наглашен континуитет у раду и деловању. Ако је у првом раду због временске ограничености присутан парцијалан поглед, већ је у монографији дат један шири панорамски преглед са претензијом сагледања тоталитета, док је у последњој студији сасвим близу синтетичког сагледања целине развојног тока. Када се има у виду процес стваралачког добрађивања и усавршавања претходних текстова, потом непрекидан и систематски истраживачки напор, као и у свему изграђена и зрела методологија са уобличеним принципима, може се реално очекивати да ће у другом тому "Историје Лесковца и лесковачког краја 1918-1941" - бити и одређеније решена и она отворена питања организационо-структуралног статуса СКОЈ-а у појединим развојним етапама. Такво очекивање у свему је реално, ако се има у виду све напред речено. Уосталом, за др С. Димитријевића, као и за сваког студијског радника-истраживача, наука је отворен стваралачки процес, кретање у непрекидном развитку, у коме научне истине, открића и сазнања нису коначна и довршена, већ су увек отворена за нова добрађивања.

Додајмо на крају да смо приликом наших нецеловитих разматрања, глобално узев, уочили неколико развојних етапа у активности гиманзијског СКОЈ-а, - и после првог периода заснивања и деловања који се завршава 1934-ом годином, - зависно од друштвено-политичких и организационо-политичких услова и околности, у којима се изразитије испољавају видови, облици и садржај континуираног деловања. Тако на пример, после 1934. год., можемо издвојити етапу од 1935-1938. када се стварају нове ђачке и ђачко-радничке илегалне комунистичке групе, обнавља скојевска активност и заснива нова концепција СКОЈ-а, уз још увек недовољно прецизно сагледане и уобличене организационо-структуралне видове деловања; потом етапа од 1938-1940. када омладински покрет у лесковачкој Гимназији уз освајање дружина и друге акције; и најзад етапа 1940-1941, када се стварају разредне организације СКОЈ-а у виду нових организационих облика деловања, на коју се надовезује очитавање плодотворних

результата континуираног рада СКОЈ-а, у смислу бројног учешћа ранijих скојевских активиста и симпатизера у НОБ-у и револуцији.

Било би захвално, у једној другој прилици, свакој од ових само назначених етапа, које се временски и по бројности могу и другојачије означити и локирати, посебно аналитички приступити са становишта континуитета како у погледу унутрашње развојности тако и у односу на целину скојевског и комунистичког покрета.

УЧЕШЋЕ ЛЕСКОВАЧКИХ СКОЈЕВАЦА И МЛАЂИХ КОМУНИСТА У МЕЂУНАРОДНОМ РАДНИЧКОМ ПОКРЕТУ У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА РАТА

О учешћу и делатном присуству припадника лесковачког радничког покрета у ширим релацијама међународног радничког покрета писано је релативно мало; и то најчешће приликом биографских и монографских обрада појединих значајнијих личности и појава као што су Душан Цекић Лешњак и Благоје Николић, а када је реч о међуратном раздобљу: Ратко Павловић Ђићко, делимично Ђорђе Живковић, Мирослав Стојановић Леско и Сергије Димитријевић; при том се чак и занемарује видој који су на овом плану имали појединци.

Имајући у виду чињеницу да се у досадашњем периоду веома мало писало о делатности чланова лесковачке скојевске организације у међународном омладинском и радничком покрету, намеравамо да обратимо пажњу на неке активности и то у периоду између два рата.

Али, пре него што пређемо на ова разматрања укажимо укратко на улогу коју су у међународном радничком покрету имали лесковачки раднички трибуни до пред крај друге деценије овог века, и то Душан Цекић Лешњак и Благоје Николић. Разлог да се позабавимо њиховом улогом и деловањем лежи у чињеници што су они у много чему били подстицај каснијим скојевским генерацијама, које су се на известан начин угледале на своје претходнике. Наиме, лесковачки скојевци и комунисти су половином тридесетих година наставили плодотворну традицију рада и деловања и у овој сferи активности, показујући виталност, отвореност и комуникативност у међународним релацијама.

У првој четвртини овог века Душан Ј. Цекић Лешњак (28. II 1879-5. I 1939) је, према mestu, улози и руководећим функцијама у српском, југословенском па и међународном радничком покрету, једна од на-

јзнатноменијих личности. Врло рано, још као гиманзијалац, опредељује се за социјалистичке идеје и схватања, и према сажетој биографској белешци из "Споменице педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине 1903-1953" - постаје социјалиста 1894. године. Поред осталог, био је секретар оснивачког збора Лесковачког радничког друштва 1903, па потом делегат на оснивачком конгресу странке, а наредне године изабран је за секретара II конгреса Радничког савеза, да би 1905, уз остale функције и задужења, био секретар овог савеза. По преласку у Скопље бива оснивач и секретар скопске социјалистичке организације, а после првог светског рата је и њен обновитељ, те у оквиру ње обавља значајна задужења, што се може видети и из "Радничких новина", чији је дописник био, уз покретање и уређивање "Социјалистичке зоре". Помињући само да је био оснивач комунистичких организација по Македонији и делегат на Вуковарском конгресу, после кога је постао обласни секретар КПЈ, истакнимо да је у међународним релацијама био један од делегата на Првој Балканској конференцији 1909, потом да непосредно учествује у раду III конгреса Коминтерне; а после Обзнате ради на партијским задацима у Бечу. Делатност Душана Ј. Цекића на међународном пољу, а посебно његово учешће на III конгресу Коминтерне, као и његова вишесмерна и обухватна партијска активност у Бечу, заслужују посебну пажњу, детаљније и истраживање и обраду.⁴⁴

Сасвим је извесно да је Душан Ј. Цекић Лешњак у свом широком и свестраном партијском раду одржавао везе и долазио у личне контакте са партијским кадровима из Лесковца на које је и непосредније стваралачки и делатно утицао, заживљавајући многе облике рада, укључујући ту и међународно подручје, због чега је био и остао узор многим генерацијама.

Као и Душан Ј. Цекић и Благоје Николић је веома млад пришао пролетерској борби којој се посветио целим бићем, неуморно делујући у лесковачком и српском, али и у југословенском, бугарском и руском радничком покрету. Поред осталог, био је секретар Окружног комитета КПЈ у Лесковцу, члан Обласног комитета КПЈ за нишку област и непосредни организатор партијских и синдикалних организација на југу Србије и то у најтежим данима илегалности и прогона. Председавао је на Покрајинској конференцији за Србију 1928. године на којој

44 С. Димитријевић, Историја радничког покрета Лесковца и околине од 1903. до 1915. године, Споменица, Лесковац, 1953, стр. 189.

су енергично осуђени фракционаши, а на Четвртом конгресу КПЈ у Дрездену подноси извештај о стању партије у Србији, када постаје и члан ЦК КПЈ. Благоје Николић је, како је лепо примећено, борбу за социјализам схватио интернационалистички. Од 1915. године је члан бугарске радничке партије у којој активно дела, о чему сведочи уверење које је издао и својеручно потписао Георги Димитров са којим је Николић непосредно сарађивао. Он је, како пише Димитрије Кулић, био један од близких сарадника Георгија Димитрова са којим је одржавао блиске партијске контакте за све време између два светска рата. Према казивању Ивана Караванова, Благоје Николић је по повратку из СССР у оквиру задатака које је имао од Коминтерне, одржавао везу између Бугарске радничке партије и КПЈ. Благоје Николић је и један од малог броја Југословена који су учествовали у октобарској револуцији предводећи специјални црвеногардејски одред у нападу на Зимски дворец. Као војник Црвене гарде учествовао је у многим борбама у централној Русији и Украјини.⁴⁵ Б. Николић је био један од руководилица одреда ВЧК (Изванредне комисије за борбу против контрареволуције) у који су могли да уђу најсигурнији људи большевичке партије.⁴⁶ Као поузданни борац црвеног Октобра био је изабран за представника југословенских револуционара у Московскому совјету радничких и сељачких депутатова. Нешто касније, после четврогодишњег боравка у Совјетском Савезу, учествовао је у пребацивању Георгија Димитрова из Бугарске у Југославију, када је овај због политичких прогона морао да емигрира. Нагласимо овде да је Благоје Николић као активан партијски радник и члан централних партијских форума учествовао на Другој земаљској конференцији у Бечу 1923. године, а 1928. на Четвртом конгресу КПЈ у Дрездену када је предводио делегацију комуниста Србије. По завршеном конгресу, на повратку у земљу, бива ухапшен на железничкој станици у Дрездену, када је против њега и другова била расписана потерница. Наредне године је изведен пред Окружни суд у Лесковцу, под оптужбом да је учествовао на IV конгресу КПЈ у Дрездену, када је због недостатака доказа и био ослобођен.⁴⁷

Ђорђе Живковић је поникао у породици старог социјалисте и комунистичког одборника Тодора Живковића Безарђана. У кући

45 Никола П. Илић **Јужноморавци у октобарској револуцији**. Лесковац, 1969, стр. 27.

46 Др Димитрије Кулић, **Од октобра до Сутјеске**. Монографија о Благоју Николићу. Наша реч, Лесковац, 1969, стр. 30.

47 Ибид, 118.

свога оца сусретао се са провереним револуционарима и искусним радничким трибунима што је свакако имало одјека на његово формирање, животно и духовно усмеравање.

По свему судећи до првих контаката између Благоја Николића који је у једном периоду имао значајну улогу у међународном радничком покрету,⁴⁸ и Ђорђе Живковића дошло је још у родитељском дому. Тодор Живковић је био пријатељ са Николићем, учесником октобарске револуције. Према сећањима С. Димитријевића у студији "Партија и СКОЈ у Лесковцу 1931-1934" Благоје Николић је, поред осталих, помињао Ђорђа Живковића и М. Лазаревића као појединце који су били на комунистичким позицијама, па у напомени додаје да изгледа да је Живковић одржавао везе са Б. Николићем још пре него што је ушао у симпатизерску комунистичку групу; а подвлачи да су међу њима постојали контакти и у време рада и деловања скојевске организације.⁴⁹ Када се ово има у виду са разлогом се може претпоставити да је Благоје Николић и личним примером учесника у октобарској револуцији и борца за радничка права на ширем међународном плану, утицао на будућу оријентацију и опредељење Ђорђа Живковића да се придружи интернационалним бригадама у шпанском грађанском рату. Тако можемо закључити, као што је опредељење Ђорђа Живковића за скојевски покрет било условљено истоветном оријентацијом његовог оца и породице, тако исто је и Благоје Николић као њихов кућни пријатељ својим казивањима о виђењу октобарске револуције и другим међународним сагледањима и искуству утицао на младог Ђорђа Живковића да крене донекле сличним путевима борбе у оквиру међународног радничког покрета.

Ђорђе Живковић Безарђан је као ученик лесковачке Гимназије припадао ђачкој симпатизерској групи од 1933. године. У пролеће те исте године већ је водио једну омладинску подгрупу у којој су били гимназијалци и радници. Матурирао је 1934. и те јесени отишао у војску. По повратку са одслужења војног рока Живковић се поново активно укључује у омладински покрет, и с правом се у анализи деловања Скоја у Гимназији налази у групи истакнутих комунистичких симпатизера и активиста, међу којима су, поред осталих: Светозар Крстић, Бора Димитријевић Пиксла, Василије Смајевић и други. Према наводима из Живковићеве Аутобиографије које преноси С.

48 Др С. Димитријевић, **Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934**. Сепарат из "Лесковачког зборника" IX. Лесковац, 1969, стр.17.

49 Ибид., стр.

Димитријевић, а и из једног његовог писма Д. Кулићу, може се видети да је по повратку из војске наставио рад у вођењу марксистичких ћелија у Гимназији и Текстилној школи.⁵⁰ Он је на инсистирање Косте Стаменковића био непосредни организатор збора за формирање Одбора против рата и фашизма, који је отворио уз уводни говор, а то значи да је био и организатор самог Одбора на чијем се челу потом нашао као председник⁵¹. То је између осталог, био један вид припрема за каснији одлазак на Шпанско ратиште

Лесковачки пролетаријат, па и шири народни слојеви, а у првом реду ђаци и студенти, показали су висок степен солидарности са шпанским народом у борби против франкизма. У том смислу лесковачка партијска организација извршила је врло обимне и темељне припреме организујући слање добровољаца за помоћ Републиканској Шпанији. Већина аутора која пише о одласку у Шпанију истиче да је у пролеће 1937. године у Лесковац дошао Крсто Попивода, по задатку ЦК КПЈ за Србију, где је одржао низ састанака са руководећим партијским радницима, скојевцима и симпатизерима, у циљу припремања добровољаца за Шпанију.⁵² Према Аутобиографији Ђорђа Живковића, коју у деловима преноси С. Димитријевић,⁵³ може се видети да се њен аутор пријавио за одлазак у Шпанију на састанку одржаном у стану Светозара Крстића. Ту је записано да је примљен у партију "јуна 1937. у уличној ћелији бр. 12 у Лесковцу", што значи непосредно пре одласка у Шпанију. Пасош је добио, према сопственом писању, уз помоћ Боре Димитријевића Пиксле ради тобожње посете међународној изложби у Паризу.⁵⁴ Са тим пасошем на коме је стајала забрана за одлазак у Републиканску Шпанију и СССР, прешао је легално границу 3. VIII 1937, а у Шпанију је, уз помоћ Партије, стигао 15. VII 1937. (датуми су узети из Аутобиографије). На шпанском фронту служио је у 15. бри-

50 Др С. Димитријевић, **Лесковачка гимназија од 1918. до 1941. Сто година лесковачке Гимназије**, Лесковац, 1979. стр. 279.

51 Ибид., 117-118.

52 Само Миливоје Перовић помиње долазак Крсте Попиводе члана ЦК КПЈ у Лесковац, с пролећа 1937, поводом овог задатка па додаје да је на састанку одржаном у кући Ђорђа Живковића Безарђана, у присуству К. Стаменковића, Л. Ђорђића и још неколико омладинаца, донета одлука да се и у Лесковцу и околини мобилишу добровољци за борбу у Шпанији. Потом указује на удео Крсте Попиводе у овом настојању. - М. Перовић, **Лесковац у рату и револуцији**, Београд, 1968, стр. 70.

53 С. Димитријевић, **Лесковачка гимназија од 1918. до 1941. Сто година лесковачке Гимназије 1879-1979.** стр. 279. Аутобиографија Ђ. Живковића је писана после рата у Загребу. - АРПБ, шп. VIII-Ж/3.

54 Д. Кулић, **Коста**, Лесковац, 1973. стр. 124.

гади, 14. батаљону - Димитров⁵⁵ а касније у 45. дивизији, батаљону Дивизионарио. Из истог извора сазнајемо да је учествовао у борбама у провинцији Арагону, потом да је био рањен, као и да се после тога вратио на фронт. (Biografio de militantest Jorje Živkvić, napisana Amolla 29. VI 1938.).⁵⁶

Ђорђе Живковић је учествовао у борби код Кинта, што се, поред осталог, може видети и из његовог својеручно попуњеног картона шпанског борца (АРПБ, Шп. VIII-Ж/3). у тој борби је био лакше рањен у десну руку. Ево шта саопштава о тој борби:

"Двадесет трећег августа 1937. године, у два и по изјутра нашли смо се на фронту испред Кинта. Са полазних положаја пошли смо у напад на фашистичке позиције око 4,30 часова. Одмах сам у поласку видео наше рањене другове које су болничари преносили. То су били другови из наше патроле и осматрачи. Нисмо прешли ни 100 метара, а гром фашистичке канонаде скренуо нам је пажњу да се војнички држимо. Паљба је била појачана до максимума, али смо се ми и даље пребацивали. Били смо све ближе циљу. Непријатељ је отварао јаку митраљеску паљбу. Киша митраљеских зрила сипала је око нас. Заузели смо вис који је био удаљен 300-400 метара од предњег kraja пепријатељске одбране. Брзо је стигла команда да се заузме брежуљак који је био 100 метара далеко од непријатеља. У том нашем налету помогли су нас наши црвенокрили ловци (Las-Rolas).

У 8 часова ујутру извршили смо јуриш. Ту је погинуо наш командир Михат Мишковић, а комесар и још неколико другова били су рањени. Јуришом смо ушли у прве куће Кинта. Димитровци су ослободили Кинто. На кућама су се лепршала црвена хебад и платна. Загрмели су Интернационала и Шпански марш. Задатак је био извршен...".⁵⁷

-
- 55 Ови посвој прилици аутентични подаци унеколико се приближавају онима које М. Перовић износи указујући на одлазак комуниста у Шпанију. "Тамо су ушли у XV интернационалну бригаду и то поглавито у XVI батаљон "Георги Димитров", односно у чету тога батаљона "Ђуро Ђаковић". - М. Перовић. Лесковац у рату и револуцији. стр. 70.
- 56 Према С. Димитријевићу, Лесковачка гимназија од 1918. до 1941. Сто година лесковачке Гимназије. стр. 279.
Међутим, Д. Кулић у књизи Како смо то учинили ("Радник, Београд, 1958, стр. 27) уз биографију шпанског борца Мирослава Стојановића Леска, а пре детаљнијег описа борбе код Кинта, пише за Леска да је ушао у састав међународне бригаде и чету Михата Мишковића из Црног Горе, да је ова бригада била измешана са Шпанцима и "већ после тронедељне вежбе пошла је у прву битку" - па додаје: "Преживели учесник у Шпанском грађанском рату, Ђорђе Живковић, о тој првој борби у којој је учествовао заједно са Леском - прича". Значи ли то да је и Ђорђе Живковић био у чети Михата Мишковића, пошто је заједно са Леском учествовао у борби код Кинта? Или је Ђорђе Живковић Дечки (како се потписивао на писмима која је слао из Шпаније) касније прешао у ову чету?
- 57 Д. Кулић, Како смо то учинили, стр. 27. - Додајмо да у наведеној књизи овај Живковићев исказ бива презентиран као причање; а тај исти текст објављен је у књизи Коста у оквиру одељка "Писма из Шпаније", после коментара: "И бројних писама Ђорђа Живковића, која ми је он непосредно пред своју смрт оставио да их

Судећи према писмима која је Ђ. Живковић слао из Шпаније може се закључити да је учествовао у борбама против франкиста код Теруела, потом код Албацете, Гвадалхаре, Алказара и Мадрида. У крвавој одбрани Мадрида погинуо је Филип Филиповић Фића (из Лебана), а ту је рањен Ђорђе Живковић и Мирослав Стојановић Леско.⁵⁸ Уз то, заједно са Ратком Павловићем Ћићком, учествовао је у нападу на Барселону, о чему је доста подробно писао:

"У возу смо. Крећемо према Барселони. У купеу сам са другом Ратком Павловићем и још неким друговима. Свако од нас гајио је наду у могућност заустављања Франка. а поред тога, очевидна је нужност тога подухвата, с обзиром на неиспуњавање одлука Друштва народа од стране Франка и других фашиста. Кроз неку врсту горчине и сете проламали су се па рачун фашиста презир и прстња. Осим тога, радост нам је испуњавала понос, што би одбијањем фашиста поново могли рећи целом свету: "И Барселону смо одбрали. И ето друг Ратко ме упита: Хајде, Ђоко, запевај нешто. Што не певаши?" Он је знао да сам у Лесковцу веома много певао, те и на овај начин ширео дружарство, повезивао их и партијски деловао па њих. признајем, писам му могао испунити жељу. Нешто ме је стегло у грлу. Веома је била критична ситуација. У тишини, приближавамо се Барселони, па чијој су југозападној страни надирале фашистичке моторизоване колоне".⁵⁹

После свршетка рата са регуларном војском и пропасти Републиканске Шпаније Ђ. Живковић је по преласку француске границе био у концентрационим логорима у "Saint Cyprien-u, Gurs-u, Argeles-y".⁶⁰ По директиви Партије је, како пише у Аутобиографији, побегао из логора и стигао у Париз где је водио групу. У време окупације Француске од Немаца био је на "принудном раду у логору Бухен", у Немачкој, где је остао до краја рата.

Писма лесковачких добровољаца из Шпаније која су почела да пристижу у лето 1937. године имала су снажан одјек међу омладинским активностима, скојевцима и свим напредно оријентисаним људима. У намери да их учине што приступачнијим, а свесни њиховог удела у бодрењу духа и морала, чланови партијског и скојевског руководства су их умножавали на шапирографу, па су тако ишла од руке до руке, а у неким приликама су колективно читана на организованим омладинским састанцима. По речима М. Перовића, међу првима је стигло "писмо од Ђорђа Живковића у коме је детаљно писао о тешким

саопштим јавности, ево шта у једном од њих Ђорђе Живковић пише 1937. године".
- Д. Кулић, **Коста**, стр. 125.

58 М. Перовић, **Лесковац у рату и револуцији**, стр. 70-71.

59 Д. Кулић, **Коста**, стр. 126.

60 Архив радиничког покрета, Београд, Шп. VIII-Ж/3. - Пре него што је С. Д. открио ова документа у поменутој архиви сви који су писали о Ђ. Живковићу помињали су логор у Гирсу, и непречизно неки логор у Немачкој.

борбама републиканаца против фашиста код Теруела".⁶¹ У једном од сачуваних писама Ђ. Живковић, поред осталог пише:

"Писали смо својима углавном увијеним речима, и то често знајући да ће многа писма затећи незгоде на путу.

.. Чули смо да се наша писма умножавају. Због тога смо употребљавали адресе некомпромитованих другова и пријатеља, знајући да ће писма доћи на право место. Било је случајева да смо пошту коју су слали наши људи из Лесковца добијали преко Лондона, добротом енглеског инжењера из рудника Леце. Најчешће, ипак, пошта је ишла преко Париза, где се поново коверирала и слала у Шпанију". (Д. Кулић, Коста, стр. 125).

У шапирографском писму Ђ.Живковића потписаном надимком "Дечки", које је недавно пронашао С. Димитријевић, поред осталог се говори о томе како један Шпанац поклања своју кућу борцу интебригадисти који је спреман да се жртвује и пролива крв бранећи шпанску Републику. - На сличан начин су и шпански добровољци примали писма из домовине и завичаја преко којих су се информисали о ситуацији у земљи.⁶²

Пошто су преко Француске и Париза на шпанско ратиште, поред Ђ. Живковића стигли и Ратко Павловић Ћићко, Мирослав Стојановић Леско, Илија Микличанин учитељ из Вучија, Филип Филиповић Фића из Лебана, и са њима успостављена веза преко писама, у Лесковцу је, у знак подршке и другарске солидарности, организована акција за слање пакета и новца тим пожртвованим добровољцима. На челу те акције, према више сведочења, био је Влада Ђорђевић.

Делатносћ Рајка Павловића у Прагу

После матурирања у лесковачкој Гимназији Ратко Павловић се уписује на Правни факултет у Београду, где је провео једно одређено време. Пошто је 1935. године добио стипендију наше Народне банке, одлази у Праг и уписује се на Високу трговачку школу.⁶³

61 М. Перовић, *Лесковац у рату и револуцији*, стр. 70.

62 С. Димитријевић, *Лесковачка Гимназија од 1918. до 1941. Сто година лесковачке Гимназије*, стр. 279.

63 Ови подаци су узети из повељивог акта Краљевске банске управе Дринске банивнице, упућеног 23. фебруара 1937. управи полиције у Сарајеву и свим среским начелствима и испоставама по предмету одласка наших студената из Прага у

Павловић је у Прагу био смештен у дому краља Александра, или у Александровом колеџу, како су га популарније звали. После претери-вања Мирона и Борке Демић због скидања државне заставе, ту у колеџу је деловао Лазар Удовички, а њему се придружио и Бранко Крсмановић, Ратко Павловић, а нешто касније и Вељко Влаховић.

Почетком тридесетих година Чехословачка и Праг били су сте-циште демократских снага из свих крајева Европе. Комунистичка партија Чехословачке која је била легална, у садејству са другим напредним струјама, пружила је окриље одбеглим комунистима, пар-тијској техничкој апарату из многих европских земаља у којима су диктаторски режими били на власти. Студенти које су прогањали профашистички режими налазили су такође уточиште на чувеном прашком универзитету заједно са великим бројем симпатизера КПЈ и СКОЈ-а. У то време је двеста до триста младих људи из Југославије, претежно из Босне, али и из Словеније, Хрватске, Србије и Црне Горе, студирало у Чехословачкој.⁶⁴ Тако је југословенски студентски покрет у Прагу био доста снажан и под непосредним утицајем београдског универзитета. У периоду појачане активности и борбе против рата и фашизма све се интензивније развијао и јачао, па је с временом, због своје борбености, освојио симпатије чешке јавности, навлачећи гнев прашке полиције. Студенти и левичари су се окупљали око марк-систичког кружока који се касније био повезао са КПЈ, као и око Академског клуба "Матија Губец"; потом после 1935. у Друштву југословенских техничара у Прагу, као и у оквиру Задруге хрватских акадмичара које су држали у својим рукама прокомунистички оријен-тисани студенти. А крајем 1935. године, Академско друштво "Југосла-вија", дотле свратиште реакционарних студената са којима је вођена

Шпанију. Делови овог документа објављени су у Зборнику сећања југословенских добровољаца у шпанском рату, Шпанија 1936-1939, књига 5, Београд, 1971, стр. 334.

- У једном другом извештају Полицијске дирекције у Прагу од 1. фебруара 1937. године, где се наводе лица која преко француске одлазе у Шпанију, пак под бројем 7 стоји име Ратка Павловића за кога се каже да је студент Више трговачке школе, да је рођен 1.11.1913. у Берилу, и да му је последњи стан у Берилу, Прокупље. Зборник Шпанија 1936-1939, књ. 5, стр. 354. Док у попису чланова Одбора Академског друштва "Југославија" у Прагу од 4. новембра 1936. стоји да је председник Р. Павловић, студ. техн. - Ибид., стр. 351.

Додајмо да се подаци из ових докумената у неколико разликују од оних које износи М. Перовић у "Хроници о Ђинђу" (стр. 42) где се тврди да је Ратко Павловић "добио стипендију од Чешке банке и отишао у Праг да студира финансијске науке".

64) Др Адела Бохуница, **Шпанска позапаства у Прагу**. Шпанија 1936-1939. Зборника сећања југословенских добровољаца у шпанском рату, књига 1, стр. 410.

жестока борба, преузимају студенти левичари, комунисти и скојевци. Томе је поред рада прашких студената доприноо и размах омладинског покрета,⁶⁵ као и пристизање групе скојеваца са београдског и других универзитета, каљених у демонстрацијама и сличним окршајима у Југославији.

Пре него што ће почетком новембра месеца 1936. године Ратко Павловић стати на чело овог друштва, њиме је руководио Чедомир Милићевић који развија живу и разноврсну активност. На главној годишњој скупштини одржаној 4. новембра 1936. године, формиран је Одбор Академског друштва "Југославија" у који су ушли: Ратомир Павловић, председник; Вељко Влаховић, први потпредседник; Марко Спахић, други потпредседник; Рудолф Јанхуба, први секретар; Абудлах Ченгић, други секретар; а Лазар Удовички, благајник.⁶⁶ - Друштво је у овом периоду развило још плодотворнију делатност, остварујући више конкретних борбено-политичких акција чији је успех представљао значајну победу напредних снага. Средиште друштвено-политичког живота премешта се из студентског дома "Страховка" у Александров колеж што је био знак озбиљног продора и освајања и овог студентског преbивалишта које је било под државно-краљевским патронатом. Овде треба нагласити да су крајем двадесетих и почетком тридесетих година у Александров колеж могли ући само одабрани и режимски усмерени појединци који су ту уживали велике привилегије. Зато су се испрва теже пробијали студенти левичари и налазили своје место. Индивидуалне акције и настојања нису много допринеле промени ситуације и атмосфере. Тек каснијим систематским радом Лазара Удовичког и других, у оквиру самог Колежа, створена је нова ситуација. А када су у Праг стигли омладински активисти: Ратко Павловић, Бранко Крсмановић и Вељко Влаховић "Александров колеж је постао револуционарни штаб југословенских студената у Прагу".⁶⁷

65 Зора Гаврић, **Одлазак југословенских студената из Прага**. Шпанија 1936-1939. Зборник сећања, књ. 5, Београд, 1971. стр. 349-351.

66 У састав Одбора ушли су још: библиотекар Фрањо Јозић, студ. техн.; архивар Иван Ропац, студ. техн.; председник културне секције Фрањо Жижек, студ. полит. наука; председник музичке секције Оскар Данон, студ. филос. и музичке академије; председник спортске секције Мирко Ковачевић, студ. техн.; заменици: први, Лаза Латиновић, студ. техн.; други Мајхен Максимилијан, студ. техн.; трећи Славко Чолић, студ. техн.; ревизиони одбор: Бранко Крсмановић, студ. техн.; Драгутин Паранос, студ. техн.; Леополд Новачић, студ. техн. - Ивид., стр. 351.

67 Др А. Бохуница, **Шпанска познанства у Прагу**. Шпанија 1936-1939. Зборник сећа-

У студентским собама напред поменутих активиста, а нарочито код Ратка Павловића, скupљали су се другови, политички истомишљеници, и договарали се о акцијама које су припремали. Нове иницијативе и мере увек су се коментарисале по собама и о њима заузимали одређени ставови који су потом доследно извршавани. У таквим приликама често би се повеле тероријско-политичке дискусије и расправе, у којима би се ширином познавања марксизма и дијалектике, реторским излагањем и убедљивом аргументацијом посебно истицао Павловић. И он је заједно са другима радио на окупљању и придобијању нових симпатизера, иако због сталног и преданог студијског рада није имао много времена за шире контакте. Појединце са којима би ступао у везу најпре би дуже посматрао, пратио, "проучавао", настојећи да формира одређено мишљење. И увек када би нашао довољно разлога за поверење успостављао је чврсто и одано пријатељство, уз спремност на пожртвовање, чиме је управо пленио, и поред извесне "затворености". Пишући концизно и садржајно о активностима Академског друштва "Југославија" Зора Гаврић подвлачи да се у њему нарочито истицао Ратко Павловић "најуваженија личност међу студентима, добар говорник, добар дискутант, смео и доследан".⁶⁸

У то време југословенски студенти у Прагу имали су партијску организацију састављену од две групе које су радиле у Александровом колежу, где је било смештено око стотину Југословена и у студентском дому "Страховка". У лето и јесен 1936. руководство партијске организације, према речима Л. Удовичког, налазило се у Колежу, и чинили су га: Ратко Павловић, Вељко Влаховић, Марко Спахић, Бранко Крсмановић и Лазар Удовички.⁶⁹ Партијска ћелија је, како на једном другом месту сведочи Вељко Влаховић, изабрала Ратка Павловића за секретара.⁷⁰ Л. Удовички то потврђује прецизирајући да је Павловић био секретар партијске организације у Колежу.⁷¹

ња, књ. И, стр. 414.

68 З. Гаврић, **Одлазак југословенских студената из Прага. Шпанија 1936-1939.** Зборник сећања, књ. 5, стр. 352.

69 Лазар Удовички, **Са другом групом из Прага. Шпанија 1936-1939.** Зборник сећања, књ. 1, београд, 1971. стр. 377. - Додајмо да из расположивих података нисмо могли прецизно утврдити да ли је наведено партијско руководство било и за другу групу у студентском дому "Страховка", или само за оне у Колежу.

70 М. Перовић, **Хроника о Тинићу,** стр. 42-43.

71 Л. Удовички, **Са другом групом из Прага,** стр. 377.

Од 1935. године у раду Академског друштва "Југославија", као и у акцијама у Колежу, које су биле све бројније, доминирала су изразито ангажована политичка питања. Тај прогресиван политички садржај у раду и деловању студната уносила је партијска организација чији је секретар био Р. Павловић. Он је, заједно са Бранком Кромановићем, водио врло интензивну борбу за добијање студентске самоуправе, која је половином тридесетих година успешно окончана што је представљало драгоцену победу прогресивних студенских снага.⁷² Истовремено они су се борили и за пуну стваралачку афирмацију тежњији београдских студената за аутономијом Универзитета. На састанку Академског друштва од 8. II 1936, према једном полицијском акту сачињеном на основу заплењене документације и књига, описано је реферисано о аутономији Универзитета у Југославији, уз оштру критику монархистичког државног уређења, нарочито у случају када се оно дистанцира од интервенција владе у ствари студената.⁷³ При том је критикована и профашистичка оријентација Стојадиновићеве владе, као и прогони и терор над студентском омладином.

Све већи степен политизације студената и омасовљавање југословенског студенског покрета у Прагу, било је, поред осталог, и дело живог политичког активизма партијске организације предвођене Р. Павловићем, као и друштва, које је, без сумње, инспирисало уношење илегалног листа "Pitomci - Chovanci" у Колеж, и издање већег броја летака. Неки сведоци тих догађаја пишу о правом рату "борбеним лецима, којима је Колеж био, тако рећи, свакодневно засипан", што је имало видног уплива и одјека.⁷⁴ Из напред поменутог документа види се, такође, да је на истом састанку од 8. II 1936. "договорено да се изда летак о поступку југословенске владе против студената за чехословачку јавност и да се о томе рефирише у штампи". Два месеца касније 4. IV 1936, поводом одређених провокација, поново је договорено да се изда летак, али сада са позивом чехословачким студентима као и да се са тим упозна штампа и шире јавност.⁷⁵ Ова два примера показују

72 З. Гаврић, **Одлазак југословенских студената из Прага**. Шпанија 1936-1939. Зборник сећања, књ. 5, стр. 351.

73 Ибид., стр. 360.

74 Ибид., стр. 351.

75 Даљи наводи или интерпретације што говоре о деловању Академског друштва "Југославија" и партијској организацији, узети су из извештаја полицијског чиновника Милана Кратохвила који је анализом заплењених књига и документа доказивао недозвољен политички рад Друштва. Документат се налази у Централном државном архиву у Прагу, а цитати су дати према напомени 7 у чланку Зоре Гаврић,

да су у снажној политичкој борби често коришћени леци, што је био опробан и проверен начин деловања на београдском универзитету и другде. Овај вид борбе олакшавало је и то што је тада партијску "технику" у Прагу успешно и организовано водио Марко Перић.

Поред солидних веза прашких студената са Југославијом одакле су све чешће придолазили борбено усмерени млади људи који су деловали у партијској организацији на чијем се челу нашао Р. Павловић, а шире се окупљали и око академског друштва "Југославија", пружена је снажна и организована политичка подршка прегнућима омладине и студената и у акцијама међународног карактера. Тако је 20. III 1936. изгласана резолуција да се бриселском конгресу "Против рата и фашизма" пошаље телеграм. Пошто су југословенски студенти у Прагу помно пратили и све сличне међународне појаве, скупове и манифестије, на једном од њихових каснијих састанака, 5. X 1936, према расположивим подацима, реферисано је и о женевском конгресу Организације студентске омладине за мир. Поред тога било је и других конкретних акција међународне солидарности и сарадње са студентским и радничким покретима, у којима је Р. Павловић непосредно суделовао као организатор или пак само као један од реализатора. Поменимо само одређене идејно-политичке иницијативе у односу на југословенско посланство у Прагу, или акцију за митровачке затворенике, па прикупљање помоћи за шпанске борце или припрему и организацију одласка веће групе прашких студената на шпански фронт.

Већи број учесника југословенског студентског поркета у Прагу био је под директном присмотром полиције, од којих су неки и по неколико пута хапшени, ислеђивани, малтретирани, прогађани или пртеривани из земље. Југословенско посланство у Прагу имало је већи број агената што су испитивали и следили кретање студената, као и делатност партијских радника и руководилаца који су боравили у Чехословачкој.⁷⁶ Кратко пре него што ће Р. Павловић преузети руковођење Академским друштвом, на једном од последњих састанака 3. X 1936, чланство је отворено питало зашто су били затворени Енгел и Блум приликом посете Карола II Прагу. Друштво је тада смело тражило да полиција објасни ту своју неоправдану интервенцију, супротстављајући се на тај начин видовима полицијског терора усмереног против студената. Нагласимо овде да је Ратко Паволић, такође био

Одлазак југословенских студената из Прага. Шпанија 1936-1939. Зборник сећања, књ. 5, стр. 360.

76 др А. Бохуница, **Шпанска познанства у Прагу. Шпанија 1936-1939. Зборник сећања,** књ. 1, стр. 412.

хапшен и прогањан од полиције.⁷⁷ Наиме, добио је задатак да се у име прогресивно оријентисаних студената опрости од преминулог Свे�тозара Прибићевића на погребу. После надахнутог говора одржаног том приликом чешка полиција је на захтев југословенске владе почела да хапси Паволића уписујући га у своје анале у којима су била и имена толиких других напредних студената.

Ратко Павловић је, поред Вељка Влаховића, био један од главних организатора одласка велике групе прашких студената на шпански фронт. У Шпанији је учествовао у више одлучних борби (код Мадрида, Барселоне, Кинта, итд.), где је био и теже рањен. У време боравка у Шпанији обављао је одговорне и значајне војно-политичке дужности (комесар у специјалној политичкој школи). Истовремено, како у Шпанији, тако и касније у логорима (Гирс и др.), био је организатор великог броја добро припремљених предавања, курсева, семинара, као и експликатор актуелних информација о политичкој ситуацији и сл.

Мирослав Стојановић Леско, према биографским појединостима које износи Јоца Михајловић,⁷⁸ рођен је у сиромашној радничкој породици у Лесковцу, 18. априла 1913. године. Пошто је Лесков отац Ђорђе од почетка учествовао у првом светском рату, његова самохрана мајка са десетомесечним малишаном одлази код сестре у село Долни Луковит (Бугарска). У том селу Леско проводи рано детињство где завршава и основну школу; а матурирао је у месту Орехову, под врло тешким условима, у беди и сиромаштини.

Врло млад, са само 15 година, укључује се у омладински покрет Бугарске, и 1928. године, постаје члан РЕМС-а (Револуционарног младешког сојуза).⁷⁹ Као гимназијалац учествује у сукобима са реакционарним снагама, и једном приликом је био до крви претучен, навлачећи на себе и гнев полиције која га хапси и спроводи у војни затвор у Видену. У овом затвору је М. Стојановић провео месец дана, подвргнут тешком малтретирању. Према неким подацима, тучен је мокрим врећицама песка, и сав модар и испребијан вратио се кући на дуже лечење. "За време гимназијских дана Лескова кућа у Орехову била је стециште прогресивних људи. Ту су се у кружицима, читале и

77 З. Гаврић, *Одлазак југословенских студената из Прага. Шпанија 1936-1939*. Зборник сећања, књ. 5, стр. 352.

78 Јоца Михајловић, *Мирослав Стојановић Леско – шпански борац лесковачког краја*. Лесковачки зборник, Лесковац, 1966, VI, стр. 45-53.

79 Ибид., стр. 47.

коментарисале многе Лескове књиге на руском језику. Сањало се о срећној будућности човека... " Како је М. Стојановић Леско био један од најприснијих другова бугарског револуционара Марина који је страдао у уличним демонстрацијама, као и чињеница да је био под присмотром полиције која га је прогонила, указују на много шире опсег његовог организованог деловања но што нам је сада познато. Зато напомињемо да би било значајно шире испитати и проучити активност Мирослава Стојановића Леска у оквирима напредног бугарског омладинског покрета, као и у шпанском грађанском рату.

Активносћ С. Димитријевића у Паризу

Сергије Димитријевић бавио се илегално револуционарним радом од 1931, а члан КПЈ постао је већ у јуну 1933. Као студент одржавао је везу између Покрајинског комитета у Београду и илегалне партијске организације у Лесковцу. Уз то, био је делегат Окружног комитета Лесковца на IV партијској конференцији за Србију одржаној у Београду 1934. године.

За време боравка у Паризу С. Димитријевић је суделовао у међународном радничком покрету. Припадао је КП Француске, ћелији коју је у почетку водио чувени физичар Жак Соломон, а касније секретар ове организације постала је његова жена, ћерка нобеловца Ланжевена – Хелен Ланжевен. (Од афирмисаних личности међународног радничког покрета овој ћелији је припадао Шарл Рапопор, познати марксиста, историчар и несустали борац против рата). Уз то, у два маха био је секретар југословенске студентске партијске организације у Паризу, и то од пролећа 1935. до јесени 1937. године, и поново 1938/39.⁸⁰ А од пролећа 1935. године био је председник Удружења југословенских студената у Паризу, које се тада, по речима др Радивоја Увалића – налазило у рукама комуниста. Сачуван је "Извештај управе Југословенског студентског удружења у Паризу о раду 1935. год.", који је својеручно написао С. Димитријевић, подносећи га 1936. године као вршилац дужности председника. Из тог извештаја, поред осталог, видимо да је он заједно са колегом Лалићем, одржао предавање на тему "Да ли је задругарство начин за решавање данашњих друштвених

80 Писана изјава др Радивоја Увалића, изванредног посланика и опуномоћеног министра ФНРЈ у Норвешкој, од 27. маја 1955. год. и пресуда суда у Avesnes-у на Хелпи, од 19. августа 1938, бр. БП 96202. – Оригинал у архиви С. Димитријевић; ксерокс копија у збирци Н. Цветковића.

проблема", као и то да је Удружење водило борбу против два покушаја цепања студентских редова од стране националистичких и профашистичких елемената.⁸¹ Године 1935. улази у руководство југословенске партијске организацију у Француској (југословенска подсекција КП Француске – секција Коминтерне) чији је секретар био од јесени 1935. до јесени 1937. године.⁸² У то време завршио је два партијска курса за руководеће кадрове страних подсекција у Француској (подсекције Коминтерне) при ЦК КП Француске. Током 1935 – 1936. године издавао је "Организациони билтен" који је садржао директиве за рад партијских и синдикалних организација у Француској. (Изашла су четири броја).

Поред тога, Димитријевић је био и члан више међународних форума, а активно је учествовао и у раду неких међународних скупова и конференција. Тако, на пример, био је представник југословенског илегалног комунистичког студенстког покрета у Међународној студентској организацији против рата и фашизма, од 1935. до септембра 1937. године.⁸³ У периоду 1936–1937. био је југословенски представник у Међународном комитету за формирање међународних бригада у Шпанији на чијем је челу био Андре Марти, један од секретара Извршног комитета Коминтерне и један од секретара КП Француске.⁸⁴

Поред учешћа на Међународној конференцији омладине за мир одржаној 29. фебруара и 1. марта 1936. године у Брислу, Димитријевић је суделовао и на Међународној студентској конференцији за помоћ републиканској Шпанији која је одржана почетком 1937. у Паризу.⁸⁵ А 1939. на Другој међународној студентској конференцији против рата

81 Извештај управе Југ. студ. Удружења у Паризу о раду у 1935. год. – Оригинал у архиви С. Димитријевића, ксерокс копија у збирци Н. Цветковића.

82 Писана изјава генералпотпуковника Душана Кведера, Београд, 11. IV 1955. год. Оригинал у архиви С. Димитријевића, ксерокс копија у збирци Н. Цветковића и "Извештај о раду централне југословенске секције КПФ за друго полугође 1935. и два прва месеца 1936.", који је Димитријевић у својству секретара, послао Политичком бироу ЦК КПЈ у пролеће 1936. године - А-ЦК СКЈ, фонд Коминтерне -И, бр. 237/В.

83 Писана изјава др Радивоја Увалића, од 27. маја 1955. год. Оригинал у архиви С. Димитријевића.

84 Додајмо да је С. Димитријевић у студијско-мемоарском прилогу објављеном у зборнику "Шпанија 1936–1939." а касније у целовитијем виду прештампаном под насловом "Рад на стварању интернационалних бригада у шпанском рату и одлазак Југословена преко Париза" (Наше стварање, 1975, XXII, 1–3, стр. 37–47). систематски изложио све значајније појединости у вези са активношћу на овом пољу.

Писана изјава Љубе Кјујунџића, од 25. 9. 1959; писана изјава Јосипа Јакуповића, Загреб, 29. октобар 1956.)

85 Писана изјава др Радивоја Увалића од 27. маја 1955.

и фашизма учествује заједно са Мијалком Тодоровићем, који је тим поводом дошао из земље, док је Србије био приодат из иностранства. Уз то, био је и представник КПЈ у Балканском комитету 1938–1939, као и члан редакције и уредник југословенског дела билтена »Balkan democratie«.⁸⁶

У концентрационом логору Rollend-Garos припадао је партијској ћелији од петорице коју је формирао и водио Луији Лонго, а у којој су били највиши партијски руководиоци италијаске, чехословачке и бразилске комунистичке партије. (Са некима од њих наставио је да ради и у концентрационом логору Вернет). Ова ћелија била је заметак међународне партијске логорске организације у Вернету. По доласку шпанских добровољаца у концентрациони логор Вернет С. Димитријевић припада југословенском партијском руководству кварта "Б" чији је секретар био Кведер. После Душана Кведера он је постао секретар југословенске партијске организације кварта "Б" и представник целокупне југословенске партијске организације логора Вернет у Међународном комитету на чијем је челу био Франц Далем један од секретара Извршног комитета Коминтерне.⁸⁷

Ради потпуније представе о политичкој активности у оквиру југословенске и међународне партијске организације и бављењу С. Димитријевића у концентрационим логорима, додајмо да је у децембру месецу 1941. пребачен из логора Вернет у концентрациони логор La Guich, а потом у Recebedoue и Noe где је остао до јула 1944. године, када је пребачен у злогласни немачки концентрациони логор Бухенвалд. У поменутим логорима у Француској, (изјава Лазара Латиновића и других), С. Димитријевић је био партијски повезан са југословенским грађанима који су били у шпанској републиканској армији, и читаво време активно радио.⁸⁸

У Бухенвалду је С. Димитријевић, упркос веома лошем стању здравља,⁸⁹ врло живо деловао, "као члан руководства актива илегалне

86 Др С. Димитријевић у својој архиви има сачуван један број те публикације и само део од броја 12.

87 Писана изјава Влајка Беговића, Београд, 14. III 1956. Оригинал у архиви С. Димитријевића; ксерокс копија у збирци Н. Цветковића

88 Писана изјава Д. Кведера, од 11. 4. 1955. опуномоћеног министра у ДСИП-у, Београд, 12. IV 1955. год. – Оригинал изјаве у архиви С. Димитријевића; ксерокс копија у збирци Н. Цветковића

89 Др Бела Кон који је као лекар у логору био задужен да води бригу о здрављу Југословена у својој изјави каже да је "имао на својој близи и друга Србија Димитријевића, који је и поред својег тешког оболења (тбц) развијао велику

логорске организације КПЈ", како за њега дословце пише Руди Супек, додајући: "Био је одговоран за групу од око 120 Југословена на блоку 40, где је руководио са 3 партијске и седамнаест симпатизерских група".⁹⁰ Уз то Димитријевић је суделовао у формирању илегалне војне организације којом су руководили комунисти. Та је логорска организација, ма како то било чудно, располагала са значајним наоружањем: са око 100 пушака, митраљезом, већим бројем панцер фауста и другог лаког наоружања, које су логораши украдли у деловима или целе, из оближње фабрике оружја или из СС-овских касарни. "У часу надоласка америчке војске, та је организација напала СС страже разоружала их и радила на чишћењу околног терена. То је био војни задатак, који америчке тенковске јединице у том часу нису могле испунити, и војна организација била је похваљена од команданта 3. америчке армије".⁹¹ На тај начин је С. Димитријевић, заједно са осталим логорашима, и на терену фашистичке Немачке, као партијски активиста, суделовао у завршним војним операцијама и чишћењу једног дела Thuringie од СС-оваца.

Да укратко резимирамо: Из свега напред изложеног може се закључити да је активност лесковачких скојеваца и младих партијских радника у ширим релацијама међународног радничког покрета у периоду између два рата наставак плодотворних традиција претходник генерација интернационалистички ангажованих радничких првака и трибуна, и то, разуме се, у нешто измењеним и новим условима заоштреније и динамичније борбе. Тако, на пример, Благоје Николић је, непосредно, личним примером, значајно утицао, поред осталог и на интернационалистичка опредељења Ђ. Живковића Безарђана и Сергија Димитријевића.

У отвореној борби са непријатељем лесковачки скојевци и комунисти су, личним, примером, узорно, потврђивали висок друштвено-сазнајни, идејно-теоријски и организационо-политички ниво не губећи истинску везу са матичним организацијама у којима су поникли и оформили се. Чак и онда када су активно политички деловали далеко од свога завичаја (на шпанском фронту, или у некој од светских

политичку активност и одликовао се ванредним оптимизmom и добрым моралом".

– Писана изјава др Беле Коне, Загреб, 2. III 1953. – Оригинал изјаве у архиви С. Димитријевића.

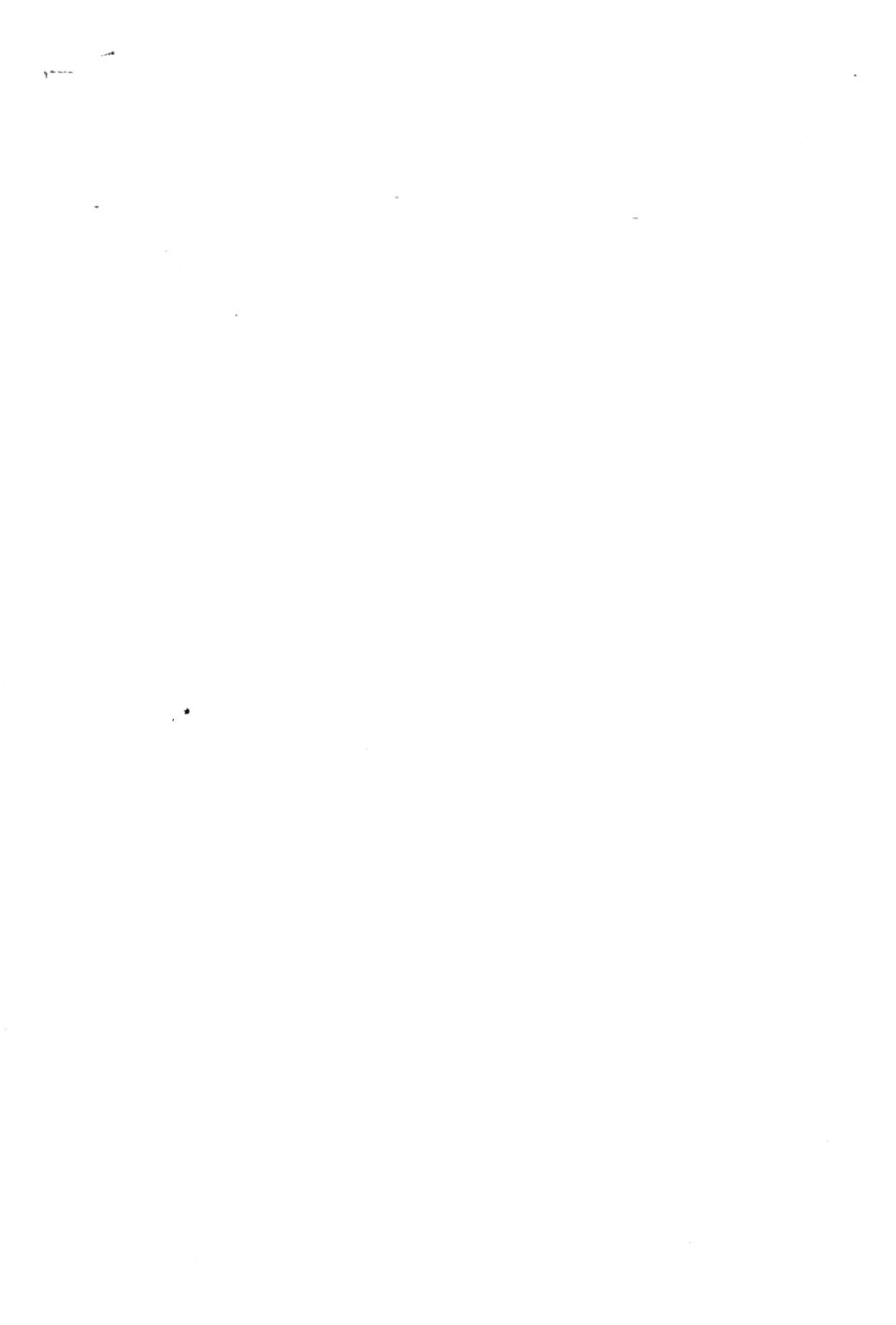
90 Писана изјава др Руди Супека, Загреб, 12. III 1953. Оригинал изјаве у архиви С. Димитријевића; ксерокс копија у збирци Н. Цветковића.

91 Ибид.

метропола: Париз, Праг) они су преко писама, личних веза и на други начин вршили одређен идејно-политички и мобилизаторски уплив у смислу окупљања и птпунијег активирања доскорашњих сабораца и нових поборника (организована прорада писама шпанских бораца). Али исто тако и завичајне скојевске и партијске организације, водећи бригу о својим члановима, ангажовале су се на прикупљању материјалне и друге помоћи и слању пакета шпанским добровољцима, уз поруке охрабрења онима који су се касније нашли у логорима за интер-бригадисте.

У целини узев, припадници лесковачке скојевске и комунистичке организације у овој веома значајној сфери међународног деловања показали су виталност у смислу непосредног и стваралачког укључивања у раднички и омладински покрет једног броја балканских и европских комунистичких партија. При том они су испољавали видну активност, интернационалистичку отвореност и свестрану комуникативност, придржавајући се политичких и борбених принципа, високих моралних начела, свесне дисциплине, солидарности и самопожртвовања, којима их је учио СКОЈ и КПЈ.

Додајмо на крају да наша намера овом приликом није била да дамо целину ангажовања лесковачких скојеваца и комуниста у међународном радничком покрету, бећ да само назначимо неке изразитеље видове њиховог деловања на овом недовољно изученом али значајном пољу политичке активности.

ОБНОВА И ОСВАЈАЊЕ УДРУЖЕЊА СТУДЕНАТА У ЛЕСКОВЦУ

Почетком тридесетих година напредни студентски покрет на Београдском универзитету покренуо је акцију за освајање и преузимање стручних и других удружења, клубова, секција и сл. од стране илегалне студентске комунистичке организације. С. Димитријевић је лично и непосредно суделовао у томе, поготову када је реч о Удружењу студената правника. Значајно је да се та активност убрзо пренела и на освајање сличних удружења, друштва и аматерских културних организација у унутрашњости.

Убрзо после формирања скојевских организација у Лесковцу, напредни омладинци, симпатизери комунистичког покрета, у присној сарадњи са својим присталицама, поборницима и организованим комунистима, покренули су активности за обнову и освајање управе Удружења студената у Лесковцу. Та акција је, у радничком Лесковцу пуном ђака и студената, почела још 1932. године. Иницијатори тог борбеног настојања били су управо Сергије Димитријевић, студент права, Синиша Тодоровић, студент права, из породице демократе Свете Тодоровића.

Напоменимо овде узгред да је Синиша Ч. Тодоровић био шире заинтересован за културно-просветне прилике у лесковачком крају и непосредније се ангажовао као покретач појединих акција ове врсте. Учествовао је у експедицији "Недељних новина" кроз Јабланицу, у августу 1934. године. Тада је писао о просветно-културним приликама овог краја, о учитељима као јединим просветним радницима, о аналфабетским течајевима, домаћичким курсевима, народним књижницама и читаоницама. О свему томе писао је наглашено критички закључујући, на основу незнатних резултата просветног рада и малог

броја културних установа, да је просветно-културни живот у Јабланици на ниском, готово примитивном ступњу.⁹²

Из краће непотписане информације о скупштини Удружења студената⁹³, коју је, према личном сведочењу написао С. Димитријевић, сазнајemo да су протекле пуне две године чекања од момента када су надлежним органима предата нова правила Удружења ради овере. Најзад, после двогодишњег ишчекивања и вероватно намерних одлагања из бојазни да Удружење студената не буде стечише напредних и борбених омладинаца, правила су била оверена и рад омогућен. У међуврмену нарастао је и број студената из Лесковца и околине на преко стотину, што је била значајна снага. У поменутој информацији се истиче да ће они имати могућности да заједничким радом и деловањем "умногоме допринесу економском и културном развитку Лесковца и околине"⁹⁴.

После овере правила Удружења студената, привремени одбор Удружења, у који су по свој прилици ушли покретачи С. Димитријевић и С. Тодоровић, заказана је ванредна скупштина 11. јула 1934. у 10 часова, у сали хотела "Костић". За ову скупштину био је предвиђен следећи дневни ред: Извештај потписника правила, Читање правила, Бирање управе, и Евентуалије.⁹⁵ На тој ванредној скупштини формирано је Удружење студената, и то на место ранијег студентског клуба "Гундулић", од кога је, по писању С. Димитријевића, остала само библиотека.⁹⁶

У прву управу Удружења студената у Лесковцу изабрани су углавном симпатизери и припадници комунистичког покрета. На челу Удружења налазио се као председник Предраг Ђорђевић, студент

92 Сипши Ч. Тодоровић, Јабланица је неписмена, Недељне новине, 12.08.1934, II, бр. 32.

93 С. Димитријевић, Скупштина Удружења студената, Недељне новине, 8. јули 1934. (Лесковац)

94 Занимљиво је да је неколико година раније Пандиловић, студент права, пишући о академској омладини јужно Србије на Београдском универзитету, заговарао стварање Удружења на Универзитету, које ће поред студенских унутрашњих циљева имати и шири смер: просветни, уметнички, привредни, национални. – Ј. Пандиловић, Академска омладина Јужне Србије, Смена, 1931, фебруар-март, стр. 10-13.

95 При крају информације се напомиње да према правилима Удружења његови редовни чланови могу бити само студенти и студенткиње и свршени матуранти из Лесковца и околине. То је био и један вид позива студентима за укључивање у рад Удружења студената.

96 С. Димитријевић, Партија и СКОЈ у Лесковцу, стр. 37, напомена 59.

права, најбољи школски друг С. Димитријевића, сарадник "Недељних новина", и учесник експедиције кроз Јабланицу,⁹⁷ потом Новак Вуксановић, потпредседник, Драгиша Кнежевић, секретар, Воја Вуксановић, заменик секретара, Влада Милошевић, благаник, Добривоје Јовановић, књижничар, Светозар Крстић, Зарије Илић, Боривоје Кочић (чланови управе) и Лука Ценић, Сергије Димитријевић и Живојин Тодоровић (надзорни одбор).⁹⁸

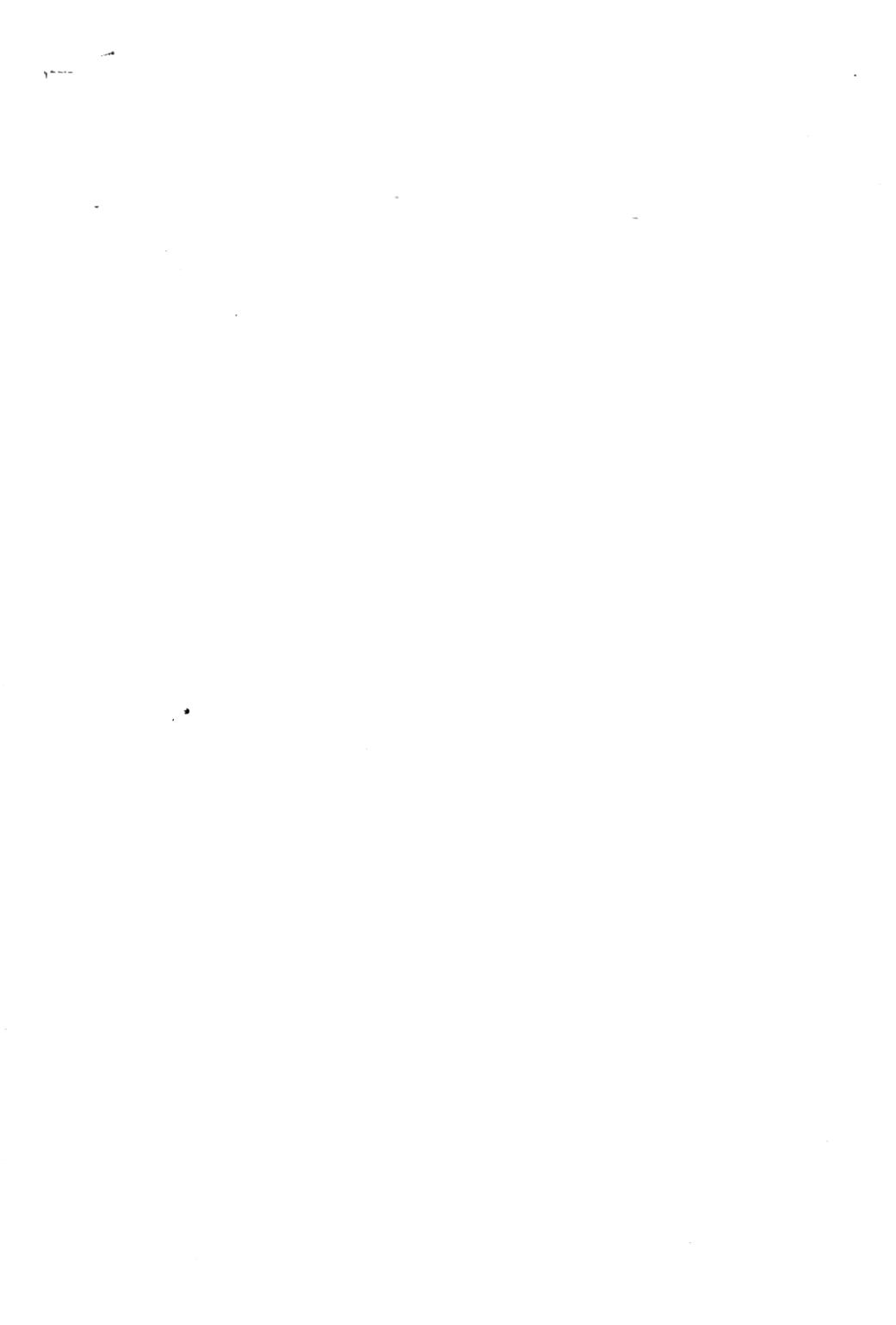
Пред други светски рат, по речима С. Димитријевића, ово Удружење је одиграло врло значајну политичку улогу.

Сматрајући недовољно прецизном нашу формулатију о почетку тридесетих година као времену за обнову Удружења студената у Лесковцу, С. Димитријевић прецизира да то Удружење обнављају на личну иницијативу, независно од било каквих партијских захтева и директива.

- Негде 1930/31. године преузимамо оно што је остало од старог Удружења и старе управе, каже. - То радимо према сопственим назорима и опредељењима, јер долази нова генерација са новим схватљима и погледима, са новим потребама и концепцијама. Немамо никаквих партијских упутстава... Касније из својих редова бирали нову управу која има ново, могло би се рећи народнофронтовско усмерење... Ми се сви познајемо из студентских демонстрација у којима заједно суделујемо, где се активирали, као из неких других опозиционих борби.

97 Предраг Н. Ђорђевић, Здравствено стање и социјалне установе у Јабланици, Недељне новине, 12.7.1934., II бр. 32.

98 Наведени имена чланова прве управе С. Димитријевић је посебно подвукao имена симпатизера и чланова илегалног студентског и комунистичког покрета, осим имена Живојина Тодоровића из надзорног одбора и Владе Милошевића, благајника, чијих се политичких опредељења не сећа.

ФОРМИРАЊЕ БИБЛИОТЕКЕ МАРКСИСТИЧКЕ И ДРУГЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Сергије који је иначе велики љубитељ књига, а у појединим животним моментима чак и страсан библиофил, у врме боравка у Француској имао је мале могућности за формирање обимније сопствене библиотеке с обзиром на скромна и ограничена материјалана средства којима је располагао. Па ипак успео је да обезбеди сва марксистичка издања на Француском и много тога на руском. Заинтересован је пратио и прорађивао сва издања марксистичке литературе у оквиру едиције "ЕСИ" (социјалистичке интернационалне литературе)

- То је углавном била теоријско-марксистичка литература коју сам редовно набављао и изучавао, каже сећајући се тог времена. - То су штампана дела Лењина, Плеханова, Бухарина... Позната "Писма Кутхелману" сам први пут срео и прочитao тада, у тој едицији, Многе од тих књига ће сада имам у својој библиотеци. Неке од њих су додуше, на списку за отуђење и продају, пошто сам већ подавно одлучио да ракстим са опште-политичком литературом.

У периоду врло активног политичког рада С. Димитријевић је тежиште ставио на партијска издања, на дела класика марксизма, и све оно што је говорило о могућностима развоја социјализма и комунизма. Поред осталог, набавио је целокупна Маркова дела, у брошiranom издању, са жутим корицама. Неке Маркове радове имао је и на немачком језику, што се сматрало оригиналом, као и све партијске брошуре издате у Москви на српском језику, и остала југословенска партијска издања(брошуре) и партијске прокламације (листови и часописи).

После рата сам набавио три тома "Марковог Капитала", иако сам га имао на француском... А мајка ми је у тешким годинама рата сачувала "Прилог критици политичке економије" и "Марков Капитал".

Напоменимо да је располагао и комплетима значајних издања партијских листова и часописа.

Када се има у виду да је Димитријевић у време боравка у Паризу помно изучавао историју француске револуције, да је у својој библиотеци расплагао Матијесом "Историјом француске револуције", потом Ла Сагрејовом "Историјом Париске комуне", као и комплетном збирком декрета које су били издали париски комунисти, онда се с разлогом може рећи да је истински васпитаван на традицијама совјетске и француске револуције, Париске комуне и класика марксизма.

Сергије је тада доста читao, куповао и набављао издања из белетристике, која су била врло приступачна и јефтина, свега 2-3 франака. То су биле углавном броширане књиге у великим и масовним тиражима што их је чинило доступним широком кругу читалачке публике.

- И међу тим књигама које сам онда узимао било је напредних писаца, каже он - као што су Луј Арагон, Малро и други. Многе од тих књига сачуване су до данас. Још увек има неколико полица са класицима француске књижевности.

Посебну пажњу у то време обратио је издањима у оквиру колекције "Мелсон" која је објавила комплетније дела Виктора Ига. При том је употпунио оно што му је недостајало од Игоових дела као што је књига "Човек који се смеје", потом "Радници мора", па његова песничка остварења.

- Виктор Иго је у Француској више познат и цењен као родоначелник романтизма, као драмски писац и песник - износи он једно своје виђење ћовог уметника, док је у иностранству познатији и прихваћенији као романописац. Њега у оквиру историје француске књижевности изучавају углавном као песника - па после краће паузе настави са поређењем које му се учинило најприкладније. - Слично је код нас са Нушићем који је познатији као комедиограф и драмски писац, док се његово приповедачко дело само узгредно помиње.

Овај неуморни политички активиста, у ретким тренуцима слободног времена, поново је прочитавао поједине историјске и авантуристичке романе, које је, "обожавао", како сам каже. Најрадије се враћао делима Александра Диме, која је таккође комплетирао; а са посебним одушевљењем је прилазио књигама "После двадесет година", или "Витез де Врангелон", које су код нас у то време биле скоро непознате.

Као што поједине књиге и дела имају своју судбину тако бива и са библиотекама које се стварају предано, са страшћу великог читача, у драматичним друштвеним околностима, какве су биле оне предратне

године. За један део приручне библиотеке, углавном оних из марксистичко лењинистичке литературе, Сергије је искористио прву солиднију могућност и послao их је по пријатељу Шломовићу у Београд. А онај други део теоријско-политичке, марксистичке и социјалистичке литературе, заједно са партијско-политичким издањима, марљиво је припремао за пребацивање у домовину, смишљајући и истражујући истовремено могућности и за сопствени повратак. Тада би био библиотеке није смео да пошаље по неком од комунистички орјентисаних пријатеља и симпатизера, јер би то могло бити опасно. Зато је тражио и бирао одговарајућу прилику, сачинивши предходно на полуконспиративан начин списак тих провокативних књига.

- У једном моменту појавио се студент Милан Пурић, из Босне, који је пореклом припадао земљорадницима-десничарима, али је и поред тога био напредно оријентисан, присећа се Сергије. - Он је најпре неко врме од мене узимао на читање дела из марксистичке литературе, која је прорађивао и коментарисао. И пошто је био жељан те литературе искористио сам прилику и дао му од 40-100 књига да их пренесе у земљу, пошто њега неће контролисати, да тамо настави са њиховим читањем и проучавањем, с тим да ми их врати у моменту када се будем нашао у Југославији... Пурић је то радо прихватио па је тако већи број тих књига отишао у правцу Босне.

Питамо Димитријевића за судбину тих књига: Шта је даље било са њима? Да ли су можда пронађене, или се пак један њихов део можда налази у некој босанско-херцеговачкој јавној библиотеци?

- Милан Пурић је учествовао у НОБ-у, одговара нам - али нажалост није преживео рат. Не знам шта је било са књигама. Можда су се оне нашле у некој борбеној јединици, нагађа, па се може дододити да буду поменуте у једном од ретких дневника када неће бити тешко да се препознају, с обзиром да имам сачуван списак тих књига у једној од бележница, међу материјалима који је Шломовић донео у Југославију.

- Познато нам је да сваку књигу која Вама припада означите на неки начин. Да ли се можда на примерцима тих књига налази Ваш знак у облику муње, који је тако карактеристичан, питамо Сергија.

- Тада сачувани списак сам сачинио само да бих могао неке од тих књига да вратим. Поједине књиге у оквиру одређеног кола записане су скраћеницама, то можеш да видиш, па после краћег премишљања додаде: - Списак се може дати у факсимилу, уз ово казивање, и то са резрешењем скраћеница, те ће се тако документовати и овај моменат.

- А из ког је места у Босни Милан Пурић? покушавамо да сазнамо нешто ближе и одређеније.

- То не могу тачно да кажем, а немам времена ни могућности да то сада испитујем. Важно је да код мене постоји списак књига који сам себи сачинио у намери да их једнога дана преко њега и добијем натраг, понавља нам врло убедљиво и са мало самозадовољства што се пристио ових појединости.

Сергије је знатан део времена проводио и по париским библиотекама, нарочито када је припремао неки семинарско - студијски рад, или онда када се систематичније бавио једним питањем. Тако, на пример, са великим је пажњом и интересовањем проучавао социјалне покрете и сељачке буне у 18 и 19 веку, углавном на Балкану. У том смислу прегледавао је и консултовао расположиву литературу правио исписе, припремао библиографију.

- Тек из прегледа списка литературе, из делимично сачуваних исписа може да се види чиме сам се све бавио и колико је био широк круг мојих интересовања...

Приликом тог обимног прегледавања литературе по париским и другим библиотекама Сергије је посебну пажњу посвећивао лесковачкој проблематици. Кад би наишао на неку појединост што би се односила на шире лесковачко подручје или југ Србије, он је то помно, до у најситније појединости регистровао, бележио, исписивао са увек присутном намером да се у датим приликама позабави изучавањем лесковачког краја.

Уз помињање Димитријевићевог делања по париским библиотекама требао би посебно указати и на његов рад у библиотeci Венсанске тврђаве.

- Та је библиотека, по свему судећи, била особена; у њој је сакупљана и чуvana сва литература која је говорила о Совјетском Савезу, уз сва издања што су долазила из ове социјалистичке земље. Она је представљала и неку врсту документационог центра где се прикупљала грађа везана за прогресивна социјалистичка стремљења, која су била нека вреста "јереси" за буржоаско-грађанска схватања и идеологију.

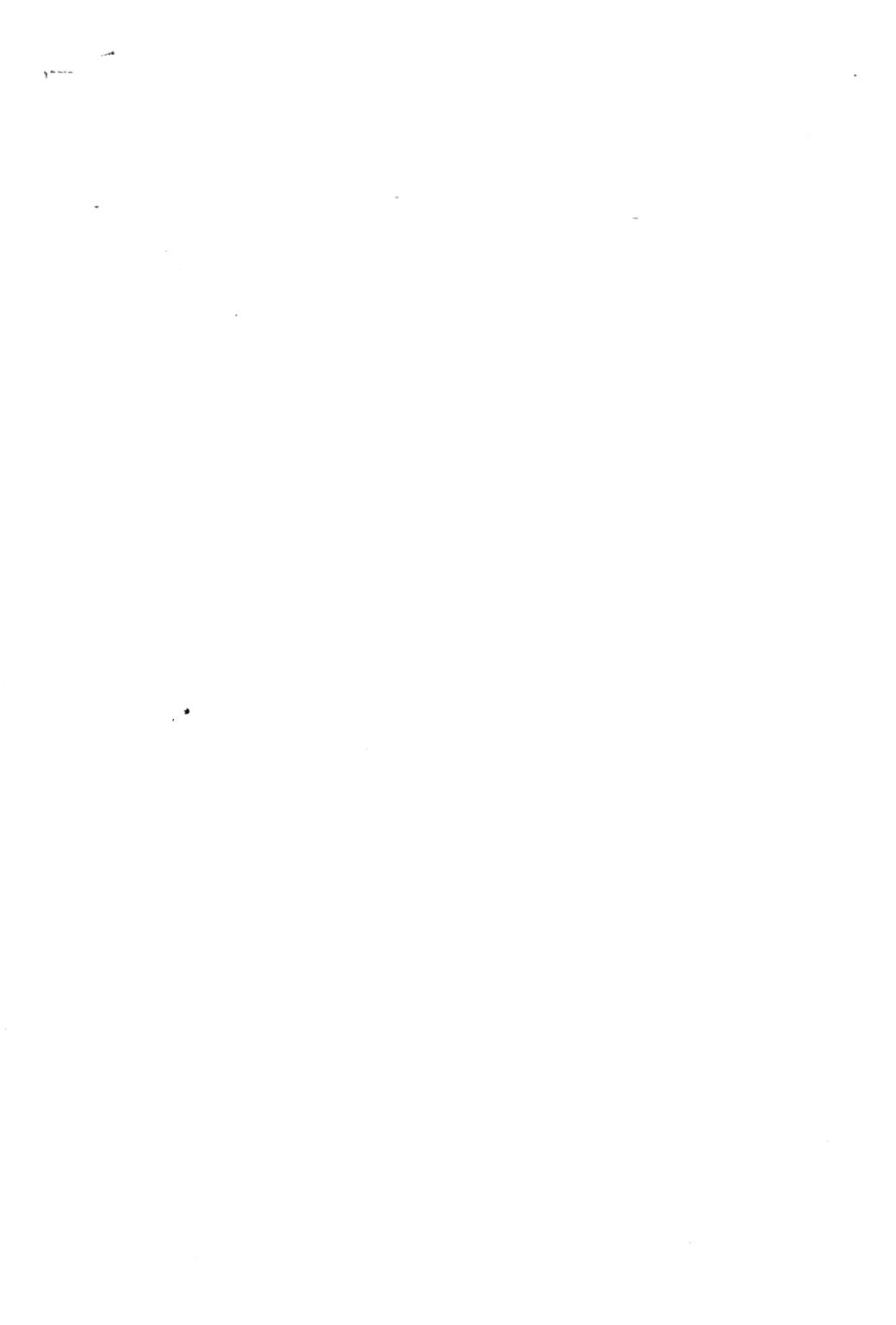
Сергије је у тој библиотеци Венсанске тврђаве најинтензивније радио на својој докторској дисертацији, јер је ту на окупу имао доста од совјетске литературе из области економске теорије.

- У тој су библиотеци рађене докторске тезе, семинарски радови - прича Сергије.

- Тамо су долазили сви они који су се шире студијски интересовали за питања и проблеме социјализма. Ја сам тамо годинама радио на совјетској литератури која је додиривала тему мог докторског рада.

Напоменимо овде узгред да је и један од разлога Димитријевићевог одустајања од рада на докторској тези коју је припремао у периоду између два рата у Паризу, из области марксистичке теорије вредности и цена, био и тај што се у послератном периоду више није нашао у прилици да настави рад у поменутој библиотеци.

- После рата више није било могућности да организовано и систематски радим на литератури и документацији окупљеној у Венсанској тврђави, зато сам, поред осталог, морао да одустанем од првобирне намере око докторске тезе. А није било више ни могућности да се годинама бавим тамо, па сам морао нешто мењати. - Али треба знати, да је управо у тој библиотеци и најцеловитије била окупљена совјетска литература, из области друштвених наука негде до 30-тих година, подвлачи он поново.

СУДБИНА ДЕЛА ЛИЧНЕ ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКЕ АРХИВЕ У ПАРИЗУ

У пола разговора на једну од претходних тема С. Димитријевић ме је опоменуо: - Запиши негде: "Судбина једног дела париске архиве"! Па узимајући ми оловку из руке записује те исте речи у бележници, на месту где је систематизовао теме и питања о којима смо разговарали, или пак она о којима тек треба да буде речи. То му служи као подсетник према коме у премишљањима и уз скицирања припрема поједина исказивања и гласна промишљања која ће бити предмет организованог бележења.

- Велики део документационог материјала о свим овим питањима о којима ти говорим имао сам сачуван до почетка рата, али ми је све то, нажалост, пропало, каже са великим жаљењем. - А био сам предузео све мере да се тако што не додги.

У мноштву тема које захватамо, Димитријевић као да се за тренутак побојао да нам не промакне појединост о судбини можда два кофера са делом његове партијско-политичке архиве у Паризу, па је зато тражио да то прибележимо.

- У једном од тих кофера налазио се рукопис моје докторске дисертације, као и други рукописи објављених и необјављених чланака и других радова, са исечцима из новина, потом студија "Искуства партијског рада у Србији и Македонији", реферат са бриселске конференције, извештај о раду Удружења југословенских студената у Паризу, партијска документација, преписка, и слично - набраја он. - Укратко, ту се налазио највећи део моје личне архиве.

Сав тај брижљиво чувани материјал посложен у један кофер Србије је пренео и склонио у стан једне девојке у намери да га потпуно заштити. Та његова пријатељица, са једним "чудним сјајем у очима", како је волео да се нашали, била је Јеврејка из Польске.

- Својевремено, фотографисао сам се са том симпатичном девојком - напомиње. - Можда си и видео ту фотографију? Ако ниси, показаћу

ти је првом приликом, додаје, указујући истовремено на известан документациони "траг".

По политичком припадништву та девојка је била једна врста симпатизера комунистичког покрета, али није била активно укључена у партијски рад. Сергије је управо зато њу и одабрао, јер је био убеђен да је у њеном стану најбезбедније, пошто нико неће посумњати, будући да је била неорганизована.

Међутим, убрзо после окупације Француске од Немаца њени су родитељи ухапшени и пртерани у логор за Јевреје, где су и страдали. То је њу силно уплашило и у једном моменту страхујући од претреса, она је отворила кофер који јој је био поверен на чување и почела са уништавањем његовог садржаја.

- Она је по насловима и на основу неких других детаља просуђивала о "опасности" појединих материјала које би требало спалити, прича Сергије. - Тако, на пример, у заглављу "Организационог билтена" прочита Комунистичка партија Француске, или примети неки сумњив печат, провокативну реч, - она то уништи, за сваки случај, не улазећи у праву природу материјала... Спасавала је своју кожу, каже Сергије тврдо и опоро, - и мало је водила рачуна о важности тих за мене драгоценних папира.

Па ипак, та је девојка, по свом нахођењу, оставила понешто од онога што је сматрала безазленим, на пример делове рукописа од докторске тезе. Али то су били само делови тог обимног рада. У његовој се архиви и сада налазе ти сачувани делови текста међу којима има доста празнина али све то ипак може да буде занимљиво за виђење начина Димитријевићевог бављења овом проблематиком.

- После рата успео сам да са њом успоставим контакт, пошто сам знао њену адресу. И тада сам добио део рукописа докторске тезе и нешто припремног материјала. А саопштено ми је за све остало да је то она лично уништила за време окупације Француске... И тако ја који сам све то сачувао до ситнице нашао сам се у ситуацији да ми је све пропало, каже са жаљењем.

Међу тим неповратно изгубљеним материјалом, по његовим речима, било је и песама; ту су стихови настајли у појединим лирским моментима студентског живота. Неке од њих је касније као заточеник у логору Вернет успео да реконструише.

У тој групи неповратно изгубљеног материјала, студијских рукописа, чланака и слично нестао је и текст позоришног комада који је Димитријевић написао за потребе аматерско-сценског извођења у

оквиру културно-уметничке и забавне приредбе радничко културног певачког друштва "Слога".

- Тад се позоришни комад никде више не може пронаћи. Јер, ко је то још могао да има? - преслишава се гласно. - Можда појединци који су учествовали у њему? Али у том случају они могу да имају само прекуцане своје улоге, а не и целину текста - закључује мрштећи лице.

Димитријевића потреса чињеница о тим ненакнадивим изгубљеним рукописима. Утолико више што је веома брижан према свакој својој творевини, према сваком папираћу који може представљати документациони материјал.

- Тешко ме је погодила вест о нестанку и уништењу тих рукописа и других матејала - истиче. - И то све просто не могу да прежалим! Због тога више никада нисам успоставио непосредни лични контакт са том пријатељицом, и поред три послератна боравка у Паризу од по неколико недеља.

То је кратка историја судбине првог кофера у коме се налазио највећи део париске личне партијске архиве С. Димитријевића.

У други кофер је издвојио и сместио комплете "Пролетера" и осталу партијску периодику и публицистику као што је "Класна борба", потом "Balkan korespondans", "Balkan demokratie" "Млади лењинист", "Глас исељеника" и сл. Ту се, поред осталог, налазио и комплет Лењинових дела на српском, затим партијска издања и брошура штампане у Москви, такође на нашем језику, уз поједина важнија издања на Руском. Знајући докуменарну вредност тих књига и публикација хтео је по сваку цену да их на неки начин обезбеди и сачува. Зато је све то спремио и упаковао са намером да га однесе на чување некој некомпромитованој и поузданој породици. Међутим, како се изненада додгило његово хапшење - није успео да то склони на безбедно место па је полиција запленила све што се нашло у томе коферу, користећи га као доказни материјал.

- У томе коферу није било ништа од материјала, који би могли можда да компромитују - истиче Сергије у два маха, желећи да нагласи како то што је заплењено није могло дати повода за нека нова хапшења и прогоне. - А није искључено, додаје са мало оптимизма, да су ту комплети листова, потом књиге и брошуре, дошле у библиотеку Министарства унутрашњих послова или полиције, те да се тамо можда могу некако пронаћи...

Овом осведоченом љубитељу књиге тешко пада помисао да је неко могао тако немилосрдно да спали ту литературу.

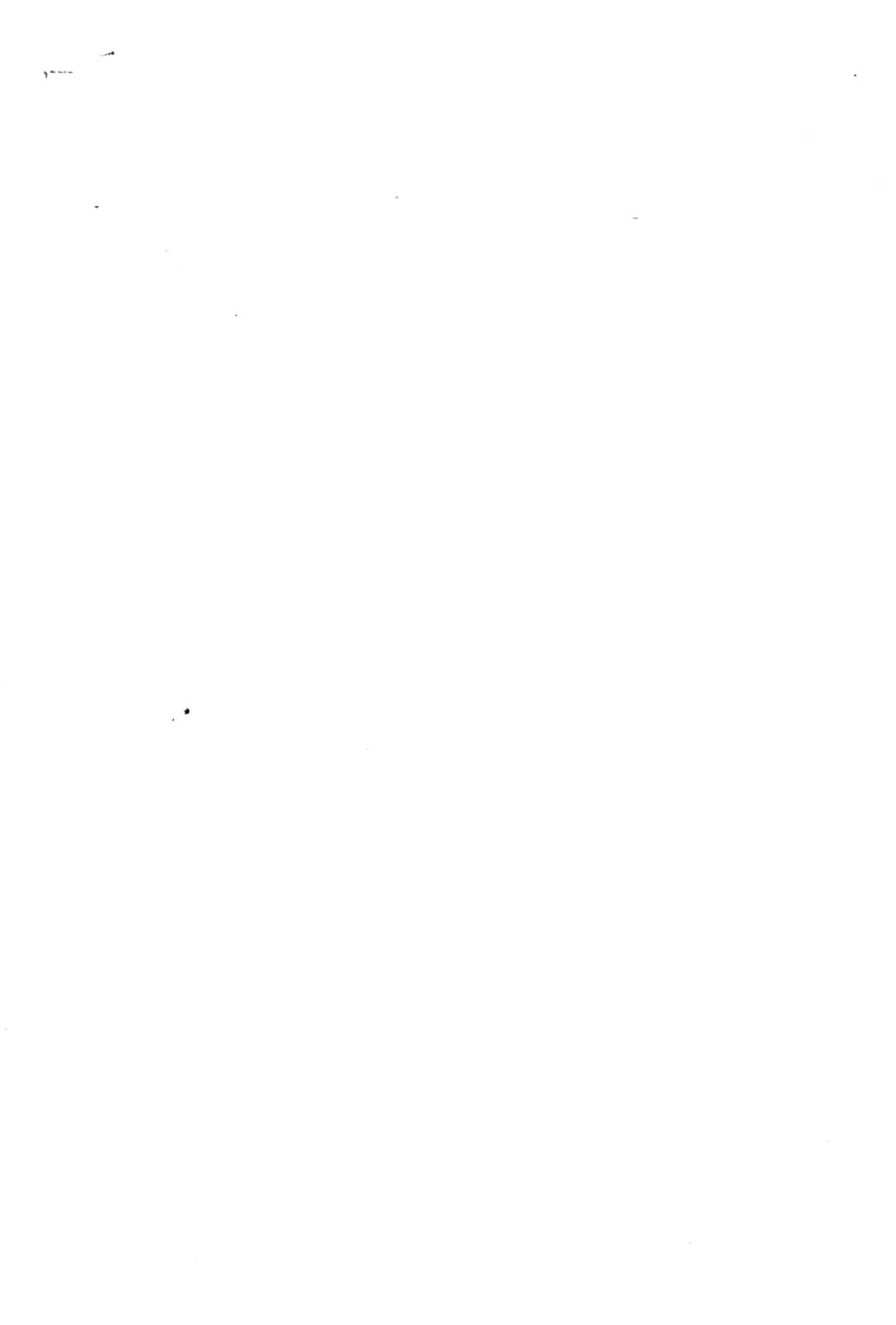
У периоду када је Радивоје Увалић био амбасадор наше земље у Француској Сергије је у више махова чинио напоре да се предузму организоване мере око евентуалног претраживања и проналажења те литературе у поменутим библиотекама. О томе је у неколико наврата разговарао са Увалићем који је са компетенцијама југословенског амбасадора могао нешто више организовано да учини, али је све то остало без резултата.

- Природно је било да Увалић као наш опуномоћени амбасадор предузме неке мере у погледу откривања те литературе. То сам му предлагао у сваком од тадашњих сусрета, указујући му на важност поменутих комплета за историју нашег радничког покрета, каже Сергије. - И мислиш да је нешто учинио? - Није ни прстом мрднуо! закључује са огорчењем.

Пошто ништа непосредније није учињено у овоме правцу, осим разговора и нагађања, чини се да ипак постоје неке, ма и минималне, наде. Сергије сада накнадно проширује и прецизира листу отворених могућности.

- Поред библиотеке и архиве Министарства унутрашњих послова, постоји нада да се ти драгоценни комплети, делимично или у целости, потраже и у Одељењу за праћење комунистичке активности, при истом Министарству - указује са истинским понадањем. - Сумњам да је то све уништено и још увек није касно да се нешто предузме. После краћег премишљања напомиње: - На свакој од тих књига, брошура, на комплетима новина, у десном углу постоји знак муње... То је симбол који сам користио да означим своје предмете и књиге, те се по њему оне могу препознати!

*Фрагменти о њаршијском
деловању у Паризу*

ОБИЛАЗАК МУЗЕЈА, КУЛТУРНО-ИСТОРИЈСКИХ СПОМЕНИКА И УМЕТНИЧКИХ ИЗЛОЖБИ

Од најраније младости С. Димитријевић радо, залубљенички обилази музеје, културно-историјске споменике, велике уметничке изложбе и ретропесктиве. Посећује и значајне уметничке приредбе, страсно воли филмове, а одушевљава се нарочито великим историјским спетаклима на екрану. Солидан је зналац и поклоник историје уметности у целини, и прилази јој на свој оданичко истраживачки и документаритички начин. У време боравка у Француској имао је често прилике за оваквом врстом доживљаја, и није их пропуштао, чак ни онда када су му то здравствени и други услови отежавали. Велики број његових путовања светом био је мотивисан управо потребом за оваквим виђењима, и културно-уметничким сазнајним и трагалачким сучелавањима и сусретима. Бављење у Паризу дало је посебан размах оваквим његовим интересовањима и наклоностима па ћемо им зато обратити одговарајућу пажњу.

То његово помно занимање за обиласке музеја и свестрано знање из историје уметности има свој развојни пут од школских дана. Као ученик лесковачке Гимназије, активно радио у литералној дружини "Вуловић", написао је једну малу студију о Рембрантовој уметности која га је одушевљавала, са чијим се оригиналним остварењима понајпре срео у Паризу.

Разумљиво да је у Паризу Сергије највише пажње посветио подробном и студизном обиласку Лувра, једног од најбогатијих и највеличанствених музеја на свету, како је често истицао он који је видео без мало све највеће музеје света. После првих, панорамских пре-гледавања тог изванредног музеја, пошто је стекао општу представу о његовој целини, разрадио је до у тамчине план његовог систематског обиласка, поштујући хронологију и распоред сала, уз дуже задржавање у оним просторијама и салама које су највише плениле његову пажњу.

- Држећи се тог стратешки разрађеног плана он је из недеље у недељу, када је улаз био бесплатан, прегледавао, а понекад и са великим пажњом изучавао поједине сале са изложеним вредним творевинама. То је чинио чак и онда када је био болешљив или под наземом. Није допуштао да мине ниједна недеља, или неки празнични дан, а да већ према свом личном програму студија уметности или предмета из ствара, на пример, не изучи и преиспита одређену историјску етапу, стил или правац. У току једног, месеца, на пример, иссрпно је упознао XVII и XVIII век, из најразличитијих углова, богатећи, освежавајући и продубљујући своја знања. Други пут би опет недељу-две, или више, већ зависно од предмета интересовања и одговарајућих афирмитета, анализовао фландијску уметност или пак италијански барок, ренесансу и класицизам. Тада би сву пажњу сконцентрисао на те моменте, настојећи да их сагледа у свој ширини и историјској развојности, успостављајући одређене континуите ради целовитијег тумачења. За сваки од тих одлазака и специјализованих прегледавања марљиво и подробно се припремао, прегледавајући обимну литературу и студије из историје уметности, опште историје или археологије, египтологије и сл. Кад би на тај начин обновио и систематизовао потребна знања прилазио би њиховом добрађивању и даљем развијању, на конкретном материјалу у пребогатим салам Лувра и других музеја.

- Сачувао сам водич кроз Лувр уз помоћ кога сам правио и разрађивао план обиласка музеја, и служио се њиме ради оних најосновнијих информација, које су ми биле потребне ради оријентације, каже нам Сергије. - Мислим да на његовим страницама има маргиналних бележака, и одређених ознака које могу да буду сведочанство о начину прегледавања овог музеја. Пажљивим прелиставањем тог водича можда би се могла, бар у неким основним цртама, сагледати концепција мог тадашњег обилажења Лувра, додаје овај љубитељ документованости.

Сергије је у посету Лувру најчешће ишао у друштву пријатеља, познаника, девојака или другова уметника са којима би се претходно договорио приликом сусрета на неком од партијско-симпатизерских састанака и сусрета. Бављење у музеју, уживљавање у његове лепоте, одушевљавање уметничким делима и прекрасним стваринама била је за њега, уз све остало, и врста активног одмора од врло интензивног политичког рада. Пошто је при том био скоро увек и у друштву, водио је врло жустре разговоре и полемичке расправе, нарочито са пријатељима сликарима и другим познаваоцима историје уметности. Те су дискусије биле утолико занимљивије што он лично није био по-

борник неког одређеног правца или школе те је био у прилици да са ширих основа и без страстничке замагљености, противставља и превара своја објективистичка становишта и погледе који су наилазили на оштра реаговања једносмерно опредељених заљубљеника појединачних стилова и схватања уметности.

- Мона Лиза ме није ничим посебно привлачила, и поред свих својих несумњивих вредности, па се и нисам пред њом задржавао као други - прецизира нам неке своје погледе. - Али мене је неодољиво привлачила и истински одушевљавала стара грчка уметност, поједини антички фризови, и дела као што је Nike de Samotarska, пред којима сам се најдуже задржавао. Исто тако био сам задивљен древним египатским ископинама и уметничким предметима, који су откривали једну величанствену културу и цивилизацију... Нисам могао поглед да одвојим од чувеног Писара, по форми маленог, али по вредности монументалног.

О том широком интересовању за грчку и египатску уметност сведочи и детаљ што је С. Димитријевић приликом прве послератне посете Лувру, у друштву своје супруге, најпре похитао у салу где је смештена гипатска уметност. Како се та сала налази доста далеко, негде у дубини овог огромног музеја, замореној Нади није било лако да дотле стигне па се мало успротивила томе. Али Сергије, који у оваквим приликама када је реч о суочавању са дивотама уметничких ствари, доиста неуморан, упорно је наваљивао.

- Нади, која је скоро сустала, то је било презаморно, прича нам. - Имали смо чак и малу породичну полемику око тога.

И разуме се, неодољивост потребе за овим виђењем била је јача од свега.

Уз то, Сергије је у Паризу исто тако са великим пажњом и готово стваралчком радозналочћу обилазио и остале веома бројне и различите музеје, од којих ћемо овде само неке поменути, потом све знаменитије цркве и друге сличне занимљиве објекте и грађевине и културно историјске споменике.

Са нарочитим интересовањем прегледао је Музеј оријенталних предмета далеког истока - Музеј кинесне уметности, као и Музеј црначке уметности. И то не из неких помодних побуда и разлога, пошто се онда о томе много говорило, већ ради истинског свестранијег упознавања тих далеких култура древних, а мало знатних цивилизација. Он је после тих обилазака и виђења, на основу личних зајажања, непосредно повезивао љубав према богатој и разноврсној

уметности Далеког истока са својим интересовањем за животворне токове модерне уметности с краја XIX и почетка XX века. Тада је, као и други, уочио да је велики део плодотворног заноса код модерних сликара и вајара, на пример, налазио своје извориште и надахнуће управо у стваралаштву тих древних цивилизација. Поготову је афричка уметност била извор истинске инспирације многим млађим и старијим уметницима.

- Код Пеђе Милосављевића, на пример, напомиње нам он више узгред, били су видни трагови јапанске уметности коју је на фин и рафинирани начин уткао у своју концепцију сликарства.

Пун интересовања не само за уметничке вредности и лепоте, већ и за све остало што музеји садрже, он је до детаља упознао музеј Карневале у коме се чува богата и драгоценна документација о француској буржоаској револуцији. У овоме музеју студиозно је прегледавао одређена документа, правио белешке, изводе и исписе које је намеравао да укључи у своја изучавања. Захваљујући прегледавању овог музеја успешно је проверио и конкретизовао своја обимна изучавања.

Колико га је занимала уметност и историја древних народа, исто тако га је привлачила историја револуционарних прегнућа као и средњевековна историја. Зато је до детаља прегледао и музеј Клини који је садржао сваковрсне материјале из средњег века. Тако је свестрано упознао и ово историјско раздобље. Но, и поред тога што се није специјализирао као медијавелиста, он се неколико деценија потом, нарочито у раду на историји српског средњевековног кованог новца, потврдио као врстан зналац средњевековног раздобља.

Са склоношћу да из једног комплекса увек издвоји по неку пикантну појединост Сергије нам овог пута у шаљивом тону приповеда:

- У музеју Клини био је један врло занимљив појас невиности из тога времена. Годинама је ту стајао привлачећи пажњу посетилаца све док га неко није украо. И никада га више нису пронашли.

Своја знања и представе о средњевековном раздобљу наставио је да употребљава и касније у зрелим и позним годинама. Тако је на пример 1960. године специјално посетио Ахен само да би видео једну од понажећих изложби средњовековне уметности. Том приликом је, заједно са супругом Надом, обишао Лијеж, Луксембург и Мец, повезујући своја туристичка интересовања и страсти са потребом проширивања и продубљивања одређених знања.

- Мало је оних који су дуже време боравили у Паризу а да су притом редовно и плански обилазили музеје, напомиње Сергије скоро узгред.

- Јер тада људи обично мисле биће времена касније, или да им то није потребно, јер довољно је то што су у Паризу... А ја сам, морам да призnam, много времена уложио у све то имајући у виду сазнајно-образовни карактер тих обилазака, што је уосталом и донело одређене резултате.

Тих година Димитријевић је обишао и више великих европских музеја светског гласа у Холандији, Белгији, Енглеској и другде; њемо овде само делимично поменути како бисмо употпунили представу о овом свеколиком занимању за музеје.

За време боравка у Холандији, јула и августа 1937. године, такође је организовано и систематски обилазио музеје и галерије. Тада је доста подробно прегледао Bojmans muzeum у Ротердаму, Mauricijus у Хагу, Државни музеј у Амстердаму, као и музеј у Лајдену. Сви они оставили су врло снажан утисак на њега и омогућили му да употпуни своја знања. Нека од тих виђења - сазнања имала су одјека у његовим репортерским текстовима и прилозима писаним и објављиваним тада. Уочљиво је да је поред свестраног интересовања за најразличитије животне појединости и појаве социјалног и друштвено-економског карактера скоро сваки слободан тренутак користио за посете музејима и другим стециштима културно уметничких вредности од трајног значаја. Са годинама је то постао начин и стил његових туристичких обилазака и виђења који уобичајава на сваком путовању.

На сличан начин као и париски Лувр у Лондону је прегледавао British museum, иако је за то имао много мање времена и могућности. Но, раније стечена искуства су му у томе знатно помогла а претходна музејска упознавања су створила прилике и за одговарајућа поређења. Том приликом је посетио Викторија и Алберт музеј, потом Тет галерију у којој се дивио бројним платнима импресиониста, затим Валас галерију са француским XVIII веком, као и Националну галерију и Националну портрет галерију.

- Тада сам пред Гојином сликом "Дона Изабела" стајао данима, прича нам Сергије. - То је портрет пун животности из кога зрачи неки чудан занос. Са каквим је савршенством само урађена њена одежда! То је једна од најлепших слика коју сам онда видео, закључује и сада са нешто мало од тог некадашњег одушевљења.

Сергије је исто тако са великим задовољством посећивао сликарске и уопште уметничке изложбе, и то нарочито оне монументалне и репрезентативне, које су нудиле целину и то како у Паризу тако и у другим уметничким стециштима. И за те сусрете са делима великана

ликовних уметности, који су често означавали и читаву епоху, припремао се на одговарајући начин, прикупљајући потребне информације, пратећи одређену студијску и критичку литературу, набављајући каталоге и слично.

У томе периоду, према непотпуним подацима којима располажемо, посетио је велику изложбу Фламенске уметности о којој и сада са усхићењем прича, потом једну од најрепрезентативнијих немачког па италијанског сликарства, и неке друге групне изложбе. А од појединачних поменимо на пример, ретроспективу Клода Монеа, или чувену изложбу Франца Халса у Харлему у Холандији.

- Тада једва да сам обраћао неку пажњу изложбама које су, уз помоћ рекламе, имале за циљ да афирмишу младе; избегавао сам те комерцијалне и пропагандне изложбе којих је било на стотине. Јер, у Паризу је онда деловало можда и до сто хиљада сликара - аматера, и професионалаца почетника и оних што су стицали сликарска искуства и знања, објашњава нам Срђан Јовановић свој приказ и начин избиљивости. - Тежиште сам био ставио на студиозније прегледавање оних монументалних, групних и значајнијих што су представљале једну епоху, стил, правац, додада.

За све те веће изложбе које је имао прилике да види настојао је да обезбеди каталог или водич. Ако би му каталоги били неприступачни онда је куповао репродукције слика у облику анзис карти. Када су му могућности то допуштале онда је обезбеђивао и каталоге и репродукције. У својој збирци и сада чува каталоге са изложби фламанске уметности, потом италијанске, као и са изложбе Франца Халса, уз велики број репродукција на анзис картама, које непрекидно употребљава и комплетира.

А још много година пре тога, у раном детињству, почeo је са прикупљањем разгледница, посвећујући посебну пажњу онима са уметничким мотивима. О континуитету таквих интересовања недвосмислено сведочи чињеница да је збирка уметничких репродукција, од тог времена до данас нарасла на близу десетак хиљада примерака; а употребљава се, добрајује и даље развија непрекидно, у свакој новој прилици.

- Ти си на нашем путовању кроз Шпанију донекле могао да стекнеш увид у начин на који прикупљам разгледнице и употребљавам поједине колекције са уметничким репродукцијама, на пример ону са фламанском уметношћу или са импресионистима.

И доиста свуда успут кроз Шпанију, од Барселоне, преко Севиље и Кордове до Толеда и Мадрида, када би нашао на разгледнице са репродукцијама значајних уметничких дела, он их је, уз жустро прегледавање, и контролисање, обезбеђивао за своју збирку. Нарочито је у музеју Прадо прегледао све што се може набавити од репродукција слика Ел Грека, Веласкеза, Гоје и импресиониста: Матиса, Реноара, Монеа и других, куповао је по више примерака, и из свих перспектива, како за своју збирку тако и за размену. Уз то, обезбеђивао је и поентилисте као и све оно што се односи на модерно француско сликарство с краја XIX и почетка XX века. Али и појединости из старе јапанске или кинеске уметности, те из Грчке и Египта.

- Не пропустим да свуда где видим и наиђем на Ван Гога обезбедим за своју збирку - подвлачи сам.

Године 1953, у време озбиљне болести када је лек и исцељење морао потражити под окриљем благог дубровачког поднебља, морао се тешка срца растати од неких драгоценних уметничких издања, расправљајући их како би обезбедио неопходна материјална средства за лечење.

- Онда сам био принуђен да продам и отуђим Рубенса, Муриља, Рембранта и др., каже са жаљењем, али сам и у тим тешким околностима задржао Совјетски музеј западног искуства, потом Ван Гога и анзис карте.

После ове мале сетне дигресије Сергије се у својим казивањима поново враћа виђењу неких изложби на шта надовезује размишљања о односу према уметности.

- Сачувао сам и каталог са изложбе Франца Халса. За ту прилику су његове слике из целога света сакупљене на једном месту. То је велики сликар људских осмејака и смеха уопште, који на свакој слици приказује дружчији смешак говори нам са неком радосном насмејаношћу.

- Можеш мислити, на хиљаде портрета и на сваком различит осмех, додаје чини се са мало претеривања. - На разгледницама са репродукцијама имам до педесетак најразличитијих осмеха од оних раскошно веселих и усхићених, преко дискретних, до сасвим суздржаних, где се и покрет усана једва назире.

Поједине од ових великих изложби обилазио је у друштву својих пријатеља сликара и уметника. Тако је, например, заједно са Ивом Шереметом и његовом женом Тањом, или Бором Барухом посећивао ове изложбе, интересујући се за њихова запажања и оцене. И још током прегледавања изложбе развила би се жустра дискусија, са полемичким

тоновима, која се преносила и касније, у сусретима, на организованим састанцима и у другим сличним приликама. Тој групи уметника са којом је друговао је, поред поменутих, припадао и Рајко Леви; а нарочито жустар у расправама био је Шломовић.

ОДНОС ПРЕМА НЕКИМ ВИДОВИМА МОДЕРНЕ УМЕТНОСТИ

Из свега што је напред речено о обиласку музеја, изложби и прикупљању анзис-карти са уметничким репродукцијама као и о сарадњи и друговању са уметницима, могу се назрети Сергијеве наклоности према неким токовима модерне уметности. Међутим, он се сам у овом контексту прецизније одредио према појединим уметничким правцима и стремљењима. Уистини, однос према уметности била је посебна сфера његовог живљења, која је оплемењивала и добрајивала поглед на свет, ослобађајући од свега схематичног и шаблонског. Имао је при том обичај да каже како њему није туђа ни једна врста уметности, али и да одмах издвоји међу модерним правцима оно што му је било недопадљиво.

- Веома волим Шагала са оним златасто-жутим бојама и лирски распеваним сновима, али ми је туђа надреалистичка уметност и сасвим ми је недопадљив онај покушај "конструисања уметности" од разних материјала, истиче он на себи својствен начин, кроз противстављање.

- Велики је Модиљани, али не и "поп-арт"!

Њега модерна уметност привлачи уколико омогућава нове видове изражавања и обликовања стварности, као што то, по њему, чини Модиљани са издуженим фигурама, или Матис својом ракошном декоративношћу, па Гоген новим и неуобичајеним колоритом, или Шагал - маштовитим и сновидовним. Помињући Клода Монеа указује на импресију коју слика оставља. За њега је ту реалност дата кроз импресију. Али се зато у овим својим опредељењима, која су изразито личног карактера и везана за укус и интимни доживљај, оштро супротставља сваком вештачком конструктивизму.

- Код Пикаса волим ону његову розе и плаву периоду; потом поетичне и префињене цртеже, али не никако и оне његове кубистичке раштимоване фигуре, што важи и за Броков кубизам.

У гласним размишљањима о вајарству запазили смо да се одушевљава Роденом, Борделом, Помпоном, док је Хенри Мур далек и стран.

- Допадљиво је, на пример када Помпон са осећањем мере геометријски стилизује животиње, али је нешто сасвим друго када Хенри Мур жену прикаже сведену само на једну углачану рупу - па одмах на то, изненада, надовезује асоцијацију на Мироову декорацију аеродрома у Барселони што смо видели путујући заједно кроз Шпанију. - Исто тако ми се не свиђа оно Мироово декорисање аеродрома у Барселони, ако се сећаш. Други могу томе да се диве, али је мени опростићеш, неприхватљиво.

Афирмишући доста широко оне аутентичне уметничке вредности уз избираљивости у складу са изграђеним укусом, био је нетрпељив према сваком покушају деконпоновања стварности не само у случају поменутог Мироовог дела него и када је реч о другим уметностима: књижевности, позоришту, филму. Тако, на пример, није читao ни пратио послератну француску литературу роман "тока свести" који на особен начин раствара реалност, и нема никакву представу о такозваном "Новом француском роману" (Ален Роб Грије, Натали Сарот).

- Веома волим Тургењева, Чехова и њихов животни лиризам, потом Балзака, Горког, али и Роже Мартин де Гара, и Мајрое, поимије он и савремена писце. - У књижевности су ме увек одушевљавала реалистичка дела као и она са идиличним приказивањем и атмосфером. У тренуцима лирског расположења радо сам читao књиге Џера Лотија, које сам препоручивао и Нади, а можда и теби.

Нешто касније, у другој прилици, причао нам је како је са заносом читao дела Хенриха Сјенкијевича, и то по више пута.

- Роман "Огњем и мачем", можда је по замисли и начину васкрсавања прошлости и романтичарски, али су му описи дивни, реалистички, оцењује ово дело додајући: - То је аутентичан историјски роман са прекрасним описима борби. А што има много идиличног у њему? каже као да се пита, па сам одговара: - Уосталом, шта ту мари, и идила је нешто природно, подвлачи он последње речи.

Сергије, коме је био изузетно допадљив онај особени вид реалистичког третмана у оквиру романтичарско-историјског романа, никако није могао да прихвати театар Бекета и Јонеска.

- Нисам велики љубитељ позоришта и увек радије гледам комедију и драме са историјским садржајем, док ме трагедије на сцени мало занимају.

Овај љубитељ филма свих могућих жанрова у скалду са својим критичким гледањем на авангардизам, који, по њему, стварност приказује у изобличеном виду, са разочарењем говори о филму "Јованаmajka Анђеоска".

- Таква врста модернистичког приказивања једне историјске теме на филму мени је страна а они који се одушевљавају тим филмом, то чине из сумњивих, снобистичких разлога, строго оцењује присталице модерног филмског израза.

Иако се тих година око чувене париске Опere одвијао врло богат и разноврстан музички живот, С. Димитријевић га није пратио и поред расположивих материјалних могућности. Са предубеђењем да је не-музикалан, није налазио довољно разлога и потребе за тако што, па су понекад изузетно значајни музички догађаји пролазили мимо њега. Веома ретко, и то више ради општег увида и обавештености одлазио је на поједине чувене оперске представе, као што су "Пајаци", на пример. - И тада, према сопственом признању, мање га је привлачила сама музика, а много више прекрасан оперски амбијент, општа атмосфера и оно што се догађало поред и око сцене: са тоалетама, понашањем, снобизмом појединача и сл. А на самој сцени, приликом извођења, понајвише га је привлачила спектакуларност, раскошни костими и расвета, масовне сцене у "Аиди" на пример.

Приликом очевих посета Паризу ишао је са њим нешто чешће на оперске и балетске представе. За Милана Димитријевића то је био ретко пријатан доживљај пошто је био љубитељ оперске музике.

- Мој је отац био је врло музикалан и аматерски се, за своје задовољство, бавио музицирањем. Док је боравио у Румунији, причао ми је, како је у неким њиховим оркестрима свирао на флаути - сећа се Сергије. - Заједно смо пратили извођење "Чаробне фруле" у париској Опери, додаје. - Али, мене су, више од саме музике, занимала одређена сценска и костимографска решења, у којима сам откривао дух и атмосферу одређеног времена, потом начин поставе, светлосни и други ефекти. Све друго ме, морам да призна, није тако много привлачило.

Димитријевић се са задовољством сећа првог гостовања великог совјетског мушкихора "Александров" у Паризу 1937. или 1938. године. Тада импознатан хор чинило је 300 ванредних певача-војника одабраних међу најбољим армијским хоровима у земљи тога времена. Ти одабрани и проверени певачи чинили су централни хор совјетске армије који је под високо стручним и уметничким руководством постизао изванредан успех, уносећи значајне новине у хорско музичарање. Његова специфичност било је то складно укључивање 300

увежбаних и школованих мушких гласова који су нудили упечатљив и раксошан уметнички доживљај.

Хор "Александров" је у свом широком репертоару, поред обрађених песма из богатог народног стваралаштва имао и музичка остварења из новијег времена, као и један број борбених и револуционарних песама. Било је неизрециво снажно и импресивно, по Срђанијевим речима када 300 мушких гласова запева "Пољушко поље" које тада као да се дигне и заталаса пред публиком. Они су успевали да доћарају представу војничког одреда на маршу у свом његовом гибању и таласању, уз истовремено ритмичко надимање и моћно, гласовито отварање мушких прса. Ти су се гласови најпре утихнуто приближавали из даљине, као лагани бат корака, достијући потом онај силовити и чврст мужевни узмах, уз касније постепено стишавање и успорено удаљавање до губљења.

- То је за мене било нешто сасвим ново и изузетно - каже Срђаније. - Доживљај који, и до данас траје - и при том нам гибавим таласањем руке покушава да доћара тај лелуј гласова указујући одмах потом ритмички на сакупљање и бодро надимање прса. То је целу дворану Vagram истински дизало на ноге. Па присетивши се додаје: - Њихова песма "Под долином и под горјем"... постала је песма нашег НОБ-а, вероватно нешто мало прилагођена, дотерана...

Гостовања хора "Александров" у Паризу претворило се у својеврсну манифестацију испољавања симпатија према Совјетском Савезу од стране комунистички оријентисаних студената и других напредних снага.

- И наша студентска комунистичка организација била је на известан начин мобилисана овом приликом. Упркос томе што је било врло тешко доћи до карата ми смо успевали да их обезбедимо у већем броју за наше организоване чланове и симпатизере, наглашава Срђаније. - На хорску предступњу смо пошли групно, придружујући се, па чак и манифестационо подстичући и подржавајући опште расположење и овације. Висок ниво уметничког извођења, у свеколиком одушевљењу, учинио је да су пале све политичке ограде и баријере, и код оних слушалаца који су били одбојни према свему комунистичком - закључује он.

И доиста, сви француски листови, укључујући и десничарску штампу, "Фигаро" и друге публикације, свесрдно су примили ово прво гостовање хора "Александров". Сутрадан као и наредних дана, појавиле су се врло ласкаве оцене и од стране политички најконзервативнијих музичких критичара. Врхунска уметност, техничко

савршенство и перфекција извођења, као и универзалност музичког језика, учинили су у томе моменту да су бар за тренутак биле пре-вазиђене све баријере, политичка подвојеност и расколи.

Причање о овоме било је разлог да се С. Димитријевић присети и Шаљапиновог гостовања у Београду у првим годинама после првог светског рата, коме је присуствовао као студент:

- Гостовање великог Шаљапина у Београду, такође је био изузетан уметнички доживљај. Иако су карте биле веома скупе и непритупачне студентском цепу, нисам никако могао да пропустим тај колико уметнички, толико и културни догађај, који је тада дигао на ноге наш главни град.

Казивања о срдачном пријему хора "Александров" у Паризу од стране љубитеља музике, па и од оних десничарских елемената, подсетило је Сергија и на појединости о руској емиграцији у овој земљи као и на њен у највећем броју случајева одушевљен однос према поменутом хору.

- Међу руском емиграцијом у Француској, по његовим речима, постојао је читав покрет враћања избеглица у Совјетски Савез. Совјетске власти су прихватале све оне који се нису огрешили о нови режим, али уз претходно дуже проверавање и преиспитивање политичке прошлости, понашања и односа. Тада је, на пример, Куприну омогућен повратак у домовину, као што су на сличан начин прихваћени неки други. Ти су људи са својим истомишљеницима овацијама дочекали високо квалитетно уметничко извођење хора Црвене армије, изражавајући тако на свој начин и љубав за лепоту гласа из далеке домовине.

Неки од тих емиграната су се касније због свог просовјетског изјашњавања, нашли у логорима, под ударом закона, прогоњени од француске полиције.

- Од једног до тих логораша, сећа се Сергије, чуо сам и забележио неке сасвим оригиналне хулиганске, лоповске и разбојничке певаније.

Сергије нам прича о човеку који је изгубио једну руку, али је одушевљено волео Совјетску домају, па то повезује са односом поједи-них учесника у НОБ-у.

- То су биле песме одеског подземља, објашњава нам, и то оног истог које је Исак Бабељ тако упечатљиво и незаборавно описао.

Пошто смо о свему овоме приповедали у једном од Хварских разговора половином седамдесетих година, Сергије је покушао да тај свој некадашњи однос према оперској, хорској и уопште концертној

музици, доведе у непосреднију везу са оним како је управо сада прима и доживљава.

- Већ годинама, током зимских месеци, на овим хварским клупама, скоро редовно од 9-12 часова, преко транзистора са задовољством пратим и слушам концертну музику и поједине оперске арије - указује нам он на извесну еволуцију према овоме. - Посебно ме привлаче неке популарније оперске арије и то солистичка извођења чувених певача, баритона... Док нам ово говори, на малом цепном транзистору покушава да пронађе неки од тих гласова, па наставља: - Више сам својим укусом оријентисан на солистичке песме и извођења. И, ето, међу чисто музичким касетама сам једино набавио Штраусов "Бечки валцер".

Но при том, што је мимо његовог обичаја, износи неке своје недоумице о односу младих према рок музици уз извесна генерацијска разврставања:

- Ево једне ствари где сам у дилеми: не разумем одушевљен однос младих према западњачкој "рок музици" која мени није привлачна. Да ли њих одушевљава бучна дисхармонија и у томе неки мени неразумљив плесни ритам... За разлику од њих мени се допада Шуберт, Штраус... То је можда неки генерацијски проблем? пита се са извесном насмешеном збуњеношћу.

- Ја нисам доволно музикалан - волео је да се огради увек када би се повела реч о музици. - Певам као јаре кад заглави ногу, шалио би се мало грубо и са претеривањем на свој рачун.

Па ипак не би се могло рећи да је био незаинтересован нарочито за поједине видове и облике народног музичког стваралаштва. Напротив, чак је са будном пажњом, делимично и са студијским интересовањем, пратио токове развоја и еволуцију појединих мелодија у оквиру фолклористике, водећи при том и стручне разговоре и расправе са нашим познатим композитором Бошњаковићем.

Убрзо потом мало помера и на други начин формулише претходно престрогу оцену о својој немузикалности:

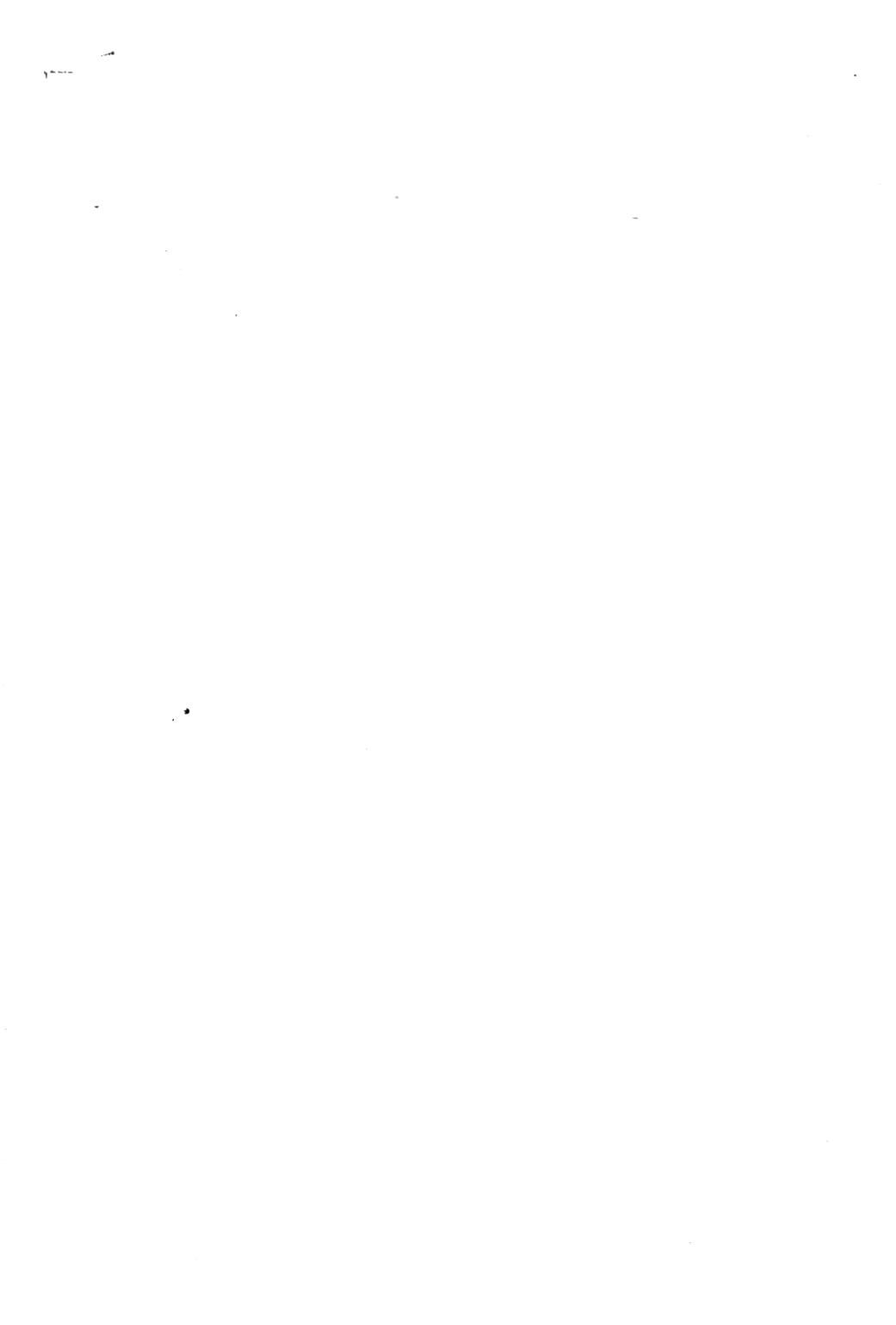
- Музикалност сам код себе открио у односу према изванредно народној и староградској музици према оним финим старинским песмама.

И овом приликом подвлачи да је љубав према песмама, нарочито револуционарним - наследио од своје мајке.

- У том погледу је мајка значајно утицала на мене па и на један број мојих другова. Она је умела лепо да пева, а знала је велики број револуционарних песама напамет. Понекад би нас тако окупила, за-

села са нама, и певала нам руске револуционарне песме, које смо, слушајући је тако, заволели.

Пре више година, колико се сећамо, на сахрани Софије Димитријевић, у посмртном слову Светозара-Тозе Крстића било је речи и о овом виду утицаја и деловања Сергијеве мајке Софије на генерацију активиста која је друговала са младим Димитријевићем, о чему, по свој прилици, постоји и писани траг којим се може аргументовати горњи исказ.

ОБИЛАЗАК КВАРТОВА ПАРИЗА

На сличан начин како је још као дечак обилазио Лесковац и лесковачко подружје, а касније Београд са широм околином и културно-историјским споменицима, Сергије је систематски, по једном смишљеном плану, обилазио Париз, његове улице, квартове и предграђа. Ишао би трамвајем, док су они још повезивали поједине делове града, аутобусом или метроом до најудаљеније тачке у једном кварту, "до неког буџака", говорио је у шали. Тамо би сишао и онда пешице обилазио, прегледао, загледао, оно што ни велики број рођених Парижана никада није стигао да походи. У другој прилици би опет, на сасвим другом крају Париза обилазио неки мање познати кварт, по некад у друштву пријатеља, које би могао да занима тај "градски туризам", како је имао обичај да назива овакве шетње и обиласке.

- Тих година укинут је и последњи трамвај у Паризу. Била је то, колико се сећам, "осмица", која је повезивала неке градске реоне... Присуствовао сам баш том церемонијалу укидања трамваја, - истиче он који је настојао да буде присутан свуда тамао где се нешто осбеније догађало. Помиње квартове које је намерно обилазио иако за њих каже да су "грозни", као што је *Cartije la Valet*, тамо где су кланице, са много воња, прљавштине и заразе сваке врсте.

Налазио је доволно разлог да обиђе такозвану "зону" око Париза. То је место где су се налазила некадашња утврђења, бедеми и зидине. Ту је настало крајње бедно насеље по земуницима и рупама, у кућерцима склепаним од дасака, лимених кутија и картона.

- Мало је ко обилазио то бедно насеље јер је било скоро подвиг зађи међу те страћаре где је живела и патила се сиротиња. Али ја сам и то хтео непосредније да видим и да упознам јер, и то је "живот", а не само Версајски дворац или Лувр - подвлачи овај неуморни трагач.

Још скромније и јадније од "зоне" деловале су, по његовим речима, неке кућерине у XII-ом арондисману. То су биле огромне, "слепе", најамне кућерине грађене у време када су врата служила и као прозори,

па се ту улазило, те рупе су биле једини извори светла и ваздуха, а уместо вратница затваране су прљавим цаковима. То јадно насеље било је без осветљења, без воде и канализације, те је као такво представљало извор заразе и других невоља.

Сергије који се, поред осталог, бавио и праћењем извесних социопсихолошких појава, са једним другом обилазио је овај кварт пун јада и покора. Они су у пролазу завиривали у неке од тих већ руинираних кућерина из којих је воњало и заударало на буђ, мемлу, измет... Њихови становници су са неповерењем загледали ова два углађена младића.

У моменту када су намеравали да завире у наредну сасвим оронулу кућерину, иза прљавог и измашћеног цака од јуте, појави се искривљено лице једне крезубе старице са свећњаком у руци.

- Дођите, дођите да видите беду, позивала их је уз кревељење, да би одмах потом осула на њих псовке и погрде, које су их још дugo пратиле док су обилазили то крајње суморно и бедно насеље.

- Незасите але, снобовски гадови, дођите да видите сиромаштину којој нема равне, дебацивали су им. - Хоћете можда да причате, да шкрабате о томе, викали су и псовали за њима.

Сергије се радо сећа лепих тренутака проживљених на Монмарtru, његове опште атмосфере, уметничког духа, ноћних локала, па и поједињих догађаја везаних за овај простор.

- На Монмарtru је било и сасвим особених и необичних локала. У једном од њих "Зилов зец" седело се на малим бурићима, у сентименталном полујуру, уз тихо певање старинских шансона...На моменте би се чула и виола, један стари, чудан инструмент - описује нам га овај љубитељ старина. - Иако сам последњи пут са Надом био два и по дана у Паризу, посетили смо Монмарtr. То је простор са потпуно изузетним штимунгом, са многобројним сликарским колонијама и "галеријама" под ведрим небом. Цртежи и слике продају се на лицу места. Ту се живи ноћу, а не дању, подвлачи па застаје са мало чуђења. Замисли тамо се још увек сачувао један виноград, упркос урбаном амбијенту.

Затим наставља да прича о париским појединостима које су увек нешто посебно; о великом броју кафанских тераса које су и зими отворене. Оне су одозго покривене платном, а са стране су стаклени зидови, док се у средини налази "бразеро", велика, ужарена пећ пуне угља, која силно зрачи. - Тако си у кафанском простору - објашњава - а уствари напољу...

И поред интензивног политичког рада, суделовања у делатности партијских и симпатизерских група које је обилазио, учешћа на бројним састанцима и сл. Сергије је извршавао и одређене студентске обавезе. Посећивао је нека значајнија предавања, припремао и полагао испите; и све то у једном силовитом и динамичном темплу. У дане пре испита био је у стању да не подиже главу од књига. Један испит је на пример припремао у локалима на Монпарнасу, уз трештање музике, јаку црну кафу и сендвиче. Када би затворили један локал он би прелазио у други, и тако непрестано. Тако је један од најобимнијих испита из Дипломатске историје који је обухватао око 2.500 страница припремио понајвише у кафани "La Kupol" на Монпарнасу.

- Читавих пет дана и четири ноћи учио сам и радио без престанка, такорећи без иједног часа тренутка. Био је то најизузетнији физички напор, сећа се он. - Отишао сам на испит у заказано врме и положио га са десетком. Али је повратак до стана био драматичан. Нисам имао снаге ни да се покренем. Узео сам такси и вратио се у стан. Једва ме је шофер пробудио. И онако обучен свалио се у кревет тако да сам се једва пробудио тек другог дана увече.

На Монпарнасу је посећивао кафану "Ротонда" у којој је својевремено навраћао Лењин играјући шах са знанцима и пријатељима.

У неколико мањова са пријатељима, обилазио је предграђе "Робинзон" у коме су биле кафане на дрвету са монтираном платформом, попут ојних кућа што се граде на сојеницама. Ту је било неколико привлачних и атрактивних кафана.

- Лествицама се стизало до једне платформе, а одатле се улазило у кафану, описује нам он у неколико потеза те необичне кафане, па после једне паузе додаје - Знаш, то ти је једно предграђе Париза некако особено и карактеристично са великим дрвећем као што је "Чапљино бресје" у Лесковцу. И кафанама у крошњама тако великог дрвећа.

Овде је карактеристично да је имао унутрашњу потребу да се присети лесковачког "Чапљиног бресја" за чије су мало подводне и шумовите гостишице у раном детињству биле везане свакојаке маштарије..

Недељом је одлазио на излете у предграђе Nuozzi le grand, и то увек у друштву, ради купања. Тамо је могло лепо да се одмара, на чистом ваздуху, у природи, јер је рака са околином била лирски привлачна и узбудљива. Године 1939. сам камповао два месеца у томе месту. За такав излет се увек могло наћи лепо друштво.

Уз све ово, са великим је пажњом обилазио културно-историјске споменике феудалне и краљевске, дворце-замкове, где се интересовао за сваковрсна документа, украсне предмете, слике, скулптуре, намештај, унутрашњу архитектуру, за детаље из живота, за успомене и предања, и то једнога дана да би већ сутра похађао радничка насеља, или комунистичке општине. Тада су га импресионирале општине "Ivri", "Vitri", Vilenžuer и друге па је причао и о појединостима:

- Комунисти су у тим општинама, на пример, градили хипермодерне школе у комплексу паркова, са базенима, игралиштима, да је то било задивљујуће! Оне су се много разликовале од оних школа у старим зградама, које су додуше имале одређену традицију... А комунисти су иначе развијали врло широку и свестрану комуналну активност у познатом XII-ом арондисману.

Тако је С. Димитријевић систематски, по плану, обилазио Париз и његове знаменитости, али и његове обичне, мало знане улице, предграђа и излетишта. Настојао је у сваки кутак, у сваку уличицу да зађе и завири...

- Хоћу да повучем паралелу између мог обиласка Париза - када сам у свакој новој прилици, шетајући градом, силазио на нову, удаљенију станицу метроа како бих могао да зађем у далеке и непознате улице, крајеве, и предграђа и Мишиног обилажења Софије. Када смо стигли у Софију Миша је као основац узео план града и запутио се од једне до друге улице. Све куда би прошао у току једнога дана он би на плану исцртао и ишрафирао, настављајући сутрадан тамо где је стао... Слични су били и његови дечачки обиласци, на пример, Панчева, или околине Београда са Гроцком, сећа се Сергије развијајући ово поређење, па наставља да објашњава.

- У оним породицама и срединама где се прича о Паризу, Холандији, о нордијским земљама, а уз то доносе се и сакупљају анзис карте - ствара се постепено одређени култ према путовањима, заживљава једна малтене породична туристичка традиција. Постоји ту неки "Хромозом туристикус", додаје у шали настављајући са мало заједљивости: - Ето, Нада је сада белосветски путник, видела је скоро целу Европу, а пре тога, као студент није знала ништа даље од релације Лесковац - Београд.

ПУБЛИЦИСТИЧКА АКТИВНОСТ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА У ВРЕМЕ БОРАВКА У ИНОСТРАНСТВУ

У периоду између два рата у Француској, као и другде, била је веома развијена партијско-комунистичка пропаганда у бројним листовима и публикацијама и преко других средстава обавештавања. Та разуђеност партијске и друге напредне публицистике отварала је могућности за укључивање и сарадњу већег броја списатељски виталних кадрова, који су поред дебатних иступања тражили и налазили простора и за публицистичко деловање и активизам. Тако је С. Димитријевић у врме боравка у иностранству, поред учешћа у јавним расправама, у дебатним и другим клубовима, активно сарађивао у већем броју листова и друге периодике. Поред непосредног редакторског суделовања у "Balkan Democratic" и сарадње са "Балкан кореспонданс", на шта посебно скрећемо пажњу, уз указивање на делатне контакте са Кочом Поповићем, Димитријевић је сарађивао у "Гласу исељеника" који је излазио у Паризу, потом у белгијској "Слоги", па чак и у једном прекоокеанском удаљеном аргентинском листу који је, као и напред поменути, излазио на српскохрватском језику, на што ћемо само укратко указати.

У Паризу је, као што смо напоменули, излазио и лист "Глас исељеника", који је издавало Исељеничко удружење, а уређивао га је архитекта Љуби Илић.⁹⁹ С. Димитријевић је у време боравка у Француској активно сарађивао и у овом листу. Писао је чланке и информације о раду Удружења југословенских студената у Паризу, о акцијама које се ту предузимају, о политчким настојањима и културно-уметничким

99 С. Димитријевић нешто детаљније помиње овај лист уз писање о Емигрантском комитету, Љуби Илићу и Исељеничком удружењу, у вези са одласком прве партијске групе на Шпански фронт. - Рад на стварању интернационалних бригада у Шпанском рату и одлазак југословена преко Париза, Наше стварање, 1975, 1-3, XXII, стр. 42

танифестацијама и приредбама; потом, објављивао је написе о делатности синдиката, његовом организовању и прегнућима, као и прилоге поводом обиласка угљенокопних ревира северне Француске и политичком ангажовању на том подручју. Међу тим написима има и прилога који нису потписани.

- Иако нисам непосредније радио у Исељеничком удружењу ипак сам доста често, са одговарајућим прилозима, сарађивао у листу "Глас исељеника", где сам и објавио више текстова, сећа се Сергије. - Сада када бих видео тај лист могао бих тачно да покажем који је чланак мој, и поред тога што неки од њих нису потписани, додаје.

- Може ли се негде пронаћи, консултовати и прегледати комплет овог листа, питамо.

- На све могуће начине покушавао сам да дођем до овог листа, али узалуд. Својевремено док је Увалић био наш амбасадор у Паризу, тражио сам да он предузме нешто званично у смислу проналажења бар неких бројева, али ништа од тога није било. У библиотекама које сам прегледао - нисам га могао пронаћи. У то време ни сам нисам имао комплет, већ сам из "Гласа исељеника" и белгијске "Слоге" чувао само исечке... Сада се овај лист можда још једино може пронаћи негде у архиви полицијске префектуре - закључује са надом која га не напушта ни после неколико узалудних претраживања код пријатеља и по библиотекама.

У периоду између два рата у Белгији је на српскохрватском језику излазио лист "Слога". У вези са учешћем на Међународној конференцији омладине за мир у Брислу, С. Димитријевић је успоставио везу са југословеском партијском организацијом у Белгији, преко Маријана Крајачића Петра; а том приликом је истовремено проширио и контакте са редакцијом листа "Слога" чији је сарадник постао.

У једном од бројева тога листа, у оквиру подлистка, објавио је подужи чланак о Париској комуни, писан на основу аутентичних извора и одговарајуће марксистичке литературе.

- При раду на томе чланку користио сам једну веома ретку књигу у којој су били објављени сви значајнији прогласи париског комунара, каже нам Сергије. - Уз то, имао сам пред собом и Маркову књигу "Грађански рат у Француској", као и Лењинову "Државу и револуцију", на основу којих сам и конципирао свој основни прилаз и оцене.

Поред тога, С. Димитријевић је белгијској "Слози" слао дописе из Париза на различите теме, а понајвише о активностима Удружења југословенских студената у Француској.

- Да ли имате неки од тих листова, или можда библиографију чланака тамо објављених, питамо Сергија.

- Исечки чланка које сам својевремено начинио бесповратно су ми пропали, одговара. - Приликом последњег боравка у Белгији, као и у Паризу, трагао сам за тим листом. Покушавао сам чак и преко неких радника који су тамо живели и радили, али без успеха... Постоји могућност да Мита Кулић поседује комплет белгијске "Слоге", тако сам нешто научо, па се тиме морам позабавити одмах пошто се вратим са Хвара - па извукавши бележницу из цепа записа у подсетнику само неколико речи: "Белгијска 'Слога' - Кулић".

У једној другој прилици нам је рекао да је дошао до адреса неких људи код којих би се можда могло наћи нешто од "Слоге". У том смислу намерава да преко телефонског именика провери да ли имају телефон па да их евентуално посети.

- Понео бих онда неке од материјала из којих се може видети чиме сам се бавио, представио се и рекао им да сам био секретар Југословенске подсекције у Паризу, и тада бих можда пронашао понешто од тог листа, каже овај неуморни трагалац за документационим и другим материјалима.

- У овом случају реч је о људима који су 1937-1938. боравили у Белгији па је реално очекивати да се нешто код њих нађе можда и данас.

Наше је мишљење да би овај лист требало потражити и у полицијским архивама у Белгији, јер је тамо можда нешто остало сачувано, ако се већ негде другде не пронађе.

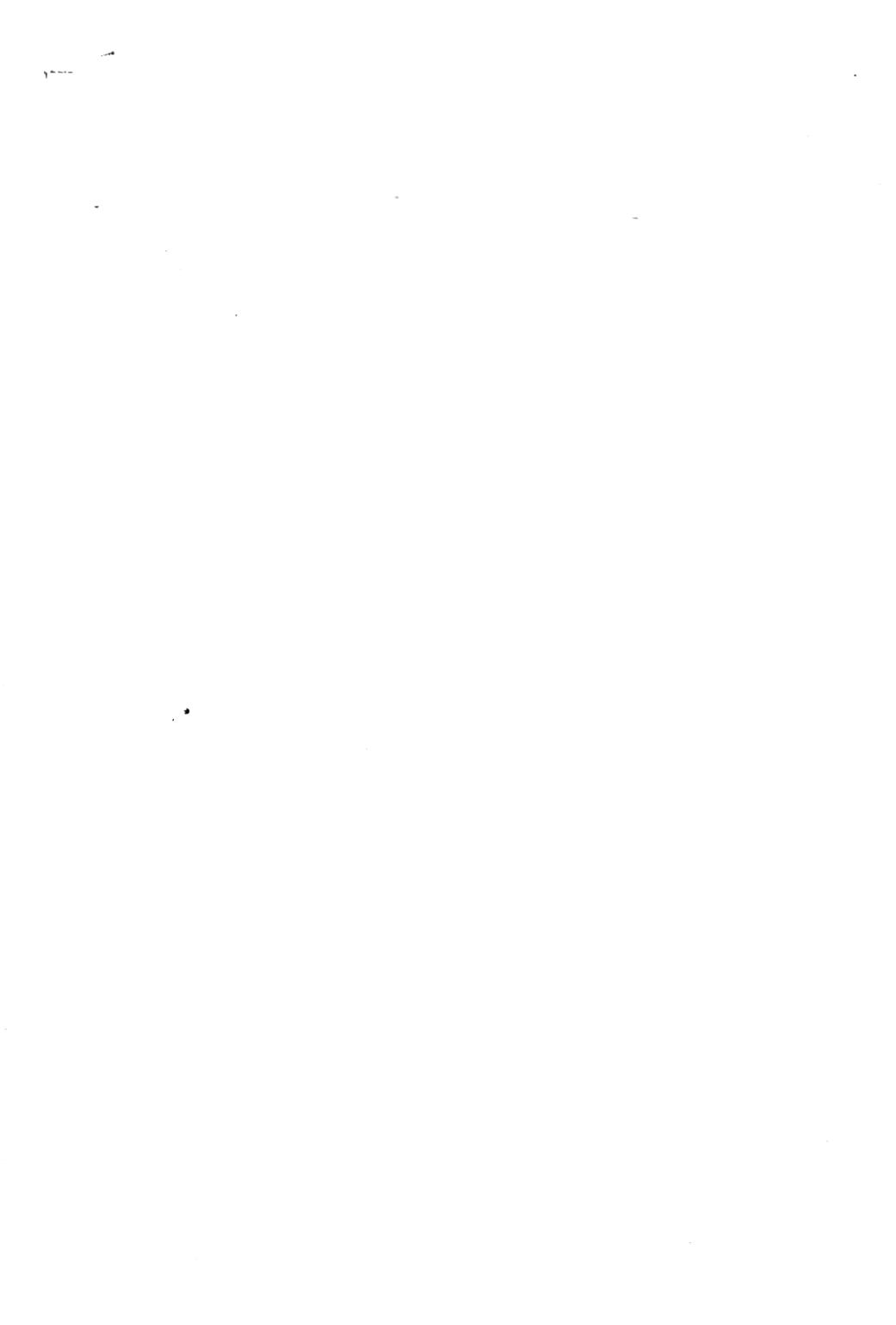
С. Димитријевић је исто тако сарађивао и у једном аргентиском радничком листу који је излазио на српскохрватском језику, у овој далекој земљи. У периоду 1936/37. године за овај лист је превео са руског језика причу о сељаку који је друговао са ковачем. То је један од вероватно ређе публикованих превода овог ванредног зналца руског језика, који је иначе доста често преводио са матерњег језика, али понајвише за студијско-стваралачке потребе, а мање за објављивање.

Вредно је помена да је сарадња партијских радника и активиста у Паризу, у одговарајућим листовима и публикацијама, била саставни део радно-политичких обавеза, па је она била и ваљано организована и усмеравана.

- Партијско-политичко руководство је тада разрадило и систематски организовало сарадњу у великом броју листова и других публикација, наглашава Сергије. - Поједини старији и искуснији другови

склони публицистичком раду били су задужени за сарадњу у одређеним листовима. Ако они сами нису могли да пишу онда су ангажовали млађе другове за тај посао. Тако је за сарадњу са аргентинским листом био задужен Иво Ђол... , додаје Димитријевић.

*Концепција шошталне
историје и ирилози*

ЈЕДАН ПРИМЕР КОНЦЕПЦИЈЕ ТОТАЛНЕ ИСТОРИЈЕ УЖЕГ РЕГИОНАЛНОГ ПОДРУЧЈА, СА ОСВРТОМ НА МЕТОДОЛОШКЕ АСПЕКТЕ

Ошића најомена о једној врснини "тоталне историје"

Целовита, стварна и комплексна животна историја једне регионалне друштвене средине треба да изражава сво багатство, разноликост и многостукост постојања и развоја у најразличитијим појавним облицима и видовима, укратко – тоталитет живљења.

Појам тоталитета међу првима је шире антиципирао Спиноза у оном познатом *natura naturans* и *natura naturata*. Ова категорија је тада имала у основи метафизички карактер; а дијалектички смисао по-прима тек у немачкој класичној филозофији, а у првом реду код Хегела, који се супротставља ранијим одређењима. Он је понудио апстрактно дијалектичко решење проблема тоталитета истичући узајамну повезаност и условљеност целине и делова који се налазе у односу корелације.

Појам тоталитета у модерном мишљењу сажима у себи дијалектичко прожимање нужности и случајности, позитивног и негативног, делова и целине, унутрашње иманентно и спољашње појавно.

Конципирајући своје виђење тоталитета Маркс је полазио од Кантове "ствари по себи", укључујући ту и Хегелово виђење тоталитета. За Марково поимање тоталитета је битна процесуалност у којој се реално ствара објективна садржина, значење и везе свих саставних делова. Маркс је, као и неки његови претходници, сматрао да је становиште тоталитета једна од битних основа за схватање и тумачење комплексне стварности. По њему, тоталитет обухвата целину човековог делања, мишљења и стварања и човеков свет и живот. Конкретно историјски тоталитет је у бити сваког развојног тока и процеса који се открива као историја човека и природе.

Енгелс је у "Дијалектици природе" обратио пажњу на ограниченост категорије тоталитета у односу на органску природу. А сам је подвлачио нужност да се друштвена стварност сагледава и испитује целовито.

Ђерђ Лукач је шире развио становиште тоталитета полазећи од класичне немачке филозофије, Хегела и Маркових ставова. Принцип тоталитета узима као битно револуционарно начело у науци. По њему, комплексну стварност може сагледати у тоталитету само онај појединач који је и сам тоталитет, који је идентичан субјект – објект,¹⁰⁰ што је од значаја за наше одређење појма тоталне историје.

Тотална историја, према нашем мишљењу, обухвата све различите видове друштвене стварности¹⁰¹ и целину променљивих услова људске егзистенције који су међусобно дијалектички повезани, и то на одређеном подручју (територији) и у омеђеном временском распону, уз изражавање интегритета животних материјално-друштвених токова и процеса. Сви аспекти друштвене стварности и живота узајамно су повезани и многоструко условљени, па је и њихов тоталитет различитог нивоа и степена општости. Тотална историја као обухватно, умно и свестрано тумачење друштва одређеног времена и на датом подручју, претпоставља тоталну друштвену појаву и стварност, што значи да је свака појава вишеструко условљена и дијалектички повезана са сваком другом у једну целину. Зато тотална историја у својој најширој концепцијској основи има за полазиште то да се друштво испољава као целина историјских процеса и збивања.

Друштвена стварност једног ужег регионалног подручја која је предмет историјских разматрања увек представља укупност и тоталитет друштвених појава, прилика и односа, а разликује се у већој или мањој мери од друштвене стварности неког другог регионалног подручја. Пошто је друштвена стварност сама по себи тоталитет, онда је разумљиво да и историјска обрада те стварности треба да изражава тоталитет. То који ће ниво и степен унутрашњих односа и повезаности

100 У завршном делу студије "Дијалектички материјализам" (1938.) Апри Лефевр пише о "тоталном човску". По њему, тотални човек је субјект и објек постојања. Он је живи субјект, који се супротставља објекту и преовладава ту супротност (...) Он је субјект акције – и у исто време последњи објект акције, њен производ ..." Он је слободан појединач у слободној заједници; индивидуалност расцветана у бесконичној разноликости могућих индивидуалитета... – А. Лефевр, *Дијалектички материјализам – Критика свакидашњег живота*. Напријед, Загреб, 1959., стр. 110–111.

101 Друштвена стварност је свеукупност друштвених појава које стварно постоје као део објективне реалности.

тих појава, и на који начин, да разматра један историчар, понајвише зависи од конкретног аутора и његових могућности да сагледа тоталитет и да са становишта тоталитета анализира друштвену стварност.

Нагласимо да тоталитет није прости, а још мање механички збир чињеница детерминисаних целином. При том тоталитет није бивство-вање за себе него је то непрекидно посредовање делова могуће и променљиве целине друштвене стварности, њено стваралачко структуирање и деструктуирање. Тоталитет друштвене стварности није монолитан, он је диференциран. Променљиве друштвене појаве саставни су део друштвено-историјског тоталитета. Прихваташем постојања појединачног тоталитета, одбације се могућност да се друштвена стварност своди на парцијалне, појединачне друштвене појаве.

За концепцију тоталне историје примордијално је разумевање и тумачење друштва и друштвене стварности као целине. А управо становиште тоталитета је права основа за продубљено сагледавање свеколике стварности, променљивих услова људског битисања и делатности у развојном процесу и кретању, уз одговарајућу критичку валоризацију. Човек као биће праксе је истовремено природно-друштвено биће, али је он и свеукупност друштвених односа ("Човек – то је човеков свет, држава, друштво" – Маркс). Приликом тумачења друштвене стварности и човековог света са становишта тоталне историје морају се имати у виду различите димензије целина, друштвено-историјске развојности и конкретности у смислу јединства различитих одређења, али и сва њена комплексност, противречност као и целовитост.

Из приступа друштвеној стварности као тоталитету произилази да се свеукупност друштвених појава, као и променљиви услови људске егзистиције и човекове делатности морају аналитички истраживати и тумачити целовито, што и јесте битан задатак тоталне историје. Ова концепција историје заснива се на сагледавању друштвене стварности као конкретноисторијског тоталитета у Марковом смислу речи, као животно-делатне и сложене развојне целине која се динамично преобликује и трансформише. Тотална историја на свукупност друштвених појава гледа као на нешто променљиво те она настоји да све сагледава процесуално, уз разлучивање битних релација, односа, тенденција и специфичности које издваја и конкретизује. При том се појединачне чињенице или низови чињеница узимају као делови одређене целине која је јединство различитих одређења, што се уздиже изнад појединачног, постајући једна концепција.

Тотална историја се као одређена критичка валоризација есенцијалних појава друштвене стварности и виђења света противставља парцијалности, партикуларизму, разбијању целина и узајамних веза различитих феномена и структура стварности, као и могућем затварању у је релације омеђене свести и културно-цивилизацијског поимања света и епохалних токова. Укратко, њу битно карактерише принцип свеколике целовитости.

У овој концепцији је историја уопште узев схваћена као стални и непрекидни ток и процес тотализације; она изражава битно класне, али и општељудске садржаје на путу до њихове истинске хуманизације кроз стваралачко-критички начин у сагледавању. Значајно је да се у тежњи ка остваривању концепта тоталне историје – целовитост мора да има увек у виду и то као онај основни и општи оријентациони оквир, правац и смер у деликатном процесу разматрања животне стварности и њене непосредне реинкарнације. У том смислу различити видови друштвене стварности узимају се као комплексне и свеколике животне целине којима припадају, иако се богата и сложена стварност у свим димензијама и понекад неухватљивим саствним компонентама, тешко може уобличити у једном захвату.

У домену једне овакве концепције тоталне историје анлитичким путем се испитују појединости, узајамне везе међу њима, као и начин осмишљавања целине у процесу остваривања синтеза. У контексту тоталне историје свестрано се посредују те појединости, чињенице и делови једне могуће целине, уз одговарајуће ситуирање и укључивасе у одређену конкретну тоталност.

Напоменимо овде да могу постојати различити нивои тоталитета са неједнаким степеном универзалности, па тако и они могу бити непотпуни. Позиција универзалног тоталитета је у ствари позиција интегралног човека који је и сам тоталитет. Тоталитет се може у потпуности изразити, разумети и објаснити тек у контексту конкретне друштвено-историјски сагледане стварности са свим мноштвом дигалектичких веза и узајамности.

Целовитост се може постићи уколико се темељно и обухватно истражују, научно анализирају и подробно разматрају сви различити и многоврсни видови слојевитог живота и свеукупне стварности: друштвено-економске, демографске, социолошке, класно-политичке, комуналне, здравствене, образовно-васпитне, културно-уметничке, идејне, етичко-филозофске и др, које се међусобно преплићу, прожимају и узајамно условљавају.

Таква, условно речено "тотална историја" је могућа у односу на уже регионално подручје и релативно краћи временски период од две до три деценије, којима је писац евентуално био савременик, а приступа им у обради према начелима аутохтоне научне методологије изграђене на одговарајућој изврној грађи и материјалима.

Основу концепције "тоталне историје" ужег регионалног подручја чине у првом реду широка, обухватна и свестрана студијска интересовања аутора за више различитих области друштвених наука, потом мултидисциплинарност у приступу и обради, вишегодишњи истрајан рад на прикупљању, истраживању, сређивању и етапној обради архивске и друге грађе, што постаје неодвојиви садржај живљења; затим лично изврно познавање и праћење одређених друштвених токова једног раздобља на регионалном подручју, у улози савременика, сведока и учесника догађаја и збивања, као и разуђена оригинална и конкретној грађи примерена научна методологија.

Сваки од поменутих чинилаца представља саставни део шире концепције "тоталне историје", која израста на њиховој стваралачкој корелацији и синтези, узајамном преплитању и прожимању у процесу рада и обликовања.

Овде је вредно помена да на питање о битним карактеристикама "тоталне историје", коју на известан начин остварује у најновијој међуратној историји лесковачког регионалног подручја, С. Димитријевић у студијском разговору публикованом у часопису "Наше стварање", поред општијих одређења поменутог вида историје, напомиње да је са тог становишта и приступао обради "Историје Лесковаца и околине 1918–1928", која доиста бројним одељцима и поглављима одудара од уобичајених стереотипних концепција и шаблона. У њој се, на пример, посебно говори о животу у граду и на селу, уз обликовање својеврсне социологије села, те о саобраћајним приликама из социјално-економског угла, па о продирању цивилизацијских појединости и момената у лесковачки крај, о тада присутој локалној периодици и издањима, књижевним, ликовним и другим ствараоцима "газдама и сиротињи, улагању капитала и зеленашењу, проридању лесковачког капитала у околне области". А то су, може се слободно рећи, управо и значајни елементи једне комплексне "тоталне историје", у узајамној унутрашњој повезаности.

При конципирању једне врсте "тоталне историје" ужег регионалног подручја, међуратног периода, пожељно је и непосредно лично икуствено познавање битних животних токова, друштвене атмосфере, културно-политичких и других догађаја и социјално-економских

кретања, у што је могуће дужем временском распону. То лично, истучено проживљавање и виђење радознalog и свестрано заинтересованог појединца, разуђена и разноврсна сећања, уз богату личну документацију, чини могућу окосничу визије овакве историје. Оно олакшава прилаз, разумевање и тумачење целине живота, и инспирише рад на продубљивању и ширем обухватању свих области и сфере и доприноси сагледавању друштвено-економских и етичко-политичких односа, стања и прилика у тоталитету.

Аутор историје Лесковца између два рата, на основу личног увида и познавања, од најранијих година, прати живот ове средине у мно-говрсним манифестацијама и облицима. Још од детињства, с краја друге деценије овог века, отворених очију, гледао је на свет и људе око себе. Прикупљао је сваковрсне документе који су се односили на подручје Лесковца и околине, као што су, на пример: плакате, разгледнице, локални листови, периодика и публикације и сличне појединости. При том је регистровао многе догађаје што су се одвијали у граду и чаршији, посматрао и пратио поједиње карактеристичне друштвене појаве у овој срдини који су у себи носили и класни смисао и садржај, посебно када је реч о животу градске сиротиње, потом о начину и садржају живота лесковачких газди, о постојећим аферама и др. "Одатле се у нашој обради историје Лесковца појављују многа лична сећања на лесковачке газде и њихове марифетлуке, начин њиховог живота и постојеће класне односе у Лесковцу", истиче С. Димитријевић у једном интервјуу.¹⁰²

Међутим, када је реч о широј друштвеној историји једног подручја, на пример Србије, или Југославије, поменути вид "тоталне историје", због преобимности и изобиља сваковрсног материјала, може се остварити колективним тимским радом, уз ангажовање стручњака за поједиње области, који у контексту једног општег енциклопедијског виђења разматрају целину, при чему сваки појединач обрађује одређени аспект те историје.

Занимљиво је да у једном од иначе ретких, објављених теоријских промишљања о концепцији историје Србије и Југославије, С. Димитријевић констатује да сваки такав прилог ма колико био продубљен остаје недовољно повезан са осталим. "Тесна повезаност оваквих делова може се појавити само у студијама једног периода локалне

102 Др Никола Цвјетковић. **Богата револуционарна и животно-стварајачка активност.** Наше Стварање, 1983., XXX, 1–2, стр. 75.

историје, или историје једног покрета чији се аспекти разматрају као целина."

Кад је реч о разновсности и обухвату студијско-стваралачких интересовања С. Димитријевића треба поменути да она задиру у врло различите сфере и подручја научног рада. То је свестран и продуктиван научни радник, који је дао занимљиве и вредне прилоге у више посебних и различитих научних цисциплина: од археологије у раној младости, преко савремене привреде и политичке историје и историје радничког покрета, до локалне историје и историје регионалног подручја југа Србије (Лесковац и околина) и нумизматике као примењене историјске науке. Из тако разноликог, богатог и слојевитог, а унутар себе ипак кохерентног стваралачког интересовања и многоструких студијских и животно делатних преокупација, могла је пропићи и концепција комплексне тоталне историје Лесковца и околине, па и ширег, подручја јужне Србије.

За више од пет деценија научног рада С. Димитријевић се огледао у домену изучавања историје лесковачког краја, којој је посветио преко двадесет већих радова са више од хиљаду страница, и то почев од привредне историје и историје раничког покрета, преко етнологије, минералогије до археологије. Студије о друштвено-економској прошлости Лесковца и околине донеле су доста новог материјала о некадашњим привредно-политичким приликама на овом подручју. Питања развоја капитализма у Лесковцу, а посебно градску привреду старог Лесковца, разматрао је са становишта марксистичке политичке економије. Те студије које се баве привредно-историјском проблематиком, појединим аспектима социјалне структуре, пружиле су основ за адекватније сагледавање ранијег развоја овог подручја, отварајући могућност и за студиозно изучавање могуће перспективе. Сви ови радови на известан начин представљау припремну етапу за касније концепирање тоталне историје овог ужег регионалног подручја.

Историји лесковачког радничког покрета од 1903–1915 посветио је изузетно значајну пажњу, дајући целовит приказ друштвеног-економског развоја и положаја раничке класе, уз осврт на класне односе и политичку организованост пролетаријата у овом делу Србије. Обимно дело "Историја радничког покрета Лесковца и околине 1903–1915" (Лесковац, 1954) писано је са трагалачким духом и на основу ваљане аргументације. У њему је на осмишљен начин доведена у присну везу привредно-историјска проблематика са обрадом историје социјалистичког покрета. Она, када је реч о аналитично-истраживачком поступку, потом о систематизацији грађе и оригиналним методолошким

ређењима, може да представља једну врсту модела за целовитију обраду историје радничког покрета појединих регионалних крајева. Утолико пре што аутор изучавајући раднички покрет јужног Поморавља, преко микроанализа и стваралчих синтеза тесно међусобно повезује, пружима и преплиће проблематику читаве Србије, са њеним значајним регионима, приближавајући се на тај начин једној врсти тоталне историје.

Карактеристично је да је приликом обраде "Историје радничког покрета Лесковца и околине 1903–1915", у којој су само у ретким пјединостима присутни извесни аспекти "тоталне историје", комплетније коришћена, поред осталог, радничка штампа, периодика и ретке, теже присуپачне публикације, што компаративно гледано није случај са неким другим регионалним историјама радничког покрета, на пример, Крагујевца, (Тоша Стојков), или се Кацлеровићевим разматрањем историје радничког покрета Пожаревца, који само врло ретко користе по неки извор из поменуте периодике, а да и не говоримо о сличној историји Ниша, па донекле и Ужица. То су, у поређењу са скоро целовитом "Историјом радничког покрета Лесковца", само парцијални прилази који фрагментарно, понекад из уже личне перспективе и виђења дају непотпуну слику (Кацлеровић у приказу изборних борби у пожареваком крају). Триша Кацлеровић, на пример, није прегледао радничку штампу која пружа обиље података и за Пожаревац, као и за Лесковац и друга слична подручја. Није остварио неопходан увид у ову врсту извора па и није могао да пружи целовитију слику и захват већ је ту све сведено на једно делимично, на моменте лично и кроз импресије дато приказивање, уз мемоарску грађу.

Уочљиво је да је приликом писања "Историје радничког покрета Лесковца и околине 1903–1915" коришћена скоро целокупна радничка штампа, која је претходно темељно библиографски истражена, прегледана и проучена. Извори из те штампе и ретких, тешко приступачних публикација, коришћени су не само у односу на класнополитичке аспекте, приказ тешког положаја радничке класе, већ и у односу на изборне и штрајкашке борбе, па у односу на задругарство и ли економске аспекте развоја индустрије и сл. Захваљујући, поред осталог, и изворима из радничке штампе, Димитријевић је успео да реконструише састав партијских управа, чланове појединих управа и сл. То му је послужило и као основа да изложи биографске податке најистакнутијих руководилаца лесковачког радничког покрета пре првог светског рата, те да сачини преглед радничких организација у Лесковцу и околини и да систематично изложи развој лесковачке пар-

тијске организације. Међутим, овде би се могло с разлогом постити питање критичке валоризације понекад преузетих извора без евентуалних претходних верификација, на пример нумеричких показатеља, утолико пре када се зна да су аутори појединих написа што се користе као једини проверени извор понекад једнострano, па и пристрасно, приказивали извесне догађаје.

Са методолошког становишта овде је занимљиво што је на основу изучених поузданих извора најпре сачињена читава хронологија и одговарајућа фактографија значајних догађаја и збивања у историји радничког покрета тога краја. После тога обављени су разговори са преживелим партијским и синдикалним руководиоцима када су они својим сећањима и казивањима, узајмним проверавањем, допунама и корекцијама дограђивали слику и представу о минулом времену. У тим присећањима људи који су били углавном на руководећим местима, након протеклог периода од три четири деценије, догађала су се знатна хронолошка померања од једне чак и до пет година. У таквим моментима супротствљена им је фактографска грађа и појединости из претходно утврђене хронологије, па су кроз колективно проверавање и разматрање фиксирани поједини моменти. То се битно разликује од појединачних изјава у којима је често доста произвољности, поготову ако се не контролишу и не валоризују у односу на извесне временске међаше.

У оквиру обухватне монографије "Сто година лесковачке Гимназије", С. Димитријевић је написао студију "Лесковачка гимназија од 1918. до 1941." у којој у духу концепције тоталне историје анализира све фазе њеног развоја и деловања у међуратном периоду, са посебним освртом на идеолошки и класно-политички аспект и политичке борбе у њој. Студија је пропраћена бројним аналитичким и прегледним табелама и мноштвом изворних података на основу истражене архивске грађе и мемоарских преиспитивања у односу на напредни омладински покрет. Овом студијом Димитријевић остварује нешто од своје концепције тоталне историје, али сада у односу на ужу тематску област, као што је историја једне школске установе, уз целовит поглед на њену друштвену, културно-васпитну и образовну-уметничку улогу, уз разноврсне аспекте сојевске активности и омладинског комунистичког покрета.

Прва књига двотомне "Историје Лесковца и околине" између два рата, која обрађује период од 1918–1928 године, представља обухватно дело др Сергеја Димитријевића, што је припремано, стварано и обликовано безмalo током читавог једног живота. Комплексну стварност тог раздобља могао је да сагледа у тоталитеу само

онај појединац који је и сам тоталитет, како смо већ назначили у нашем одређењу појма "тоталне историје". На преко 650 страница кратких обиљем сваковрсних података који живот значе, свестрано је приказана и скоро у тоталитету изложена историја лесковачког краја, која захвата све најразличите облике и видове живљења и деловања: од привредних, друштвено-цивилизацијских, просветно-образовних, културно-уметничких, издавачких до класно-политичких, синдикалних, партијско-организационих и омладинско-скојевских истражавања у класно-прегалачком покрету радништва и сељаштва јужноморавског дела Србије.

Димитријевић је, како се може видети из "Историје Лесковца и околине 1918–1928" (Лесковац 1983) и сам непосредно осетио дух, биће и суштину живота те градске средине са развијеном индустријом, трговином, занатством, зеленаштвом, улогом формираног финансијског капитала и његовог пророда у суседне области (нека врста "лесковачког империјализма"). Ту се прилично подробно обрађују све важније гране привреде, пољопривредни и демографски потенцијал, задругарство, поједине афере, као и стање лесковачке привреде у време привредне кризе, уз посебан осврт на изглед Лесковца, комуналне проблеме и његов развитак као града (зграде, хотели, купатила, богоноће, пијаце, хуприје, народни домови, паркови, снабдевање водом, улице и тротоари, здравство, на пример, са погледом на опште комунално стање и однос богаташа према комуналним проблемима), са истицањем друштвених прилика и најбитнијих карактеристика овог регионалног подручја, које се слика скоро у тоталитету.

Овде треба истаћи да су све различите стране привредног, шире друштвеног, комуналног, класно-политичког и културно-цивилизацијског живота дате у сложеној међусобној повезаности и узајамном пројимању и преплитању, негдеса вишеаналитичкогудубљивања, као што је случај са приказивањем значајне улоге и функције крупног капитала, или са уливом газдинског менталитета у комуналним пословима, политичким изборним борбама, те у пословима културе и сл, а други пут опет само у корисним назнакама које би у даљим истраживањима ваљало целовитије сагледати и обухватније изложити. Међусобна повезаност напредпоменутих различитих компоненти у интегралну слику градског живота, промишљено издвајање основних карактеристика и веза, потом истицање одређених доминанти, битна је карактеристика ове тоталне историје. То што се у њој указује на есенцијалне животне особености лесковачке средине, чаршијске карактеристике и менталитет, прилог је уобличавању одговарајућег спецификума.

Напоменимо да основа његове концепције тоталне историје лесковачког регионалног подручја није била у томе да се шире обухвата различите сфере живљења и деловања у једној средини, кроз таксативно и фактографско набрајање сваковрсних података, иако има и тога, нити у томе што је писао о многоврсности помињаних облика и садржаја живота, већ управо у указивању на многоструку дијалектичку повезаност тих различитих компоненти, које додуше нису увек обрађене у потребном обухвату и целовитости. Управо, интегритет живљења тој градској средини дат је кроз богата узајамна преплитања и комплексно међусобно повезивање свих тих компоненти и облика живљења. Тако на пример, када је реч о комуналном развоју града, види се да је он у доброј мери био израз приватистичких тежњи крупних капиталиста и газдинско-експлоататорског менталитета, оних који нису доприносили његовом унапређењу и истинском развоју. Ти капиталисти су искупљивали "грехове" због немилосрдне експлоатације (чак и дечије радне снаге) поклонима цркви и другим "доброчинствима". Међутим, у Власотинцу, где су за разлику од Лесковца били неразвијени капиталистички односи, улаже се напор за стварање Народне читаонице, Народног дома, за уређење те мало-варошке средине. У Лесковцу опет, у свим сферама живљења, очитује се предоминација крупног капитала који има утицаја на целину друштвених односа, на менталитет, начин живљења и сл.

У том погледу посебно је занимљив "Лесковачки гласник" који је у ствари био својеврсни орган лесковачког крупног капитала, те је као такав штитио интересе богаташа, трговаца и шпекуланата, а посебно индустрijалаца. То је био у основи идеолошки и политички реакционаран лист лесковачке буржоазије и режима, са националистичко-шовинистичким, псевдоморалистичким, религиозним и прогаздинским чланцима, који су глорификовали владајућу класу и њене експоненте, убедљиво показује С. Димитријевић у анализи његовог садржаја и оријентације. Овај типично чаршијски лист је на циничан начин писао свакојаке бесмислице о радницима, превиђајући и занемарујући врло тежак положај радничке класе и њену организовану борбу за побољшање услова живота и рада. По Димитријевићевој оцени "Лесковачки гласник" је био "гласило лесковачке чаршије и ћифта, главни бранилац класних интереса крупних лесковачких трговаца и индустрijалаца...). Његово излажење је било омогућено постојањем развијене и привредно јаке чаршије која га је као свој лист финансирала, куповала и читала".

Доследан својој концепцији класног приступа и визији тоталне историје, Димитријевић указује и на одређен историјски значај овог гласила које је регистровало бројне дogaђаје и друштвене појаве, проблеме Лесковца и околине. Ту он скреће пажњу на оне друштвено позитивне сараднике, као што је др Жак Конфино, кроз чије се написе сагледавају различити социјални, комунални и здравствени проблеми, као и његова брига за лесковачку сиротињу. А у овом сажетом, али прегледном и у много чему свеобухватном осврту на "Лесковачки гласник", Димитријевић је нашао места да укаже и на уметничку поезију лесковачких омладинаца, на приповедачку прозу и сл., истичући да је Лесковац био један од ретких провинцијских градова у Србији који је имао стални недељни лист од 1921. до 1941. године. Овај целовити поглед С. Димитријевића на "Лесковачки гласник", поред прецизних оцена и квалификација, садржи не само значајне доминанте, већ и све оно што је суштински важно за једно такво периодично гласило, не губећи ни једног тренутка, из вида његов чаршијски карактер и чињеницу да је то био орган једне капиталистичке групе која је на страницама листа раскринкавала конкурентску капиталистичку групу, разоткивајући тако многе битне особине лесковачких богатих предузетника, начин њиховог пословања, корупционаштво, афере и др.

За разлику од других историјских захвата регионалних подручја који обрађују само поједине, парцијалне компоненте слојевите и комплексне друштвене стварности, Димитријевић настоји да изложи богатство друштвених односа, његове узајамне везе и релације, обликујући тако поглед на тоталитет живљења, укључујући, на пример, ту, поред идејно-политичког, културолошког, и комунално-здравствено, назначавајући у извесном виду основу будуће историје културе, комуналних послова и здравства, да не идемо даље и шире.

Додајмо овде да се на моменте код С. Димитријевића услед гомилања мноштва података блокира могућност целовитијег осмишљавања одређених појединости, и то управо због нагомиланих чињеница које неразлучене разбијају целовиту представу о свету, што је наша концепцијска замерка. Ту чињенице губе оно животно-фактографско својство које могу да имају као делови одређене целине, задржавајући само извесно квантитативно значење које не изражава тоталитет, јер у том случају свака чињеница бива и остаје само још једна чињеница више, као да је њихово мноштво најважније. Услед тога, на моменте представа о целовитости света и живота се "раствара" и губи, због мноштва чињеничних појединости које су међусобно разбијене и које чак и као одређени фактографски елементи немају дубљи смисао. У

овом случају се догађа да се простим ређањем и збрајањем низа чињеница, не открива однос међу њима. Другим речима, ту се чињенице једноставно излажу, збрајају, а не истражује се сложен однос између низа чињеница да би се дошло до једне одређене представе, или целовитог појма који би омогућио дубље, смисленије разазнавање и разликовање тог низа чињеница од других могућих низова. (Чини се да у таквим случајевима не постоји одговарајући критеријум избора чињеница који би се могао узети као основа за валоризацију и потврду истинитости одређеног става, гледишта). А напред смо, приликом теоријског назначавања концепције тоталне историје, напоменули да тоталитет није прост и механички збир чињеница детерминисаних целином, већ једно непрекидно посредовање делова промењиве целине друштвене стварности.

У студијско-мемоарском тексту "Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931-1934", те у међуратној историји лесковачке Гимназије, као и у "Историји Лесковца и околине 1918-1928" на занимљив начин се спаја мемоарско са документаристичким, уз конципирање једне особеније методе преплитања и прожимања студијско-документарног са мемоарским, крозлична сећања и бројне писане изјаве. И поред критичке резерве и одмерености према мемоарској грађи, поготову ако она није на одговарајући начин верификована, аутор је у пуној мери свестан чињенице да се и подаци и чињенице из сећања треба да користе у иториографским анализама и обради. Али је при том увек нужно критичко проверавање и ваљано вредновање сваког појединог појадка или групе података. Ту Димитријевић, а и други аутори прилога из савремене историје који се служе оваквом врстом грађе, имају у виду да се поједини архивски извори и материјали, попут полицијских докумената о саслушању затим судски и други записници и изјаве са политичких процеса на пример, не могу увек третирати као поуздана историјска извори. Јер се догађа да та полицијска документа садржи само мањи део чињеница које је полиција успела да изнуди и сазна на саслушању, док све остало често има функцију прикривања и маскирања стварности. Зато постоје проверени документи, али и они који су непотпуни, сумњиви па их треба пажљиво критички проверити. Исто тако још у већој мери постоје поуздана сећања, на пример, везана за карактеристичне датуме, народне светковине и сл., али и крајње непоуздана па и измишљена исконструисана сећања, која на први поглед делују врло уверљиво, а представљају саму фикцију. Но, упркос томе и могућим недоумицама, јасно је да не треба занемаривати мемоарске изворе на рачун архивских и других докумената, поготову

што су они кадгод једини, већ им треба прилазити са критичког становишта, у тежњи да се постигне што већи степен веродостојности.

У једном објављеном разговору који је захватао и више питања из домена методологије рада, Димитријевић је изнео и нека искуства из делатности на прикупљавању мемоарске грађе везане за период илегалног партијског рада и опажања у вези са бележењем сећања појединача, што су карактеристична и за неке аспекте његове методологије. "Бележећи сећања учесника илегалног рада и радничког покрета уопште, уочио сам да се поред битних података најшире схваћених појављује доста материјала који не треба ни бележити, пошто представљају информације без икаквог значаја за историју. Зато сам приликом бележења сећања појединача, прво саслушао њихова укупна казивања, верификовао њихову веродостојност у току разговора кроз систем потпитања и призму већ сазнатих сигурних чињеница, а онда тражио да фиксирају за историју важне одабране групе података у свој њиховој опширности. Многа мемоарска сећања пружају извесне допунске податке о атмосфери једне средине, али не и основу за њену историјску обраду.¹⁰³

У неколико махова током поменутог разговора, а и у другим приликама, он подвлачи важност прикупљања мемоарских казивања првенствено оних лица која су имала руководећу функцију у покрету, или једном његовом сектору, групи, ћелији; а њих опет треба верификовати међусобним сучељавањима и сећањима што већег броја осталих припадника покрета, уз коришћење постојећих докумената који, поред осталог указују на известан смер и оријентацију. Јер, појединци који су били руководиоци већих организација и група и суделовали као непосредни актери историјских збивања, знају на пример ширу организациону структуру, више партијске везе, значајне одлуке, док остали припадници покрета и симпатизери имају представу само о незнатном делу свега тога.

Тако када је реч о периоду илегалног партијско-политичког рада и деловања, мемоарска казивања, изјаве, сећања и сл. су врло важан и неопходан извор, пошто би без њих многе важне појединости остале незнане. Уколико и има сачуваних докумената, они дају о томе времену само скелетичне и непотпуне представе, а мемоарска грађа попушњава празнине и дочарава оно што није забележено у документима.

103 Н. Цветковић, Богата револуционарна и животно-стваралачка активност, стр. 74.

Нагласимо овде да Димитријевић анализира друштвено-историјску стварност у свој њеној богатој разуђености и комплексности, износећи на видело заоштрене класне противуречености, суптилне идејно-политичке разлике, гледања и схватања, процесе социјалног раслојавања, облике политичког организовања и класно-револуционарног деловања, настојећи да све то сагледа у тоталитету. (Тaj сe тоталитет, разумљиво, само у аналитичким разматрањима може рашчланити на поједине аспекте и димензије). При том, он као марксиста има у виду пре свега услове производње, стање производних снага у лесковачком крају и битне манифестације производничких односа у процесу даљег развитка капитализма, крупан капитал акумулиран кроз трговину, шпекулације, зеленаштво, индустрију, крупне занатске радионице са великим бројем запослених, као и немилосрдну експлатацију јефтине најамне радне снаге у индустријској, занатској и пољопривредној производњи.

Насупрот приличном броју богаташких породица у тим условима стајала је маса градске и сеоске сиротиње. Према Димитријевићевом марксистичком виђењу, управо на тој наглашеној класној поларизацији на крупне капиталисте из лесковачке чаршије и на експлатисане масе радног народа и револуционарни пролетаријат, Лесковац се значајно разликовао од других провинцијских места у међуратној Србији, у којима су долазили до изражaja ситни робни производићачи и мање развијен трговачки капитал, са елементима и зачецима занатске и индустријске капиталистичке производње. За њега су ти односи производње у којима се лесковачко текстилно радништво регрутовало из градске сиротиње, али и из лесковачког пољопривредног залеђа и сеоске сиротиње, посебно у керамичкој индустрији, заједно са трговцима, занатлијима, али и са индустријалцима и банкарима, који су имали своје посебне ћифтинске одлике, живот, морал и схватања битно различита од прогресивног радништва - важан и одређујући садржај друштва као тоталитета. Тaj конкретно историјски тоталитет лесковачких друштвено-производних прилика, наступају првобитне акумулације капитала кроз трговину, занатство и индустрију и велике занатске радионице, са експлатацијом најамне радне снаге, пљачком потрошача и наполичара, и ниским моралним нивоом богаташа и њихове безобзирне незајажљивости и тежњи за профитом, приказан је обухватно и са мноштвом карактеристичних и фрапантних појединости, нарочито у одељку о лесковачким богаташима и друштвеним слојевима који су били под њиховим утицајем. ("Богаташке породице и њихов живот"; Богаташки коцкарски клуб"; прикривање стварности

уз помоћ плаћених пискара, побожности и лажног хуманизма). Док је тежак положај радничке класе овог краја, стање њихових организације, културних и спортских радничких друштава и забрана рада лесковачких синдикалних организација, на сличан начин у духу концепција тоталне историје, обрађен у поглављима о синдикалном покрету, на пример.

За Димитријевића је друштвена стварност и прилике лесковачког краја у међународном периоду, комплекс сложених односа и услова пропадања средњачких и других радних слојева, због безобзирне пљачке богаташа и капиталиста, конкуренције индустријских и других предузећа, сваковрсних намета, дажбина и тешких економских прилика условљених неродним годинама и привредном кризом која се снажно одразила у друштвено-економском животу Лесковца и околине. При том настоји да друштвену стварност, појаве и различите услове људске егзистенције сагледава као целину у међусобној дијалектичкој повезаности, свестан да друштво није исто што и његови парцијални делови. У тим Димитријевићевим разматрањима и анализама се уистини ради о дијалектичком јединству целине друштвене стварности Лесковца између два рата и њених делова и аспеката, као односа општег и посебног. Непосредно и на делу показује да између тоталитета друштвене стварности коју обрађује и појединих кретања, токова и развојних друштвено-историјских процеса постоји узајамна дијалектичка повезаност, условљеност и посредовање. За Димитријевићево тумачење односа човека, друштвених група, класних сукобљености и превирања и целине променљивих услова људске егзистенције, карактеристично је да ту повезаност, условљеност види и исказује као вишеслојну узајамност, разуђену сложеност и вишесмерност, што и ствара представу о једној врсти тоталне историје.

Уочљиво је да Димитријевић развитку привреде, значајним привредним гранама, друштвеним приликама и друштвеном животу уопште, приступа са становишта целовитости, али и историјске променљивости датих структура, као тоталитету сложених узајамних односа и деловања. Са овог становишта пише о људском потенцијалу лесковачког краја, (понегде само фактографски табеларно), као и о пољопривредном потенцијалу у три предратна среза: власотиначки, јабланички са Пустом Реком и лесковачки, и о распореду пољопривредних култура, додуше са нешто више аналитичког коментара. У том контексту што је марксистичко-методолошки и из аспекта организације материјала вредно, он се осврће на изразито класно поларизовање земљорадника и на класне односе на селу, уз назнаке о допунским

занимањима и о печалбарству. Тек после овога он приказује стање, развој али и процес пропадања занатства под утицајем нових тржишних односа, привредне кризе и шпекулантских акција лесковачких трговаца, газди и зеленаша.

Када је реч о целовитости друштвено-економског живота, али и историјској променљивости структура, те о тоталитету односа и деловања, треба истаћи Димитријевићево продубљено запажење да Лесковац иако је као трговински центар историјски настао из свог локалног тржишта, "са његовим прерастањем у извозно-увозно сређиште већих размера и формирањем индустрије на тој основи ствари су се измениле, па је његова спољна трговина избила у први план". При разматрању лесковачке трговине он полази од увозно-извозног про-мета и чињенице да је у међуратном периоду то био велики трговински центар преко кога су долазили увозни артикли и одлазио вишак производа у друге земље.

Димитријевић свеукупност друштвених прилика, појава и стварности лесковачког краја у својим обухватним и понекад повише размахнутим историјским разматрањима сагледава као тоталитет свестан чињенице да се ни ондашњи државно-правни односи, ни друштвени облици, политички живот, синдикални и радничко-комунистички и омладински покрет, ни културно-просветне прилике, уметнички живот, не могу тумачити из себе самих већ само као моменти целине друштвених кретања. Тако на пример у закључним разматрањима о културном животу Димитријевић у складу са марксистичком критиком грубих метода првобитне акумулације капитала у примитивној лесковачкој чаршији, са ћифтинским одликама и ниским моралом људи из газдинских слојева, оцењује и низак ниво и незнатне домашаје у културном животу ове средине, истичући да је у лесковачком крају било много разних културних друштава, установа и манифестација, али да је културни живот био квалитативно слаб, без већих дometа и резултата. "Култури се супротстављао један пословни чаршијски, ћифтински менталитет који је спутавао све њене покушаје, гушио сваки њен изданак, кочио њен замах" - пише дословце Димитријевић. Због тога су често, по њему, напори културних ентузијаста остајали релативно јалови, а бројне културне установе и организације само су животариле, те оно што је остварено на овом пољу одражавало је углавном потребе једне пословне средине.

По Димитријевићевим оценама та лесковачка чаршија је глорификовала и подржавала само људе малограђанских схватања и по гледа који су одговарали тој средини. "Лесковачка чаршија није

дозвољавала да на њеном тлу настане ниједна значајна културна установа, да се у Лесковцу развије неки културни стваралац већег формата. Она је све такве покушаје спутавала не пружајући им подршку, обезвређујући и ниподаштавајући сваки такав напор вредан пажње" - критички закључује Димитријевић у духу свог марксистичког гледања на културну историју као на неодвојиви део друштвено-историјског тоталитета. Културно-просветне прилике у лесковачком крају адекватно критички оцењује у контексту своје концепције тоталне историје, која стваралачки сагледава целину животно-производних, али и свих других односа и манифестација, њихов настанак, развој, садржај и смисао у ширем контексту друштвено-историјских кретања.

Димитријевићева концепција тоталне историје ужег регионалног подручја као једна од првих ове врсте, унеколико представља пионирско дело које може имати посебан смисао и значење као стваралачко усмерење и оријентација за даљи рад на овом пољу. Међутим, тој се његовој концепцији тоталне историје могу ставити и одређене примедбе и замерке, што је и разумљиво када је реч о пионирском захвату. Али, чини се да би и захтев за остваривањем једне универзалне и у нечemu "идеалне" тоталне историје унеколико био нереалан и мегаломански.

ПРИЛОГ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА АРХЕОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА ЛЕСКОВАЧКОГ КРАЈА

Студијско-стварапачка интересовања др Сергија Димитријевића су обухвтна и вишестрана и задиру у различите сфере и подручја научног рада. Он је свестран и продуктиван научни радник који је дао вредне прилоге у више посебних и различитих научних дисциплина. Велики део његовог стваралаштва односи се на проблеме српске и средњовековне нумизматике, као и на питања савремене привредне и политичке историје и локалне историографије.

Овом приликом осврнућемо се на Сергијев прилог археолошким истраживањима и изучавањима, будући да је та страна његовог стваралачког активизма врло мало позната. При том обратићемо најпре пажњу његовој младалачкој археолошкој збирци и одјеку који је она имала у штампи и јавности тога времена; потом, указаћемо на нека његова археолошка открића (Копашница, словенско налазиште на Хисару). Посебно место у овом разматрању даћемо његовом студијском чланку "Хисар код Лесковца", као и поменима његовог рада у археолошкој литератури.

Археолошка истраживања и збирка С. Димитријевића

Још као ћак нижих разреда Гимназије Сергије Димитријевић је почeo да се интересује за археолошка истраживања и ископавања.¹⁰⁴

104 Никола Живковић, савременик С. Димитријевића поводом одлуке Народног одбора Градске општине у Лесковцу да додели награду за пожртвован рад на прикупљању и проучавању материјала од историјске важности за Лесковац и околину, пише у "Политици" (од 27. X 1952. године) "Сергије Димитријевић је још као ћак лесковачке гимназије почeo да скупља материјал који се односи на лесковачки крај. Његов први рад о проучавању Лесковца била је археолошка студија објављена 1933.

То интересовање га није напуштало ни касније. Он је скоро непрекидно, стрпљиво радио на прикупљању археолошког и другог материјала за научно испитивање. И та рана љубав према археологији и истраживачко-колекционарском послу без сумње је била од великог значаја у његовом каснијем формирању.

С. Димитријевић је током 1925-30. врло често обилазио значајније културно-историјске споменике, и археолошке локалитете, интересујући се за бројне историјске појединости, за позната налазишта, откривајући при том и нова, незнана, као Копашницу. Тако на пример, више пута је посетио локалитет Градац код Злокућана или Малу Копашницу код Грделице и друга слична места. Пошто се Градац налази на терену винограда догађало се да сељаци окопавајући винову лозу нађу на сваковрсне поломљене керамичке предмете и делове глинених судова. Чистећи земљу од тих глинених комадића они су их обично бацали на страну. Сергије би обилазио та збиришта и пунио торбу глиненим комадићима, које је пажљиво прегледавао и одмеравао, настојећи да их споји у једну целину. Тако је дошао до неколико занимљивих археолошких појединости.

Другом приликом када је прошириран пут од Вучја ка електричној централи, негде у дубљим слојевима откопа откривена су два римска суда. Сергије се нашао на томе радилишту и успео је да за своју збирку обезбеди та два суда, од којих је један разбијен а други сасвим цео. После другог светског рата, имајући у виду њихову изузетну вредност, поклонио их је Народном музеју у Лесковцу.

Истовремено Димитријевић је приступио и формирању библиотеке са археолошком литературом. У својој личној библиотеци поседовао је сва значајнија дела и остварења из ове области, а поготову оно што се, из периодике и научне публицистике, односило на подручје Лесковца и околине. Јер је током више деценија врло заинтересован пратио и набављао све што је било вредно пажње из археолошке литературе, остварујући на тај начин и врло широк увид у ову област. Тако је, на пример, од вишетомног дела Милоја Васића

године у "Старинару", Гласнику Српског археолошког друштва. Он је прикупио многоbrojni историјски, археолошки, минералошки и етнографски материјал. Ове његове збирке представљају основу садашња два музеја у Лесковцу". При kraју ovog написа, као и делу сличног прилога, само објављеном у листу "Наша реч" (1952, бр. 41) он пише "Ма да се (С. Димитријевић) дуго налазио van Лесковца, код њега је остао интерес за наш град и крај, и он је несуморно радио на прикупљању материјала и кроз своје брошуре приказао Лесковац као знатан економски и културни центар у једном делу Јужне Србије".

"Праисторија Винче", набавио и IV том, чак у неколико примерака, иако је овај био скоро уништен. Наиме, додогодило се да се IV том поменуте књиге налазио још у Државној штампарији која је била уништена од бомбардовања, па се књига није ни појавила.

Укажимо овде, узгред, и на допринос овог заљубљеника археологије комплетирању литературе из ове области у оквиру стручне библиотеке Музеја у Лесковцу.

Из преписке коју је С. Димитријевић водио током 1948. године са Градским музејом у Лесковцу, види се, поред осталог, да је марљиво и систематски набављао по антикварницама у Београду археолошку, историјску, етнографску и осталу научну литературу за потребе поменуте лесковачке културне установе. (Иако далеко од Лесковца, ангажован на сложеним питањима из домена привредне проблематике, он је налазио времена и могућности да посвети одрђену пажњу саставу и садржају књижног фонда ове специјализоване научне библиотеке). Тако се, на пример, у писму које је упутио 1. XI 1948. године Управи градског музеја у Лесковцу, уз остало, налази и списак публикација набављних у антикварницама, на коме видно место има литература из области археологије (комплети годишта "Старинара").¹⁰⁵

У исто време Димитријевић је препоручивао Градском народном извршном одбору коју би грађу ваљало откупити за потребе лесковачког музеја;¹⁰⁶ а што је још значајније организовао је и размену литературе између Економског института Привредног савета владе ФНРЈ чији је директор и оснивач библиотеке био - и Градског музеја у Лесковцу.¹⁰⁷ Захваљујући овој размени и сарадњи коју је имао и са Градском библиотеком, Музеј у Лесковцу је у то време добио значајну археолошку литературу. Из списка уступљених књига специјализованој библиотеци овог Музеја очигледно је да је Димитријевић посебну пажњу поклонио археолошкој литератури. Приликом ове размене Градски музеј у Лесковцу добио је већи број примерака часописа "Старинар" који је био орган Српског археолошког друштва, као и

105 Пре самог подужег списка у наведеном писму дословце стоји: "Да би управа музеја могла да контролише да ли су све публикације које сам одабрао у антикварницама за наш музеј уредно примљене достављам вам њихов список". Копија овог писма налази се у документацији аутора написа.

106 Писмо упућено 21. I 1948. Налази се у личној архиви С. Димитријевића.

107 Писмо је заведено у протокол Привредног савета владе СФРЈ - Економски институт - под бр. 280, од 1. новембра 1948. год. у Београду, а потписао га је С. Димитријевић као директор Института.

Васићево вишетомно дело "Преисторија Винче", укључујући ту и врло редак IV том. Свесрдна делатност на попуњавању и обезбеђивању неопходне археолошке литературе за потребе музеја у Лесковцу представља скроман прилог стварању основа за научни прилаз овој области.

Сергије Димитријевић је и сам, као што смо напоменули, открио неке археолошке локалитете из лесковачке околине, као на пример Конопницу и словенско налазиште на Хисару.

Конопница је налазиште из млађег гвозденог доба - латена.¹⁰⁸ На том месту пронађен је геометријски стилизовани јелен и две дечје звечке од бронзе.

С. Димитријевић, који је врло често био на терену, обилазећи околину Лесковца, сазнао је једном приликом од неких сељака да су у близини Власотинца пронађени "старински предмети", како су мештани у томе крају углавном називали археолошке и друге предмете историјске вредности. На вест о томе Димитријевић је одмах похитао да то сам види, провери и испита. том приликом је ступио у контакт са једним сељаком код кога се нашао поменути стилизовани јелен и две бронзане звечке. Пошто је већ на први поглед уочио да је реч о врло значајном археолошком налазу пошао је са њим до места где је јелен пронађен.

Овај се локалитет налазио на једном огњеном ћувику који до минира долином Власине. На његовом платоу пронађени су наведени археолошки предмети. То је за Димитријевића био довољан знак да се на томе простору може пронаћи и нешто друго. Зато је почeo сам да крстари овим платоом, да загледа, испитује и претражује. И на том месту је, такође, пронашао два бронзана клина. - Тако је С. Димитријевић открио налазиште Конопница.

О овоме на известан начин сведочи и један детаљ из М. Гарашићевог "Каталога преисторијских налазишта", где после описа налаза у Конопници и поређења са сличним пронађеним фигурицама јелена из Барајева и Вранова, констатује: "Предмет се налази у Градском музеју у Лесковцу. *Податак о налазишту од С. Димитријевића* (подвукao Н.Ц.)¹⁰⁹ Из овога се види да је управо Димитријевић открио поменути локалитет, а то што је Гарашић регистровао овај податак уз бројне

108 Касија истраживања су показала да је у случају овог локалитета пронађено више трагова различитих култура: римске, византијске, па све до времена Турака.

109 Милутин Гарашић и Драга Гарашић, *Археолошка налазишта у Србији*, Просвета, Београд, 1951, стр. 31.

појединости везане за друге истраживаче, у значајној и сваком археологу неопходној књизи каква је "Археолошка налазишта у Србији" - значи и извесну његову потпунију афирмацију и посведочавање.

Оsvрнимо се у овом контексту на поклоне археолошког материјала и предмета које је С. Димитријевић у неколико махова учинио Музеју у Лесковцу, и то на основу расположивих записника.

Градском народном музеју у Лесковцу у периоду 1947-48. год. С. Димитријевић је поклонио 1871 комад музејских предмета.¹¹⁰ Међу њима посебно место заузимају археолошки налази из Лесковца и околине. Тако на пример из првог записника о поклону тога материјала видимо да је Одбор за стварање окружног музеја у Лесковцу примио између осталог: "Збирку преисторијских ископина са Хисара, која садржи (22) ддвадесет и два објекта". У овом записнику под бројем 3 посебно се помиње: "Збирка преисторијских ископина из Градца код Злокућана која садржи (90) деведесет објеката". (А у даљој напомени стоји да је ископавање у Градцу вршио професор Милоје Васић пре првог светског рата. Резултати ових истраживања објављени су у Гласу Српске академије наука, књ. 86.) У овој белешци уз поклон С. Димитријевић посебно истиче: "Збирка садржи новонађени и необјављени материјал. - Нарочити интерес представља до сада не нађена орнаментика и женска статујета са грбом" (грбава статујета). При kraју овог записника под насловом "Археолошке старине" помиње се: средњовековна мамуза, два римска украса (а уз града стоји као објашњење "број из Епидавруса"); затим две преисторијске лампе - жртвеници; две египатске амулете и византијски споменик са грчким натписом нађен у Вучју.

Други велики поклон од 527 предмета дарован 15. јануара 1947. по записнику¹¹¹ садржи од археолошког материјала следеће појединости: "Цилиндричан бронзани предмет са шестоугаоним оквиром" (део хипокауста из Мале Копашнице);¹¹² "гвоздена секира" (из старијег гвозденог доба - халштат); "суд земљни, цео" (поменути римски суд нађен код Вучја); "гвоздени предмет у облику косира".

110 Записник о поклону приликом примопредаје потписао је Велимир С. Ивановић као референт за народно просвећивање ОНО-а Лесковац. Оригинал записника налази се у личној архиви С. Димитријевића, а једна копија код аутора овог написа.

111 "Додатак записнику о поклону музејских објеката Окружном музеју у Лесковцу од стране друга Сергија Димитријевића из Лесковца" - стоји у заглављу записника који, такође, потписује В. Ивановић као референт.

112 То је бронзани цилиндрични стубић који личи на свећњак а представља вероватно елеменат из система римског парног грејања, тзв. хипокауст. - Овај предмет је сада изложен у новој постави археолошког материјала у Народном музеју у Лесковцу.

Трећи велики поклона од 2. маја 1948. садржао је, судећи према записнику:¹¹³ неолитску статуету из Кладова са урезаном орнаментиком - представа одела и накита" (објављена од М. Гарашнина); "камени чекић са упала пробушеном ушицом, глачан, касни неолит, нађен на десној обали Јужне Мораве у висини Печењевца; уз то, на том списку се налази и 6 конкретизираних предмета из Градца, као и 15 статуeta из Винче; затим 12 других неолитских предмета из Винче; цела бронзана звичка "биконичног облика с алком, ажурна" из Конопнице (касније поломљена на делове). Поред тога у записнику се помиње 14 комада прстенова, 9 примерака рисмког новца нађеног у Лесковцу, Вучју и Копашници као и други предмети, на пример: камена секира, копља, стрелице итд. - Том приликом Димитријевић је Градском народном музеју у Лесковцу даровао у свему 70 археолошких предмета. На основу овог делимичног увида у записнике може се запазити да је Димитријевићева археолошка збирка представљала солидну основу будућег археолошког одељења овог музеја.

Додајмо да се у Димитријевићевој збирци археолошких предмета, поред осталог, налази и дршка једног религијског суда - патера, са овнујском главом. Овај предмет је пронађен на терену Мале Копашнице. Вредно је помена да је он намењен археолошкој збирци Народног музеја у Лесковцу, коме ће га Димитријевић, како смо сазнали с временом даровати.

Преглед најиса о Димитријевићевој збирци

О садржају и богатству Димитријевићеве археолошке збирке све- доче и написи у дневној штампи публиковани у међуратном периоду ("Правда", "Лесковачки гласник"), као и после другог светског рата ("Политика", "Наша реч"), у којима се одрђује порекло и датирају поједини налази.

У чланку под насловом "Лепа археолошка и нумизматичка збирка једног гимназисте" ("Правда", 15. IX 1930.) Брана Митровић пише

113 У заглављу овог списка дословце стоји: "Записник о поклону музејских предмета Градском народном музеју у Лесковцу од друга Сергија Димитријевића, директора Економског института Привредног савета ФНРЈ у Београду". Овога пута записник потписује В. Ивановић као управник музеја. Занимљиво је да при kraју овог записника дародавац истиче два услова који гласе. "Да поклоњени предмети остану заувек у Лесковцу и да се не уступају никаквој утапови ван Лесковца; да ови предмети носе ознаку да воде порекло из збирке Сергије Димитријевића".

вредности тих знаменитости што их збирка садржи. Најпре истиче прстенове реаличног облика и израде, из римског доба са иницијалима у онису и карнеолу, потом мисирски прстен са богом Корусом и прстен са феничанским натписом, као и неколико старохришћанских прстенова. Посебну серију у тој збирци, по сведочењу Б. Митровића, представљали су позлаћени римски прстенови с "примитивном орнаментиком", а постојали су и старински прстенови из времена од пре стотину година. Видну пажњу посвећује групи предмета коју сачињавају ствари нађене у Копашници; он помиње: бронзане делове опреме и кућних ствари; оруђа; два чекића из каменог доба, нога од камена, копље, фибула, (...) и друге ствари из бронзаног доба. Нарочито је интересантан један фрагмент оруђа, по свој прилици дршка од неког мача, с овнујском главом. Међу овим стварима се налази и нага женска статуа, судећи по несиметричности у деловима - илирска".

У другом напису објављеном у послератном периоду у "Политици" (од 15. I 1947) говори се о поклонима С. Димитријевића Народном музеју у Лесковцу. Поред минералашке збирке ту се помиње и збирка преисторијских ископина са Хисара, где је било предмета и словенског порекла (о чему је, као што ћемо видети, Сергије и студијски писао), као и налаз из Градца који је из млађег каменог доба. Уз указивање на нумизматичку и етнографску збирку посебно се истиче византијски стоменик са грчким најтицом, који је нађен у Вучју.

У чланку "Поклон музеју у Лесковцу", потписаном иницијалом "Р" публикованом у "Нашој речи" (од 11. I 1947) опширно се пише о Димитријевићевој збирци преисторијских ископина са лесковачког Хисара и из Градца, која, како се ту каже: датира из латенског млађег гвозденог доба. И у њему се, такође, истиче да је керамички материјал, нађен на Хисару, словенског порекла, и додаје да је послужио за утврђивање времена доласка Словена у Дубочицу. - О налазишту Градца ту се пише опширеје и потпуније но другде, уз напомену да је то у науци познат преисторијски локалитет. А затим се подвлачи да збирка С. Димитријевића садржи многе орнаменте на које професор Васић није наишао" и констатује да ново прикупљени материјал знатно проширује познавање културне прошлости нашега краја.

У краћем допису о оснивању окружног музеја у Лесковцу објављеном у послератној "Политици" (15. I 1947) понављају се већ наведене појединости о археолошкој збирци, о поменутим локалитетима, само у знатно сажетијем виду. После отварања Градског музеја, Сергије Димитријевић је учинио нов поклон овој установи, како пише

"Наша реч" (18. мај, 1948). Поклон се састојао из богате археолошке збирке "у којој се нарочито истичу предмети из млађег каменог доба (неолит)". Посебну вредност, према овој информацији, представљали су неолитски идоли, "од којих 17 потичу из Винче код Београда, а осамнаести примерак, нађен је у Кладову, спада међу најређе и најлепше музејске предмете ове врсте". Даље се у тексту набраја шта је све Димитријевић поново даривао Градском музеју: 17 комада алатки и оруђа, два читава преисторијска суда, четири жртвеника, 14 старијских прстенова, две римске играчке, и други значајан историјски материјал. На крају информације се истиче да међу 81 предметом нађеним у околини Лесковца, 18 представљају драгоцену материјал за проучавање археологије нашега краја.

Крајем исте 1948. године у напису "Драгоцену збирку Градског музеја", објављеном у "Билтену" Среског синдикалног већа у Лесковцу (29. XI 1948.), поред заслуга и доприноса С. Димитријевића акцији за отварање музеја, указује се и на богату археолошку збирку која садржи предмете нађене у Стубли, Градцу, Хисару, Копашници и другим археолошким налазиштима овога краја, па се дословце каже: "најзначајнији објекат у овој дворани је свакако идол из Кладова (из колекције С. Димитријевића), који после идола из Кличевца несталог у Првом светском рату, представља значајну вредност наше земље".

Као што смо из наведених и других написа могли запазити С. Димитријевић је одиграо веома крупну улогу у заснивању Градског музеја у Лесковцу,¹¹⁴ не само поклањањем 1871 музејска предмета,¹¹⁵ већ и непосредном активношћу као члан Одбора за отварање Музеја, у пропагирању овог значајног културног подухвата и афирмирању историјске прошлости лесковачког краја, кроз предавања, стручне

114 Занимљиво је напоменути да Веља Ивановић, директор Градског народног музеја у Лесковцу у неколико махова писе о доприносу С. Димитријевића у заснивању музеја. Наједном месту он каже: "Збирка Сергија Димитријевића представља основу нашег музеја" ("Наша реч", 23. VII 1949).

Другом приликом Ивановић пишући о отварању музеја у Лесковцу истиче да "највећа заслуга, свакако, припада Сергију Димитријевићу, директору Економског института, који се још и раније интересовао врло много за културно историјски развој Лесковца и његове околине, те је имао у својој приватној колекцији велики број драгоценних предмета које је уступио одбору за музеј". У наставку овог текста објављеног у часопису "Музеји" (1949, бр. 2, стр. 160) он тврди: "захваљујући тој богатој збирци, која чини највећу вредност овог музеја, одбор је могао тако брзо да осније и отвори музеј и прикаже га широким народним слојевима".

115 Овде је урачунат сваки музејски предмет појединачно за разлику од групног записничког приказивања. У књизи инвентара унето је око 200 предмета.

реферате, усмена излагања и бројне студијске текстове. - Обратимо пажњу Димитријевићевим предавањима и рефератима значајним за његова археолошка истраживања Лесковца и околине.

Почетком 1947. године, у оквиру рада Народног универзитета у Лесковцу С. Димитријевић је одржао предавање "О испитивању прошлости Лесковца и околине". Из написа који је тим поводом објавио А (ристомен) Ристић ("Наша реч", 25. I 1947) може се видети да је циљ предавања, поред осталог, био да укаже на значај и важност прикупљања историјског материјала и да аргументованим излагањем побуди код слушалаца живо интересовање за прикупљање грађе и проучавање културне прошлости Лесковца. Димитријевић је том приликом, после казивања о Илији Стрељи, средњовековној Дубочици и Николи Скобаљићу, између осталог, описао *дарданско насеље* (*Градац*), које се налази на десној обали Мораве, у близини Јашуље. Потом, је посебну пажњу посветио *римском насељу* код *Мале Копашнице* и његовом спаљивању од стране германских племена која су туда прошла. А. Ристић овде скреће пажњу на предавачеву вештину да пластично прикаже како је захваљујући мртвим предметима нађеним код Копашнице оживела историјска прошлост и како се дошло до научног сазнања да је ово насеље у истини спаљено.

"Исто тако Димитријевић се позабавио - пише даље А. Ристић - *римским градским насељем у лесковачкој околини* и изнео претпоставку да се то градско насеље звало *Венденис* по имени дарданске богиње љубави, плодности и материнства Венде чију је статуу предавач нашао у Градцу".

Другом приликом, пошто је будућем музеју учинио "највећи прилог" и поклонио своје "историјско-археолошке и етнографске збирке", како поново пише А. Ристић, Димитријевић је говорио на састанку културних радника и представника масовних организација града (поводом акције за оснивање музеја), о значају музеја и важнијим моментима из културне прошлости града и околине. При том је указао на постојање обиља музејског материјала "и нагласио да је наш крај врло интересантан за проучавање (нова археолошка открића ...) у Јабланици, рудно богатство, сељачке буне, раднички покрет)".

А потом, 2. маја 1948. године, на свечаној академији поводом отварања Градског народног музеја поднео је реферат "О прошлости нашега града и краја". У том реферату, он је према писању локалног листа "Наша реч" (8. V 1948), говорио о раном насељавању околине Лесковца, почев од времена његових првих историји познатих становника Дарданаца, па преко римског и византијског периода до

долaska Словена. Sa доласком Римљана по његовом ондашњем казивању, ничу и већа насеља, као Шишава, Конопница, код Мале Копашнице и Вучја. "Утврђено је да је у Малој Копашници био водовод и нека врста парног грејања, што је доказ високе културе становништва овога краја почетком наше ере". Уз то, говорио је тада о Царичином граду из византијског периода о мермерним стубовима, мозаицима и куполама, као једном од ретких историјских споменика. А задржао се и на раној појави Лесковца, који је почетком XIV века већ био град.

Хисар код Лесковца

Пре него што пређемо на помињање и присуство С. Димитријевића у студијској археолошкој литератури, осврнимо се на његов мало познати чланак из ове области, објављен под насловом "Хисар код Лесковца".

Још на почетку студијског рада Сергије Димитријевић се смело ухватио у коштац са крупним и озбиљним темама. Његов први рад "Хисар код Лесковца", штампан је у "Старинару", (серија III, књ. VIII-IX, 1934, стр. 311-313¹¹⁶) и већ тиме што је објављен у једном еминентном часопису органу Српског археолошког друштва, посведочене су на известан начин и неке вредности. У то време, по први пут у нашој средини, један млад човек прихвата се ове сложене теме, и зналачки, чак студиозно, у облику чланка, разрађује све оно што стоји у непосредној вези са Хисаром. Не би било претерано рећи да је Димитријевић у ствари био први мештанин археолог - студијац.

Најпре, на самом почетку, даје опис Хисара: његов положај, надморску висину и остale географске карактеристике; а затим тумачи реч Хисар чије турско порекло означава некадашњу тврђаву, град, што се могло утврдити по траговима зидина и по рову који одваја плато са стране Лесковца. И ту бележи значајну појединост: "Испитујући и скупљајући остатке на лицу места, као и поједине предмете до сада нађене утврдили смо да је Хисар у току неколико историјских периода био обиталан и служио као утврђење".

Потом аутор набраја предмете и остатке нађене на Хисару и тиме поткрепљује своју тезу да је на Хисару некада било утврђење. По њему, још је негде у преисторијском периоду, судећи по остацима посуђа, на

116 Овај текст је без слика прештампан у Недељним новинама, 30. V 1935.

овом терену било људско насеље. Узгред, ту уопштено напомиње да Лесковачка котлина располаже са дosta преисторијских локалитета и овоме додаје одговарајуће податке које је пронашао и утврдио проф. М. Васић. Од целовитијих предмета нађених на Хисару помиње камену секиру и фрагмент једне фигуре. Судећи по положају, остатку рова као и по нађеним предметима констатује да: "Ово насеље спада у земљана уврђења..."

Ближе одређујући временски период настанка овог налазишта, и етнолошку припадност некадашњих становника утврђења, он каже: "О томе који је народ ту био немамо података, али се може са знатном сигурношћу тврдити, да су то Дардани, јер по подацима које нам даје Прокопије, овај крај се налази доста далеко у унутрашњости од мочућих граница Дарданија."

Испитујући даље, хронолошки, историјат Хисара он се сасвим кратко задржава на његовом римском периоду, јер из тог времена, онда када је чланак писан, није било значајнијих податка, који би нешто више могли да кажу и посведоче. Док је из Византијске епохе, по његовим речима, остало више видних белега: цигле са извесним карактеристикама нађеним на платоу; један орнамент чију слику аутор и доноси; онда, још пре првог светског рата ископан је велики земљани суд, чији је један фрагмент нашао Димитријевић испитујући плато Хисара; и најзад "златни солиди Јустинијана и Јустина а исто комад плоче са натписом и део стуба".

Испитујући састав зидова, материјал од кога су грађени (у материјал С. Димитријевић убраја и фрагмент плоче и стуба), ширину зидова, закључује да је утврђење грађено на брзину. "Услед тих знакова журбе, а и по томе да подаци који одређују време почињу од Јустинијана, можемо рећи, да овај град спада у градове које је Јустинијан подигао за одбрану од Варвара 558 год." Ово документује и подацима које је оставио Прокопије. Материјал од кога су били изграђени зидови идентичан је са материјалом којим су поправљани: Виминацијум, Сердике и неки други градови које помиње Прокопије.

Димитријевић даље обрађује више фрагмената керамике, који откривају постојање треће, можда понајнтересантније старо-српске периоде. И ту набраја где још има сличних локалитета, а онда прелази на одређење времена кад су Словени заузели и населили овај крај: "Заузимање овог краја од стране Словена није могло да буде пре 602-623 год. кад је заузета Софија и Ниш." (Овде се он, такође, ослања на податке из претходно поменутог чланка М. Васића из "Старинара", серија I, год. I, св. I.)

"У том контексту Димитријевић даје детаљнији опис свих распо-ложивих примерака керамике, уз напомену да је посуђе рађено на витлу, и тумачење начина на који је израђена орнаментика уколико је има: и ту прилаже снимке примерака о којима говори. Идући од примера до примера указује на уочљиве особености сваког појед-инично.

У закључку анализе фрагмената керамике каже: "Све ове одлике: глазура, таласаста линија, бела превлака, руб засечен косим браздама и чешљасти орнаменат, што се све понавља на многобројним пример-цима, карактеритика су за старосрпску керамику". (Овим уопшта-вањем указује на значај нађених примерака ископина. Свemu овоме додаје и податак који сведочи о *нас тојању ове културе*. Реч је, наиме, о гробници коју је нашло лесковачко ћачко историјско друштво. "У тој гробници нису нађени никакви предмети, али су зато костури (којих је било 2) били окренути главом на запад)". Ради употпуњавања материјала о овом питању бележи да је пре првог светског рата проф. М. Васић на Хисару нашао сличне озидане гробнице. О томе како се и на који начин дошло до помињаних фрагмената и где би примарна лежишта могла да буду, на којој дубини, говори у наставку члánка.

Крај члánка је у знаку жаљења због малог броја оваквих лока-литета и непостојања систематског испитивања на терену Хисара, које би допринело не само расветљавању многих тајни, већ би се једино тако могло доћи до нужних података и материјала за изучавање у овој области. И зато позива да се приступи пажљивијим и обухватнијим ископавањима како би се пружила могућност за изучавање онима који за такав рад буду заинтересовани. Јер како Димитријевић каже: "Услед ограниченог брја оваквих локалитета и отсуства материјала из те периоде, сем онога што је професор М. Васић приказао у "Старинару", (серија III год. I св. бр. I), ископавања на Хисару била би од особите вредности". Међутим, ни до данас се ништа није учинило у овом смислу, а колико је времена протекло од првих налаза и овог члánка. Већ би крајње време било да се на овом плану бogaћења материјала и грађе за научни рад о Лесковцу - учини нешто више.

Пре написа С. Димитријевића овој проблематици поклањана је незнатна пажња. Мали је број оних који су се заинтересовали за старословенска истраживања. Професор М. Васић је, како се из цитата може видети први код нас приказао у "Старинару" извесне налазе и локалитете тог периода.

При изради овог члánка С. Димитријевић се најпре служио но-вонађеним материјалом, а поред тога обилно је користио податке и

одговарајућу грађу из "Старинара". ("Старинар" серија II, год. III, св. 2; "Старинар" серија III, год V; "Старинар" серија II, год. I, св. I). И ту се није задржавао само и искључиво на теми Хисар код Лесковца, већ је узгред, доводећи у везу са овим проблемом и нека друга питања од ширег значаја - и њих анализирао и тумачио. Поред тога, на овај начин је регистровао скоро све археолошке налазе из овог краја, што се односе на Хисар и његову околину. За све оно где није имао одговарајућу грађу, дао је сасвим реалне и логичне хипотезе које могу бити прихватљиве.

*Присуство С. Димитријевића у студијској
археолошкој литератури*

Прикупљајући предмете за своју археолошку збирку Сергије Димитријевић је још као гимназијалац успоставио сарадњу и контакте са нашим најзначајнијим стручњацима за археологију: са М. Васићем, М. Гробићем, Н. Вулићем, В. Петковићем, Ј. Петровићем, и другима. Уз помоћ М. Васића, са којим је плодовоно сарађивао, објавио је у "Старинару" поменути чланак "Хисар код Лесковца". Познати стручњак за античку историју Никола Вулић је пак у свом чувеном делу "Антички споменици наше земље" објавио значајан археолошки натпис нађен између Вучја и Мирошевца, кога је узео из Димитријевићеве збирке – истичући то при публиковању.

У неколико махова слично је поступио и М. Гарашанин са археолошким материјалом из његове збирке. Гарашанин је после другог светског рата указао на одређене налазе из Конопнице које је студијски обрадио, наводећи Димитријевића као извор. Уз то, он је фотографију статуете јелена, кога је Димитријевић нашао у Конопници унео у свој чланак "Два нова налазишта бронзаног доба из Јужног Поморавља".¹¹⁷ Једну другу преисторијску статуету, такође из Димитријевићеве збирке, објавио је Гарашанин у чланку "Преисторијска статуeta из Кладова".¹¹⁸ У књизи "Археолошка налазишта у Србији" Драге и Милутина Гарашанина¹¹⁹ на више од десетак места помиње се Димитријевићево ангажовање на овом пољу.

¹¹⁷ Археолошки весник, VI/2, Љубљана, 1955, стр. 2/4.

¹¹⁸ Музј, бр. 7, стр. 37.

¹¹⁹ Споменик СКА, LXXV, стр. 50.

Погледајмо како се и на који начин помиње С. Димитријевић у наведеним написима.

Правећи у првом делу поменуте књиге "Каталог преисторијских налазишта" Милутин и Драга Гарашанин посебно обрађују лесковачки срез са археолошког становишта. И ту, скоро уз сваки локалитет, помињу улогу и допринос Сергија Димитријевића овој области. У једном одељку написа који се односи на Градац код Злокућана они, после концизне обраде овог значајног локалитета, скрећу пажњу на Ђилер. Ту напомињу да се овај локалитет, према Васићу, налази испод самог Градца, о коме није дао ближе податке. Сматрајући значајним сопштење С. Димитријевића, они на основу његових речи закључују: "да материјал са овог налазишта одговара ономе са Градца"¹²⁰

Осврћују се на преисторијски период Хисара код Лесковца поменути аутори овим речима указују на Димитријевићево становиште изложено у већ напред разматраном чланку из "Старинара".

Бележећи неколико основних података о Малој Копашници аутори имају у виду и Димитријевићево мишљење заједно са Васићевим и Фјуксовим. Наиме, они помињу тумуле и истичу да су по Фјуксу, тумули наводно уништени при грађењу пута, супротстављајући овоме мишљење С. Димитријевића који "тврди да их и данас има"¹²¹

Када је реч о Ораовици и Печењевцу они се у својим опаскама у свему осллањају на С. Димитријевића. "Ораовица – по саопштењу С. Димитријевића налазе се овде неиспитани тумули. Податак од С. Димитријевића".¹²² Печењевце такође помињу искључиво на основу његовог налаза каменог чекића млађег (витинског) типа, "који је С. Димитријевић нашао на десној обали Мораве код Печењевца".¹²³

Напомињемо да је и М. Гарашанин својевремено вршио одређена истраживања код Печењевца.

У оквиру другог дела књиге "Каталога античких налазишта", у одељку где приказују лесковачки срез, аутори помињу име С. Димитријевића на више места. После указивања на Каницово и Васићево мишљење о Хисару, у једном делу износе опаску о линији старих бедема који прате ивицу платоа, што је донекле слично Димитријевићевом становишту. Констатујући да се на површини налази обиље

120 М. Гарашанин и Д. Гарашанин, *Археолошка налазишта у Србији*, Просвета, Београд, 1951, стр. 42.

121 Ибид; стр. 43.

122 Ибид; стр. 43.

123 Ибид; стр. 43.

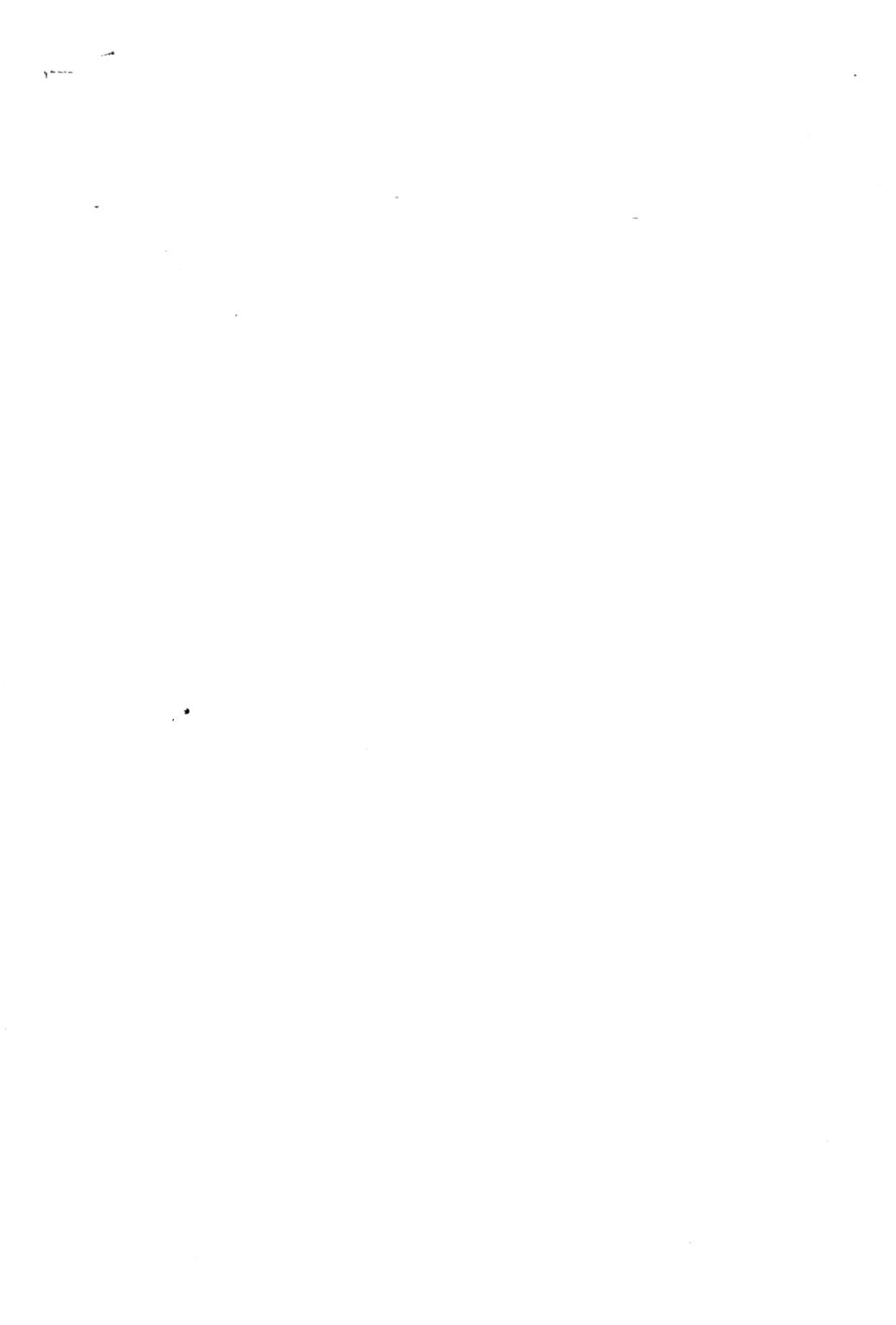
фрагмената опеке пишују: "У приватној збирци Сергија Димитријвића налази се већи суд са једном дршком, који се према фотографији у Градском музеју у Лесковцу може уврстити у материјал римског доба". – У наставку, говорећи о Димитријевићевој збирци, напомињу да се у њој налазио и један новац Фаустинин, што је нађен негде у Лесковцу који је предат Градском музеју, али додају да ближи подаци о тачном месту налаза недостају. У овом пасажу као литературу такође наводе помињани текст из "Старинара".¹²⁴

У посебном одељку, пишући о Мирошевцу, упозоравају да се поред остатака зидина, у околини овога места налази и на римске новце, па истичу "... а једна опека налазила се 1933. године у власништву Сергија Димитријевића у Лесковцу"¹²⁵ – Као што се из ових неколико појединости може видети Милутин и Драга Гарашанин имају врло добар увид у његову приватну збирку и све што је даривао музеју у Лесковцу.

Из ових бројних помена С. Димитријевића у незаобилазној археолошкој литератури, у чији дубљи смисао и карактер овом приликом нисмо залазили, очигледно је да се поред систематских испитивања вршених нешто раније у Градцу и Царичном Граду, само С. Димитријевић тада бавио археолошким истраживањима и новим открићима (Копашница, словенско налазиште на Хисару). Осим тога помињање С. Димитријевића у појединим моментима, када је реч о лесковачком региону, уз М. Васића, Каница, Н. Вулића значи својеврсно одавање признања његовом истраживачком и студијском односу према археологији.

124 Ибид; стр. 161.

125 Ибид; стр. 161.

ПРИЛОГ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА МИНЕРАЛОШКО-ГЕОЛОШКОМ ИЗУЧАВАЊУ ЛЕСКОВАЧКОГ КРАЈА

Сергије Димитријевић је слојевита и свестрана стваралачка личност, многоструких студијских и животно-делатних преокупација. Ужива углед једног од еминентних стручњака и познавалаца историје радничког покрета; а постигао је запажене резултате и у домену привредне историје. Велики број студија о проблемима српске средњовековне нумизматике открива његово врсно познавање ове недовољно афирмисане студијске области. Обрађујући пак бројна питања из историје Лесковца и околине па и шире, подручја јужне Србије – оставио је неизбрисив траг.

Проучавање историје лесковачког краја којој је посветио близу двадесетак радова са око хиљаду страница, и то од историје радничког покрета, преко археологије – до минералогије, значајно је поље његове активности. Поред рада на локалној историји, проучавао је економски развитак и привредну историју Југославије ("Страни капитал у привреди бивше Југославије"), као и везе и односе привреде јужне Србије са Дубровником у XVII веку. Историја српског социјалистичког покрета и историја радничког покрета Југославије – посебна је сфера његових студијских интересовања. Успео је да реконструише историју радничког покрета од 1895. до 1905, да расветли учешће и улогу балканских социјалиста у раду Друге интернационале, као и да сачини више монографских радова о Д. Поповићу, Р. Драговићу, Д. Туцовићу и другима, уз исцрпунију библиографију ове области. Уз све ово, крупан је његов допринос изучавањима српске средњовековне нумизматике о којој већ више од две деценије објављује значајне студије. До сада је публиковао двадесетак већих радова са близу хиљаду страна у којима је проучио и објаснио 127 непознатих новчаних врста и 16 непознатих општедржавних бакарних врста које представљају средњовековне фалсификате: што у свему износи 145 различитих врста. У овим студи-

јама формулисани су и разрешени бројни проблеми из наше националне историје. – У овим његовим прилозима значајно је пружимање и преплиташе националне историје са нумизматичким историографском студијским изучавањима.

Када је реч о Димитријевићевом раду и доприносу у изучавању историје лесковачког краја, што је за нас овде од значаја, треба истаћи да је темељно простирао аграрне односе за време Турака, а том приступу је дао и једну актуелну димензију у вези са народном аграрном реформом. Уз то, писао је о учешћу Лесковчана у првом српском устанку, о герилским борбама у јужном Поморављу у то доба, као и о издајничкој улози чорбација у борби за ослобођење Лесковца. Разматрања о привредној историји и развитку капитализма у Лесковцу такође су вредна пажње. Историји лесковчког радничког покрета од 1894. до 1918. посветио је изузетну пажњу дајући целовит приказ друштвено-економског развоја и положаја радничке класе, уз осврт на класне односе и политичку организованост пролетаријата у овом делу Србије. Последњих година бави се изучавањем историје радничког покрета између два рата у којој је једним делом и активно учествовао.

Међутим, поред свега овога, С. Димитријевић се од најранијих дана бавио археолошким изучавањима, што смо показали у једном повећем чланку, затим прикупљањем етнографске грађе, минералошко-геолошким истраживањима и сличним студијско-документаристичким захватима.⁴ Пошто је његов прилог минералошко-геолошким изучавањима лесковачког краја готово сасвим непознат, осврнућемо се овом приликом на ту страну његове делатности. У првом делу члanka приказаћемо укратко његову минералошко-петрографску збирку, а у другом делу ћемо се осврнути на његов младалчки текст "Минералне воде и рудно благо" објављен у "Недељним новинама".

Минералошко-геолошка збирка С. Димитријевића

Прикажимо најпре Димитријевићева рана интересовања за минералологију и геологију, и то на основу личног увида, сведочанства из штампе, као и уз коришћење мемоарских извора и казивања.

Са посебним занимањем, али уз бројне потешкоће Сергије је засновао своју минералошко-петрографску збирку. Пошто су многи минерали били врло тешко доступни довијао се на различите начине да дође до карактеристичних примерака за своју збирку. У томе је морао да покаже предузимљивост, виталност и упорност. А када би дошао до

неког примерка нове стене имао је потешкоћа да јој одреди природу као и да је класификује у оквиру збирке, јер су стене састављене од више различитих минерала који се у њима појављује у минијатурним зрнцима. При томе служио се скромном литератуrom коју је поседовао из ове области.

Облуци различите величине, боје и изгледа, најчешће су му служили као једно могуће "налазиште" минерала и стена. Они су довлачени из различитих крајева, па је то отварало могућности откривања и проналажења изузетних примерака. Поготову што су облуци које је помно проналазио, били формирани у различитим слојевима док су их реке са наносима спирале, ваљаље и носиле са свих страна па се у њима могла пронаћи права ризница. Јер, често у сред разбијеног камена-облутка С. Димитријевић је откривао шупљине-геоде-испуњене различитим кристалима: кварцом, љубичастим аметистом, порфиром и сл. Поред стена порфира, налазио је комаде карнеола, канцедона, ахата и других минерала. Од тих примерака сачинио је богару минералошко-петрографску збирку, у којој су се налазили и комадићи различитих стена и сваковрсни кристали.

Може се рећи да су се у његовој збирци налазили скоро сви значајнији примерци минерала и стена из лесковачке околине које је систематски проналазио обилазећи ово подручје. Тако је, на пример, на терену Сијаринске Бање пронашао примерке оолитског кречњака-конгломерата. Те примерке који су очигледно указивали да су у томе крају и раније постојали гејзери, он је предао лесковачко Музеју. Тек касније, баш на месту где је открио оолитски кречњак-конгломерат – избио је велики гејзер, – потврђујући претпоставку до које се дошло на основу поменутог минералошког налаза.

Различите врсте минерала добијају је са стране, из других места у којим је било рудног блага. Тако је из Бора и Трепче добио сфалерит, галенит, пирит, халкопирит и др. Преко школског друга Сретена Профировића и његовог оца добио јелепе примерке бакарне руде. Оно што је пак било приступачно и налазило се у трговини, као плава галица или морска пена, на пример, он је куповао за своју збирку, коју је организовао и распоређивао у један од бројних застакљених ормана.

О вредности ове збирке сведочи и чланак "Поклон музеју у Лесковцу" ("Наша реч", 11. I 1947.) у коме се међу збиркама најпре истиче минералошка збирка која, како се каже у тексту, "представља нарочити интерес за Лесковац и околину, јер обухвата знатан број примерака минерала нађених на територији нашег округа, и пружа обilan материјал за геолошко-петрографску слику нашег краја".

Само неколико дана касније у "Плитици" (15. I 1947.) појавила се шире информација под насловом "Оснивање окружног музеја у Лесковцу", у којој се посебно помиње минералошка збирка С. Димитријевића. Анонимни аутор члanka пише о посебној важности ове збирке за шире локално подручје "јер има знатан број примерака минерала нађених на територији округа". И касније, у другим приликама, указивано је на ову збирку, која и поред свих особености, има прилично незавидну судбину.

Пос~~т~~анак Јабланице и њен геолошки састав

У контексту разматрања Димитријевићевог доприноса минералошко-геолошком изучавању овог краја, осврнимо се на његов чланак "Минералне воде и рудно благо" објављен у "Недељним новинама", 12. августа 1934. године. У овом чланку приказује рудно богатство и минералошко-геолошки састав јабланичког краја. У уводном делу текста најпре се бави постакном Јабланице, настојећи да одреди и њену геолошку структуру. Одмах потом указује на податке о присуству руда, а задржава своју пажњу и на обилном присуству минералних вода. У наставку прецизира места где су све нађене руде, осврћуји се и на откривање и рађање рудника. Посебну пажњу у оквиру овог члanka посвећује лежиштима злата, златним жицама и окнима, да би на крају описао посету једном рударском окну и "фабрици" која се налазила у непосредној близини и закључио своје разматрање указивањем на значај рудника за околину. Чланак је писан са врло добрым познавањем минералошко-геолошке проблематике, једним делом на основу личног увида и истраживања, и то са бројним подацима и чињеницама које залазе како у уско стручна геолошка питања, тако и у област друштвено економског сагледања свега овога.

На самом почетку члanca "Минералне воде и рудно благо" С. Димитријевић пише о планинској конфигурацији подручја Јабланице, одрђујући зналачки старост и припадништво тих планина одговарајућим масивима као и њихов геолошки састав. Планине јабланичког краја, по његовим речима, припадају Родопској маси и спадају међу најстарије на Балканском полуострву. "Постале су у археозоику пре 100 милиона година отприлике" – пише па додаје да су те планине управо због велике старости биле дуго под дејством атмосферских утицаја, те су зато врхови заобљени. Иначе њихову структуру чини гнајс и други кристални шкриљци.

Даље пише о унутрашњим променама земљине структуре, о стварању нових планина, и упозорава да је средишњи део Јабланице и Медвеђе - вулкански крај. Испитујући природу и карактер стена на овом терену утврдио је да су ту створене еруптивне трахидоидне и гранитоидне стене. Време вулканских излива и њиховог стварања ситуира у млађем терцијеру, отприлике пре два милиона година. "Те су стene", тумачи даље, "продрле у пукотине кристалних шкриљаца и створиле слојеве богате рудама". Тврђу да је централни део Јабланице вулкански крај потврђује и чињеницом о постојању Сијаринске бање на овом терену, која је веома богата врелом водом. Сама висока температура топлог извора од 72°C, по његовом мишљењу, открива да у томе гределу још увек нису угашена вулканска огњишта. А осим тога, морфолошке вулканске особине посвежочавају и облици вулканских масива који су купасти, са стрмим странама. Као најтипичније вулканске врхове наводи Мркоњски и Туларски вис.

При крају овог кратког геолошког прегледа пише о настајању најмлађег земљишта услед речних наноса, и ту описује појас тла око Јабланице и Пусте Реке. Најзад закључује да је ово најмлађе земљиште створено у алувију, у садашњој геолошкој периоди.

Пре него што ће изнети податке о присуству руда на овоме тлу, аутор члánка подсећа да не само геолошка структура, већ и географски положај недвосмислено указује на то. Јер, Јабланица је, како констатује: део Копаоничко-новобрдске области, једног од најбогатијих рударских крајева наше земље. Овај већ тада врсни познавалац историје тврди да је у јабланичком крају рударство било развијено још у средњем веку, што се види из пронађеног алата и откривања старих напуштених рударских јама и сл. Таква су, на пример, била бројна рударска окна код Слишана, где је откривен и старински алат; потом рударске јаме код села Тулара; направе и уставе за задржавање воде и испирање руде код села Злата; уз то, сведочанство о обради руде су и гомиле згуре као и остаци ливнице на месту Самоков у Гагинцу. Ту С. Димитријевић престаје са изношењем података да би утврдио како је број таквих места (ову је реч сам апострофирао) приличан.

Занимљиво је да аутор члánка и на основу добро уочених топономастичких појединости аргументује постојање рударства у овоме крају. Он из тог филолошког материјала издаваја карактеристичне називе поједињих села, географских објеката, нека особена имена и сл. што све на одређен начин потврђује тезу о присуству рударске делатности. Тако, на пример, Димитријевић наводи села: Злата, Мачина, Златаре, Медевце (мед - бакар); потоکе: Пералшиште;

место Самоков; планине: Дукат и Мајдан; а нека особена имена која су германског порекла: Штулац и Гегља, недвосмислено сведоче овде о боравку Саса који су били добри рудари.

Уз то, да би још убедљивије доказао постојање рудног блага на подручју Јабланице, обраћа посебну пажњу обилном постојању минералних вода. И ту, разуме се, акценат ставља на Сијаринску Бању, њена врела и лековита блата, али не занемарује ни мање познате минералне воде, као што је она код села Тулара, где помиње два извора. У вези са тим изворима он на основу аналитичких података прецизира природу, карактер и састав њихове воде. "Једна је вода кисела алкално-салинично слабо муртијатично гвожђевита, а друга сумпоровита алкално салинично слабо муртијатично гвожђевито кисела". Међутим, за изворе у Старој Бањи и Равној Бањи, које овде такође наводи, он не даје никакве ближе и одрженије податке, што је случај и са извором блата кога само споља приказује имајући у виду његову интензивно црну боју због великих количина сулфида гвожђа.

Треба напоменути да иако се у наслову чланка, на првом месту спомињу минералне воде, о њима се релативно мало говори, можда зато што је у то време било објављено више написа А. Ристића и других о Сијаринској Бањи. Но, и поред тога било је потребно нешто шире и потпуније указивање на минералне воде.

Све што је напред речено послужило је као шири претекст за изношење података о томе које су руде нађене; а онда је аутор чланка изложио где су и које руде биле откријене у то време: "Гвожђа и олова има свуда, наслага бакра у околини Тулара, угља код Равне Бање, живе у Свирцу, сребра и никла у Царичину, олова и сребра у Грցуруцу, Поповцу и Лецу; молибдена у Брестовцу, мангана у Грցуруцу и Савинцу итд. Титана има такође". Те руде су, како је онда писао, вероватно на основу података који нису у свему били потпуни, нађене у количинама рентабилним за експлоатацију. Следећи ову мисао он се даље бави економском анализом разлога слабог искоришћавања тог рудног богатства, обраћајући пажњу како сировини и средствима за производњу, тако и проблемима транспорта. А описује укратко и стање односа у томе моменту, куповину концесија за незнатне суме, учестала испитивања, пробе и прикривање резултата.

Нешто ниже, у следећем одељку, имајући у виду економске разлоге пре свега указује на слабо интересовање када је у питању гвоздена руда, "сем када су услови изузетно повољни". Међутим, када се ради о златоносној руди онда ствари сасвим друкчије стоје. Тада, про-дубљује Димитријевић своје запажање о важности транспорта - ни

високе цене превоза, ни потешкоће друге врсте, не значе много; јер злато их брзо исплати. Економским разлозима, поред осталог, објашњава и отварање рудника у Јабланици, као и скраћено време за уобичајене пробе. Значајно је да Димитријевић у оваквим економско-аналитичким захватима узима у обзир битне факторе које разматра у односу на конкретне прилике и околности.

Осим тога, он у овај чланак укључује и запажања настала на основу личних испитивања стене микашиста која је веома присутна у јабланичком крају. У саставу ове стene наишао је на ситне кристале полуドラгог камена граната. На основу тог испитивања, а с обзиром на порекло ових стена, претпоставља могућност "да се у њима нађу и крупнији примерци граната и другог драгог и полуドラгог камења..." При крају овог пасажа, можда и сам понет "златном грозницом" која је изгледа баш у то време била изразита, Димитријевић помало репортерски пише: "Нађено је злато. Још увек се оно на све стране грозничаво тражи". А затим наводи атаре у којима је пронађен овај драгоцен метал: Леце, Оране, Слишане, Гргуровце, Брестовац, Речица, Браћар, Медвеђа и Стара Бања. По његовом тадашњем писању злата је било у наносима, у песку потока и река, свуда широм Јабланице. ("Јабланица је постала златна", узвикује Димитријевић). Он који је добро познавао и економску литературу из ове области наводи подatak према коме рентабилна експлоатација може да бива тек онда ако руда садржи 7-8 грама злата по тони, док је "на неким добијено 40-50". У једном моменту пак, када говори о проблемима рудника злата у Јабланици, износи подatak да је најбоља проба донела 135 грама по тони. Али, тежећи прецизности у овом случају и сам изражава неверицу па у загради пише "Наводимо подatak са резервом". Из овог видимо да је тежња ка објективном приказивању била својство и раних, младалачких радова С. Димитријевића.

Доказ о свестраном познавању геолошке литературе, чак и хемијског састава појединих метала, јесте пасаж под насловом "Лежишта злата". У овом одељку пише о хемијским особинама злата које не улази у спојеве са другим елементима, па зато у природи и нема златних соли. Уз то, стручно објашњава како су кварцне жиле најзлатоносније. "Ситни октаедарски кристали и љуспице разбацини су по еруптивним стенама. Пукотине у њима често испуњује кварц". Али, осим тога што злата има у стенама оно се налази и у наносима (рудник "Слишане"). Наносна складишта су коришћена још у средњем веку што по његовим речима, потврђују пронађена окна из тога времена. Међутим, док су наноси просторно ограничени, дотле главни слој филон има велики

распон (12 km) и радови су онда били на половини његове дужине. Ту констатује и неке бочне, споредне и мање значајне слојеве: "Једни су од њих квартне бреше у којима поред злата имамо хематит, магнетит и лимонит (све руде гвожђа). Садржај других је златоносни и среброносни галенит (руда олова)".

Финални део чланка у коме С. Димитријевић говори о посети рударском окну "Добра срећа", о процесу копања, транспорта и преради руде у фабрици, па чак и пасаж о значају рудника за околину, написан је у репортерском духу. Ту аутор у кратким цртама назначава атмосферу, карактеристичним и бираним детаљима: од мемљивости која избија из дубине јаме, преко светlostи рударских лампи што се помаљају у даљини, до знојавих лица рудара улепљених прашином у којој има и честица злата. И у том приказу атмосфере акценат се ствља на социјалну страну рада у руднику, посебно у моменту када се истиче гурање вагонета људском снагом и када се описује дејство бургија које раде уз хуку, и од чијег додира рука трни. "Како ли је њима (рударима) када их данима држе"! - узвикује се упитно.

У приказивању радног процеса од копања и транспорта руде до њене "фабричке" обраде - присутна је једна својеврсна историјска димензија која је иначе овом аутору била веома драга. Пошто је поменуло присуство жичане железнице која ваздушним путем преноси руду до места обраде, а потом и млин који меље и уситњује руду и испирање, он додаје да се на истим принципима заснивало испирање злата у ранијим вековима. "Једино су се справе од тада усавршиле. Чак је и претходни пут остао исти. Природа је физичким средствима дробила стење и стварала прах, који се таложио у виду наноса. Данас се тај прах добија уз помоћ машина, опет физичким путем, дробљењем".

На крају поред залажења у процес обраде, када прецизно указује на велику специфичну тежину злата (19,2) због које оно при испирању руде тоне на дно, где остаје најдуже заједно са титаном, и коме се касније ради издвајања злата додаје жива и добија амалгам злата - Димитријевић даје податке о капацитету обраде (20 тона руде дневно) и о броју радника у руднику "Слишане"; према његовим речима у поменутом руднику била је присутна најбројнија радничка маса сакупљена у једном предузећу у Јабланици. У време када је чланак писан у руднику је било запослено 79, а у фабрици 113 радника. Занимљиво је да су према његовим запажањима о структури радне снаге, међу запоселнима били радници из других места, један део из Лесковца, док је било мало становника из само Јабланице. Уз то, Димитријевић као солидан зналац економских проблема радничке класе износи и висину

надница у једном, додуше, прилично широком распону: "Наднице се крећу овако: код рударских мајстора који раде на окнима од 22-36 динара, а код других радника од 12 па навише".

У последњем пасусу, имајући у виду економско-социјалне последице златне грознице, која није захватила мештане, прави се поређење између овог краја и далеке Аљаске и Калифорније. "Подижу се кафане и рађају преудзећа, извори профита. Алкохол са проституцијом и коцком, удруженi у савез надиру у Јабланицу". Димитријевић, видимо из овог навода, као економиста, жигоше друштвено зло коме су извори у профиту. По њему, тамо где се појављују илузије о могућности лаке зараде, присутни су алкохол, коцка и протитуција, који се удружују у савез, како сликовито каже у тежњи да се Јабланица одбрани од овог друштвеног зла.

Као што смо из свега напред изложеног могли запазити, овај чланак са геолошко-минералошком проблематиком везаном за једно тада мало истражено подручје, обилује подацима, информативним појединостима и на моменте свежим репортерским опаскама. Његову основну вредност, поред стручне минералошко-геолошке стране, представља економски прилаз са позиција политичке економије, која је више присутна у контексту разматрања, у критичкој оцени и валоризацији духа појединих тежњи, него ли у неком експлицитном виду. Процена друштвено-економских токова и настојања на подручју Јабланице, у вези са могућностима интензивнијег коришћења рудног блага, као и оцена друштвених последица златне грознице и деловања профита, поред осталог потврђују прогресивну оријентацију аутора у сагледавању економских токова и тенденција на једном конкретном подручју. Занимљиву страну овог журналистичког приступа чини вешто преплитање стручног излагања, потом економског виђења, друштвено етичког коментара и најзад литерарно репортерског приказивања. Карактеристично је да, иако је у питању новински чланак, аутор настоји увек када је то могуће да пружи прецизне податке; а када није сигуран у њихову изврност, он се обазриво ограђује. Уз то сам текст показује завидан степен публицистичке, мисаоне и ангажованостваралачке усмерености. Разумљиво је да је знатан део података изнетих у њему у приличној мери превазиђен и застарео, али се ипак не може порећи њихова документарна вредност и значај, као и прогресивна усмереност и својеврсна публицистичка одважност, с обзиром на време и услове у којима је објављен. Зато смо му овом приликом и посветили нешто већу пажњу, ситуирајући га у контекст Димитри-

јевићевих тежњи око стварања минералошко-петрографске збирке и неких каснијих његових настојања.

Последаћна настојања на овом пољу

С. Димитријевић је 1946. године био члан Извршног окружног народног одбора у Лесковцу, поверилици за индустрију. У вези са тим задужењем почeo је да се интересује за постојање руда које би могле да представљају сировинску базу за развој индустрије. Том приликом је младалачка интересовања за минералогију повезао са покретањем геолошких истраживања у практично-производне сврхе, ангажујући ранија искуства и сазнања, као и познавање ове области, општу информисаност и конкретну упућеност када је у питању лесковачко подручје. А прикупљао је информације са терена о евентуалним открићима и запажањима.

У вези са тим обилазио је локалитете и распитивао се. Тада му је један сељак из Орашца донео у Народни одбор два велика камена озокерита - минералног воска који је иначе врло редак - сећа се Димитријевић у једном од хварских разговора.¹²⁶

"Пошто сам на основу ранијих изучавања лично идентификовао озокерит ипак смо пронађене примерке послали на анализу у Београд и убрзо смо од стране геолога добили одговор који је у свему потврдио мој претходни налаз. Свестан важности овог драгоценог минералног воска одмах сам се заинтересовао за место где су анализирани комади пронађени. Ради тога сам пошао и до Орашца. Међутим, сељак који је пронашао комаде озокерита имао је некакве своје планове и намере па тако нисам успео..."

Имена поједињих места као што је Рударе, Рударска чука и сл. указивала су младом Димитријевићу да је можда на овоме подручју било рудног богатства. Још као дечак, у данима школовања, обилазио је ова места интересујући се за рудна налазишта. Пошто није објашњено зашто се горе наведена места тако именују, то је назив Рудара повезивао са могућностима проналажења руда. И доиста, ту су се нашла нека секундарна налазишта.

126 Рукописне белешке од 15. XII 1975. године, под радним насловом Година 1946 - интересовања за геологију, начињене на Хвару, у оквиру систематских разговора биографског карактера.

Према Сергијевом сведочењу у тим првим поратним годинама нашло се на бакарну руду у речним наносима код села Слатине. Исто тако откривена је једна мања количина каолина на терену Јабланице; али то није пружало основу за развој портуланске индустрије.

- Сва наша испитивања тада вршена су углавном на основу материјала нађеног на површини - напомиње Димитријевић у својим присјећањима - стручна истраживања која би ишла у дубину била би врло скупа.

У то време он је још имао известан студијски интерес за минералошко-геолошка изучавања лесковачког краја. Тада је и написао један повећи чланак од 46 страница, који смо имали прилике да видимо откуцан, па да га делимично и прочитамо.

- Тај чланак није нешто што је сада искрсл, каже С. Димитријевић показујући нам пожутеле странице, пресавијене у виду полуtabaka, и групиране у један замашнији свежањ. - За њега зна и Миљија Радовановић. Тада сам му читao и неке делове, па поћутавши додаде:

- Онда сам имао повећу личну библиотеку из ове области. У случају евентуалног објављивања тог члanka требало би само да консултујем нову литературу око прецизирања неких појединости и датирања геолошких периода.

То је по свој прилици и последњи чланак С. Димитријевића из ове области. Јер је, колико нам је познато, још те 1946. године, изграђујући концепцију свог даљег рада морао да приступи својењу интересовања за најразличитеје области и активности, искључујући при том могућност даљег студијског бављења археологијом, минералогијом и геологијом, да поменемо овде само њих. У том смислу може се рећи да је заокружено његово бављење овом облашћу, па јој као таквој и обраћамо пажњу.

Додајмо на крају да је текст С. Димитријевића сачуван под насловом "Геолошка старост лесковачке околине и њено рудно благо",¹²⁷ настао још 1946. године у време његових интензивних теренских минералошко-геолошких истраживања овог краја. Та истраживања била

127 У време када смо довршавали овај чланак који је имао за циљ да назначи основна настојања С. Димитријевића у сфери минералошко-геолошких изучавања што су се практично докончавала 1946-те године, било је речи да наш познати историчар привреде, коригује и уобличи за објављивање и последњи текст из поменуте области, те да се у једном од локалних часописа штампа заједно са овим прилогом. У том смислу су извршene и извесне припреме, а остварени су и неки договори и разговори на које ћемо скренути пажњу у овој напомени.

Према Сергијевом сведочењу у тим првим поратним годинама нашло се на бакарну руду у речним наносима код села Слатине. Исто тако откривена је једна мања количина каолина на терену Јабланице; али то није пружало основу за развој портуланске индустрије.

- Сва наша испитивања тада вршена су углавном на основу материјала нађеног на површини - напомиње Димитријевић у својим присјећањима - стручна истраживања која би ишла у дубину била би врло скупа.

У то време он је још имао известан студијски интерес за минералошко-геолошка изучавања лесковачког краја. Тада је и написао један повећи чланак од 46 страница, који смо имали прилике да видимо откуцан, па да га делимично и прочитамо.

- Тај чланак није нешто што је сада искрсл, каже С. Димитријевић показујући нам пожутеле странице, пресавијене у виду полуtabaka, и групиране у један замашнији свежањ. - За њега зна и Миљија Радовановић. Тада сам му читao и неке делове, па поћутавши додаде:

- Онда сам имао повећу личну библиотеку из ове области. У случају евентуалног објављивања тог члanka требало би само да консултујем нову литературу око прецизирања неких појединости и датирања геолошких периода.

То је по свој прилици и последњи чланак С. Димитријевића из ове области. Јер је, колико нам је познато, још те 1946. године, изграђујући концепцију свог даљег рада морао да приступи својењу интересовања за најразличитеје области и активности, искључујући при том могућност даљег студијског бављења археологијом, минералогијом и геологијом, да поменемо овде само њих. У том смислу може се рећи да је заокружено његово бављење овом облашћу, па јој као таквој и обраћамо пажњу.

Додајмо на крају да је текст С. Димитријевића сачуван под насловом "Геолошка старост лесковачке околине и њено рудно благо",¹²⁷ настао још 1946. године у време његових интензивних теренских минералошко-геолошких истраживања овог краја. Та истраживања била

127 У време када смо довршавали овај чланак који је имао за циљ да назначи основна настојања С. Димитријевића у сфери минералошко-геолошких изучавања што су се практично докончавала 1946-те године, било је речи да наш познати историчар привреде, коригује и уобличи за објављивање и последњи текст из поменуте области, те да се у једном од локалних часописа штампа заједно са овим прилогом. У том смислу су извршene и извесне припреме, а остварени су и неки договори и разговори на које ћемо скренути пажњу у овој напомени.

Серђије Димитријевић ћак II разреда
Лесковачке основне школе

Кабинет за судску медицину на Правном факултету у Београду.
У белом мантилу С. Димитријевић, асистент - демонстријатор.

Сергеје Димитријевић са нашим струченицима у Паризу 1937. године

Сергеје Димитријевић са групом симпатизера у Вучју 1934. године

С. Димитријевић са нумизматичком збирком у свом стању 1965. године

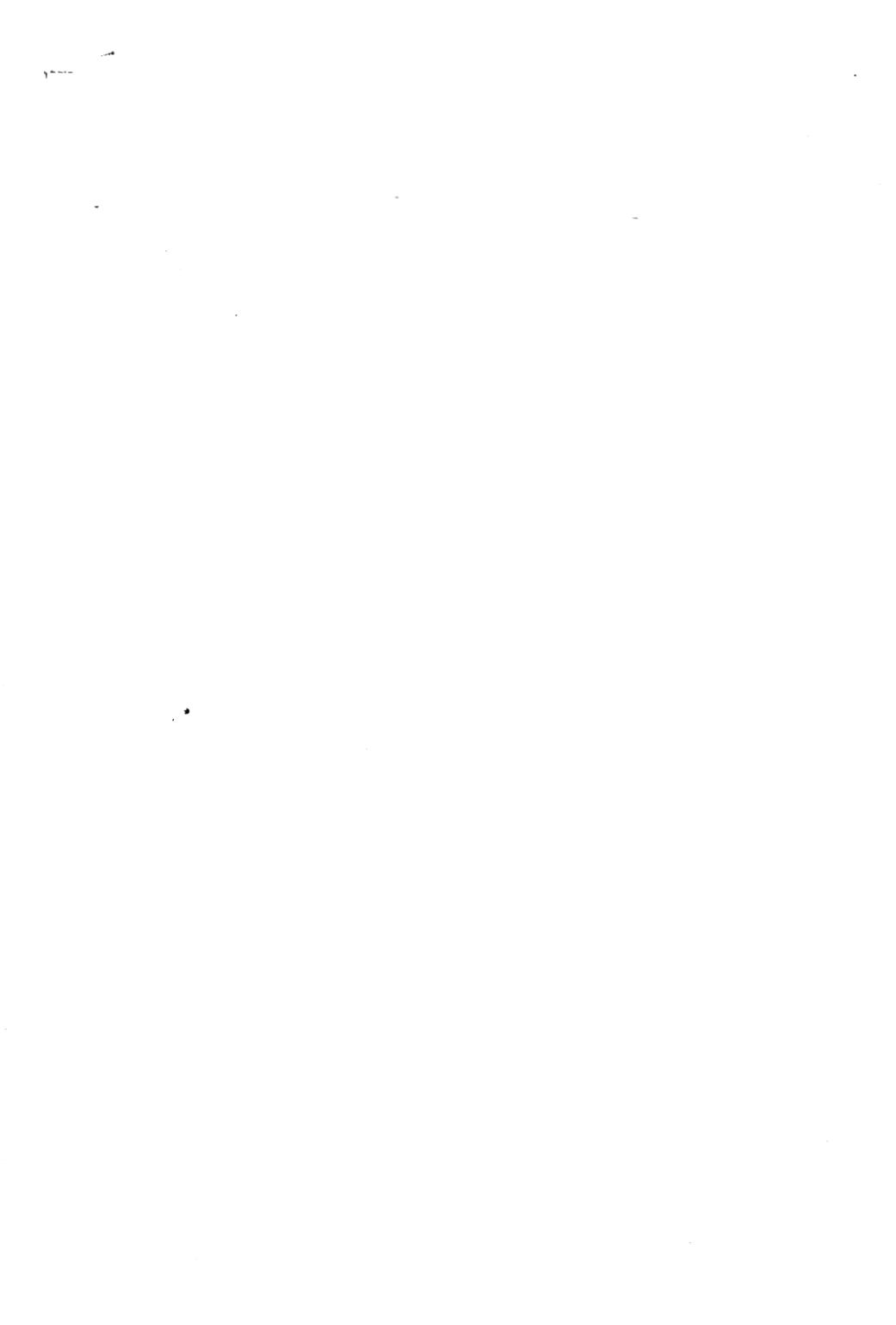
Серђе Димитријевић у породичном кругу. Београд, 1957. година

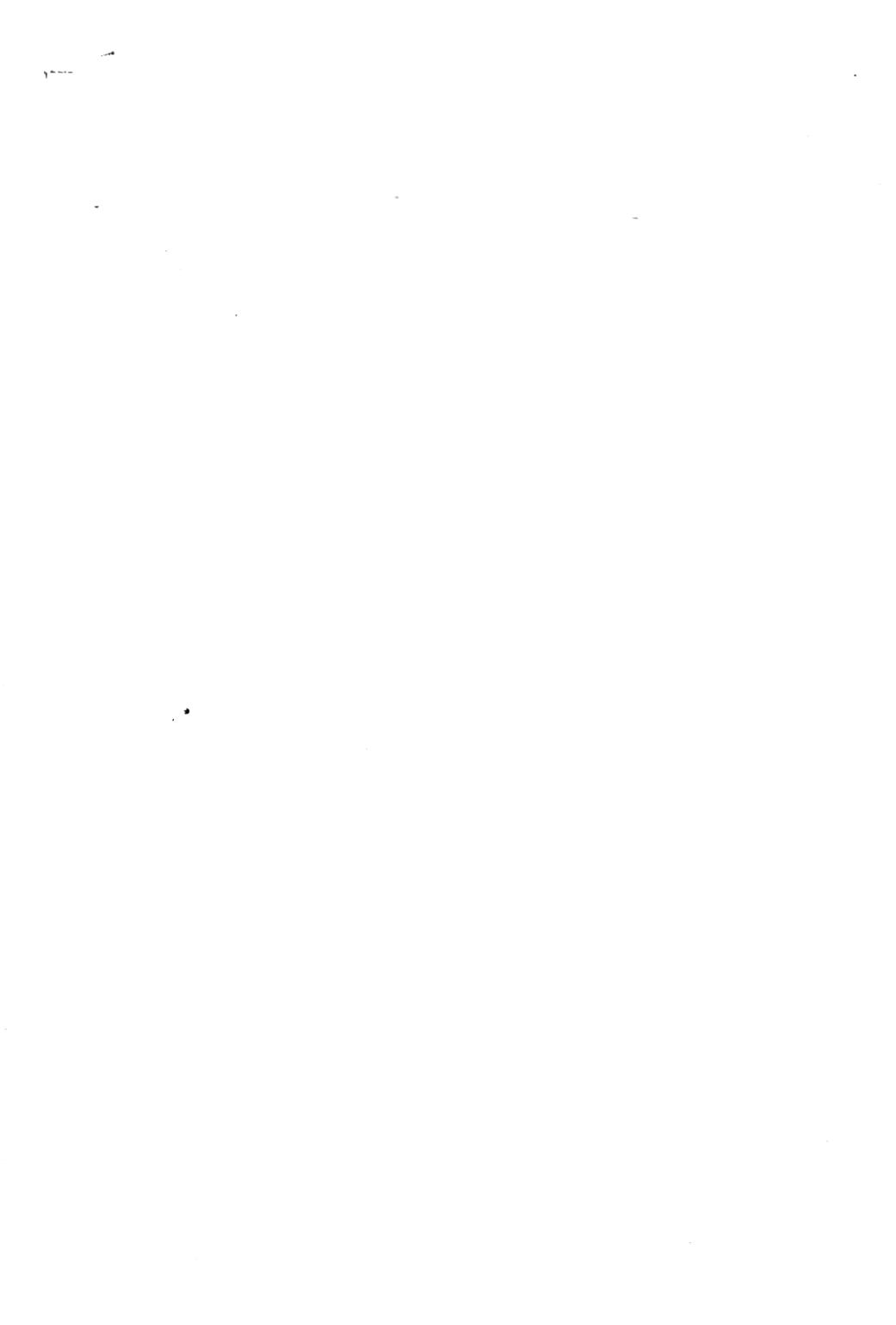
Пошораша Бухенвалда крај камен-обележја на месту њихове срушене бараке
1958. године. Лево од С. Димитријевића Руди Сујек

С. Димитријевић и Н. Цветајковић на Хеару, 1985. године

Лишерарни зайиси

НАДА

Одмакла је друга половина јуна, али је напољу свеже и кишовито. Врхови платана се под налетима ветра снажно повијају и шуме. Крупне капљице кише добују по лиму и распрскавају се о обнежана прозорска окна.

У соби, уз писаћу машину, седи Нада Димитријевић, Сергијева жена, наднесена над његов рукопис који покушава да разабере и прекуца. Када сам се запутио Сергејевој соби, зауставља ме неким чудним, мало утихнутим гласом, као да њиме хоће да прида посебну важност ономе што каже:

- Код Сергеја је познати сликар Миленко Шербан...

- То је занимљиво - прекидам је скоро махинално, мислећи о сликарској лепоти и чаровитим стилизацијама мотива на српском средњовековном новцу, коју Сергије открива на фотографијама што преко четрдесет пута увећавају каткад мајушне новчиће. Присуство једног афирмисаног југословенског сликара у његовом стану било је довољно да нас сети те још увек недовољно познате уметности и лепоте коју тек Сергије обелодањује у српском новчарству...

- Шербан је ту ради нумизматике, додаје Нада. - Сада ће они да заврше разговор. Дотле седи да се освежиш...

Док испијамо кафу са шлагом и посматрамо силно гибање вршка платана који сада, чини се, надраста кров куће и ношен ветром узлеће високо у небо, Нада прича:

- Када смо се први пут срели, то је било непсредно после Сергијевог доласка из логора. Био је страшно ослабио, мршав, "сув па печен", како кажу Лесковчани, али увек ведра духа, насмејан, спреман на шалу. Да исприча неку анегдоту, виц...

Разговор у суседној соби постаје гласнији, живљи, жустроји. У један глас говоре и Сергије и сликар. Не разабираје се шта...

- Изненадило ме је, наставља даље Нада са оним гласом и снагом убедљивости која долази из дубине бића, - изненадило ме је, знаш, то што је он имао све записано: "обријати се", "купити новине", "отићи до штампарије"... Све што је требало урадити у току дана имао је заблележено, а оно што је урађено, такође је било означеног... То ме је колико чудило, толико и уливало неку веру, сигурност...

Крупне капи кишке добују и распрскавају се о прозорско окно.

- Касније, када бисмо се нашли у његовој кући, он би, спремајући се за излазак, погледао у небо и одмах записао: "понети кишобран", ако се небо мутило, па би га ипак заборавио. Тада бих се вратила да га узмем, и када би ме видео на степеницама са кишобраном у руци, преко лица би му се прелио израз задовољства и неке унутрашње радости... Он то често прећути, али га исказе на свој начин. Некако дубље. Не речима, већ чином, покретом, делом - застаје, као да се пита зашто сада прича о свему овоме? Зар је то уопште важно, сада када заједнички живот у породици носи мноштво проблема?

- Знаш, то његово записивање "обријати се", "купити штампу" - то сам разумела као облик и начин привикавања на свакодневни живот, после логорских жица и чамовања...

Мислим на његове песме из логора, које сам недавно чуо, о вредности тих стихова и могућности њиховог публиковања... Он је и у логору "живео пуним животом" - није само животарио, а још мање таворио...

Нада наставља своје узбуђено казивање:

- Тада сам имала жеље да му помогнем. Бринула сам о његовом кишобрану, о његовом назебу...

- Пречесто, чини ми се, говорите о вашој помоћи њему; она је несумњива, али у неким спољашњим, техничким стварима. Јер, његов стваралачки замах је такав да искључује све остало. У тренутцима стваралаштва он је чак и изнад себе, па је излишно говорити ту о некаквој помоћи...

- Да, стваралачка снага је била свеприсутна у њему, у његовом бићу, а ја сам томе додавала нешто споља, али што је било у присној вези са њим, са његовим радом, делањем - говори Нада убедљиво, непоречно.

Одустао сам да браним ствараоце од свих оних који им "помажу", иако стваралачки чин можда најдубље означава и карактерише самотништво.

- Живећи са њим доживела сам огромно богатство - враћа се Нада поново себи и своме казивању. - То је био највећи живи интелектуалац

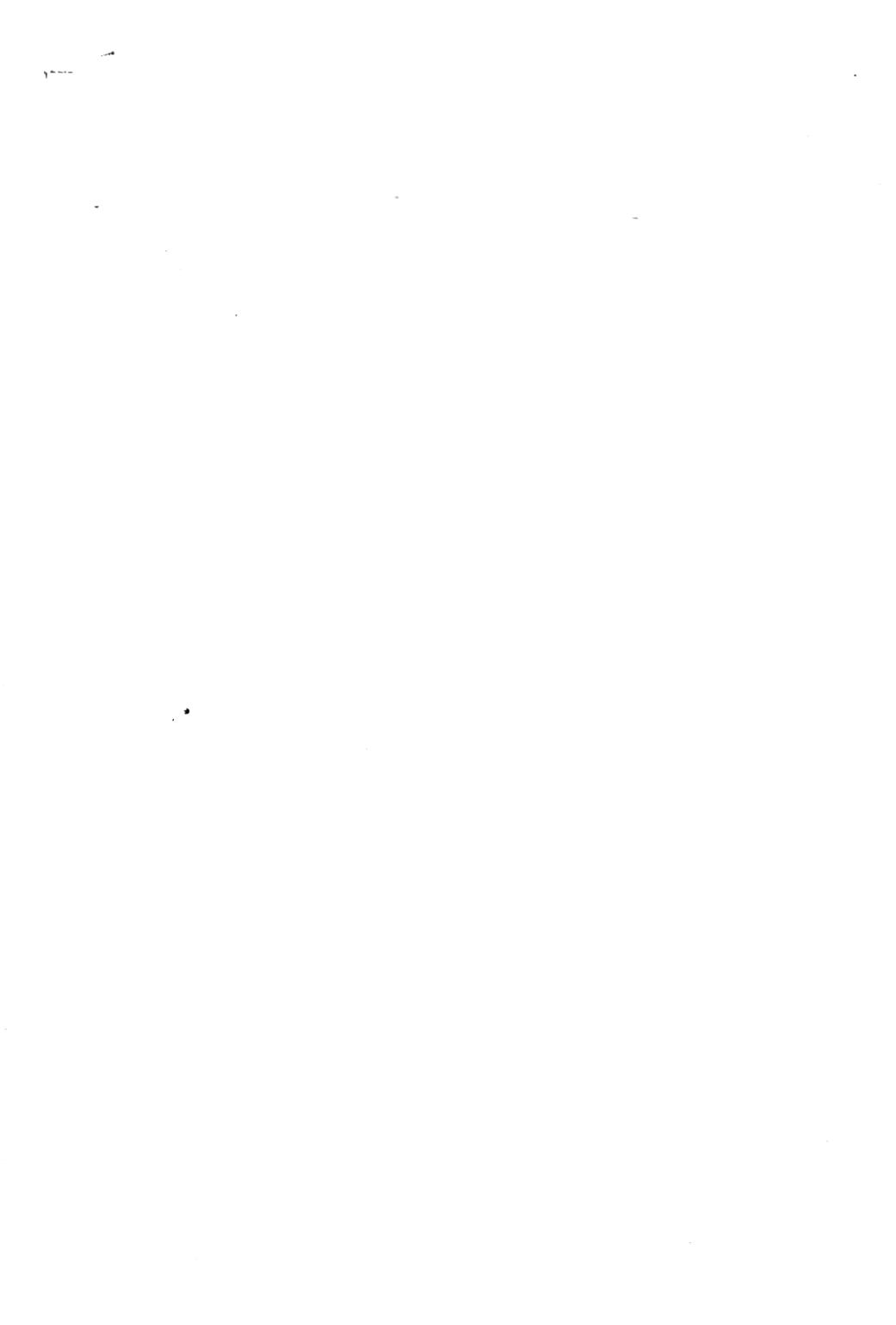
кога сам до тада срела, каже са уобичајеном дозом пренаглашавања, којој се сам Сергије у сличним приликама врло енергично супротставља. - Била сам тога свесна од првих тренутака познанства и увек сам се питала: Зашто он пише за "Нашу реч", кад његове могућности све то далеко превазилазе, надрастају - па после кратког ћутања и премишљања закључује:

- Мали људи обично полазе од великих ствари, тема и прегнућа, а велики људи и ствараоци - од малих ствари и послова ка оним великим, често недостижним...

- У то време је био тешко болестан, кажем више узгред...

- Не, никада нисам осетила да живим са болесним човеком, јер он болест никако није признавао, ову последњу реч посебно наглашава.

- И увек је био изнад сваке бољке... Тек онда када му испадне оловка из руке - био је то знак болести. Онда сам помишљала да је можда ипак болестан!

ГАРСКЕ КУКЕ - КОЊСКЕ МУКЕ

Три експедиције С. Димитријевића из 1946. године

У послератном периоду Сергије Димитријевић је начинио неколико занимљивих експедиција у околини Лесковца, које ваља посебно забележити. Користио је сваку прилику и могућност да обиђе она места и крајеве, која раније није стигао да посети. У предратном периоду је, приликом обиласка околине, тежиште стављао на археолошка истраживања. У поратном времену акценат је стављао на сакупљање народних песама и осталих умотворина, као и на прикупљање минералошког материјала. Од посебног су значаја биле три такве експедиције које ћемо укратко описати.

Први поход је остварена негде у пролеће 1946. године у очи прославе формирања Црнотравског батаљона. У њој је, поред осталих, учествовао и Милија Радовановић. Аутомобилом се пошло из Лесковца у правцу Владичног Хана, одатле ка Сурдулици, па онда преко Власинског блата и Чемерника у Црну Траву. Циљ ове експедиције било је Власинско блато и Црна Трава где је Сергије требало да проучи летопис Црнотравске цркве, значајан за историју овог краја; потом бележење старих црнотравских песама, и друга етнолошка и минералошка истраживања.

Пошто су обишли Власинско блато и пошли пут Чемерника - изненада је дошло до квара на аутомобилу, и то негде на падинама Чемерника. На срећу, ауто је био стао на низбрдици према Црној Трави. Време је одмицало, ближила се поноћ а возило је са угашеним мотором и упаљеним фаровима полако силазило према Црној Трави. Рефлекторска светлост фарова изазвала је узнемирење, скоро панику у Црној Трави. Та чудна светлост, што се бешумно помаља, кружећи изнад кућа, многе мештане је подсетила на време рата и бомбардовања.

У то доба преко Чемерника и није постојао пут. Ишло се скоро пешачком стазом. Долазак овог аутомобила изазвао је велико из-

ненађење у Црној Трави, јер то је према Сергијевом казивању био трећи аутомобил што је уопште дошао у ово место. Првим је још пре рата стигао неки лекар, и то преко Рупља; другим, Милентије Поповић, преко Тегошнице, у време када уопште није било пута на тој страни; Сергије Димитријевић и Милија Радовановић били су трећи, што су доспели аутомобилом у ово место, а први који су прошли овим путем преко Власинског блата и Чемерника. Долазак прва два аутомобила у Црну Траву, записана су као посебно значајан догађај у Летопису црнотравске цркве, што је Сергије лично утврдио, проучавајући га као изворни документ за историју лесковачког краја.

Тада је забележио и неке старе црнотравске песме од Јове Социјала, од кога је добио и неке социјалистичке прогласе из времена пре првог светског рата, па чак и његову партијску књижицу, коју још увек има. То је била прва експедиција, која је аутомобилом прошла преко још неутрвеног пута до Црне Траве, где су сада изграђени добри путеви што повезују овај крај са Јужним поморављем.

Друга таква "експедиција" био је одлазак ципом у Горње Гаре, негде у лето 1946. године, по новинарском задатку. У том необичном подухвату поред Сергија учествовао је и новинар Раде Ивић, а можда и Бора Стојановић. Цип је возио, колико смо могли утврдiti, шофер Мита "Бугарин" (Сергије је онда водио индустријски одсек као повреник Окружног народног одбора за индустрију, а био је заједно са Ивићем и Мењом Ристићем, члан колективне редакције "Наше речи").

Ова мала група кренула је колским путем до села Доње Гаре. Када су дошли до овог места могли су да се увере да се ту завршава изрован польски пут, а да се даље наставља један узан, скоро непроходан путељак, са много оштрих кривина и цик-цак завијутака. Туда су се на једвите јаде могла провући омања коњска кола, или брдска двоколица, али о моторном возилу није могло бити ни речи. Какав је тај пут био може најбоље да се види из народне изреке: "Гарске куке - коњске муке", која је важила за те непроходе, и често се помињала туда у пролазу.

Но, упркос тим "гарским кукама", стрминама, непроходу и упозорењима, они су пошли ципом према месту Горње Гаре. Тек што су изашли из села и суочили се са првим грдним окукама. Зауставише цип да запитају једног сељака да ли се може навише проћи тим возилом. Мештанин им одговори да је то немогуће, и да тамо једва могу да се провуку запреге, јер су кривине ошtre, а стране окомите, па се лако може "заглавити". Они га саслушаше, али као да нису чули његова музава и забринута упозорења - пођоше напред. Кад овај мештанин

то виде поче да их дозива, моли и преклиње да никако не иду даље, јер ће сви изгинути, а људи из околине ће поверовати, ако се несрета додогди, да им је он дао криво обавештење. - Не заустављајући возило и не одговарајући му на богомолна преклињања они наставише пут преко гарских кука.

Полако, опрезно, метар по метар, они су освајали овај тешко проходан пут.

- Врло често се на оштрим окукама догађало да је један точак ишао до саме ивице пута, изнад јаруге и амбиса - прича нам Серафиме и сада са мало подгрејаним узбуђењем. - Неколико пута у току вожње Раде Ивић је искакао из чипа у страху да се овај не преврне, додаје мало смешећи се. - Јер, доиста, било је опасних, скоро безизгледних тренутака када се већ клизило у јаругу, али је умешни возач Мита притиском на гас, у делићу секунде, успевао да извуче возило на путељак, који је већ залазио у другу кривину... Нас је увесељавало Ивићево искакање из возила у покрету. Он би се заплашен опасним нагибом некако смешно ципнуо са седишта и искочио, трчкајући за нама који смо се кикотали.

Када су, најзад, после много перипетија стигли испред школске зграде у селу Горње Гаре, пришао им је један сељак и запитао их:

- Бре, добри људи, којим сте путем дошли довде, с које стране...

Када су му објаснили да су стигли из места Доње Гаре, преко чувених "гарских кука", он им је узвратио:

- Аман, не лажите децо. Тамо не може да прође ни моја Шаруља, а камо ли ауто. То је преваранција... Али, куд прошо да прошо, то је први ауто што је стигао овамо горе. То би ваљало у камен записати!

Трећа експедиција коју је остварио Серафиме у то време била је она када је, са Бором Стојковићем из индустријског одељења, уз помоћ истог шофера Мите, стигао у село Стјаковце и то преко Власотинца и Конопнице. Том приликом имали су задатак да испитају могућности за инсталирање неке металопрерадивачке фабрике у халама једног предузећа, које је у том пределу радило за време окупације. (Колико се Серафиме могао присетити, без проверавања по белешкама из тога времена, радило се о инсталирању погона за израду ватрогасне опреме, или пак за прављење и склапање виноградарских пумпи).

Пошто су обавили планирани посао одлучили су да се врате, али овом приликом сасвим другим путем. Наиме, решили су да се пребаце преко брда идући у правцу Рајног Польја. Међутим, од Стјаковца према Рајном Польју није тада било никаквог пута, до ли обичне козје стазе.

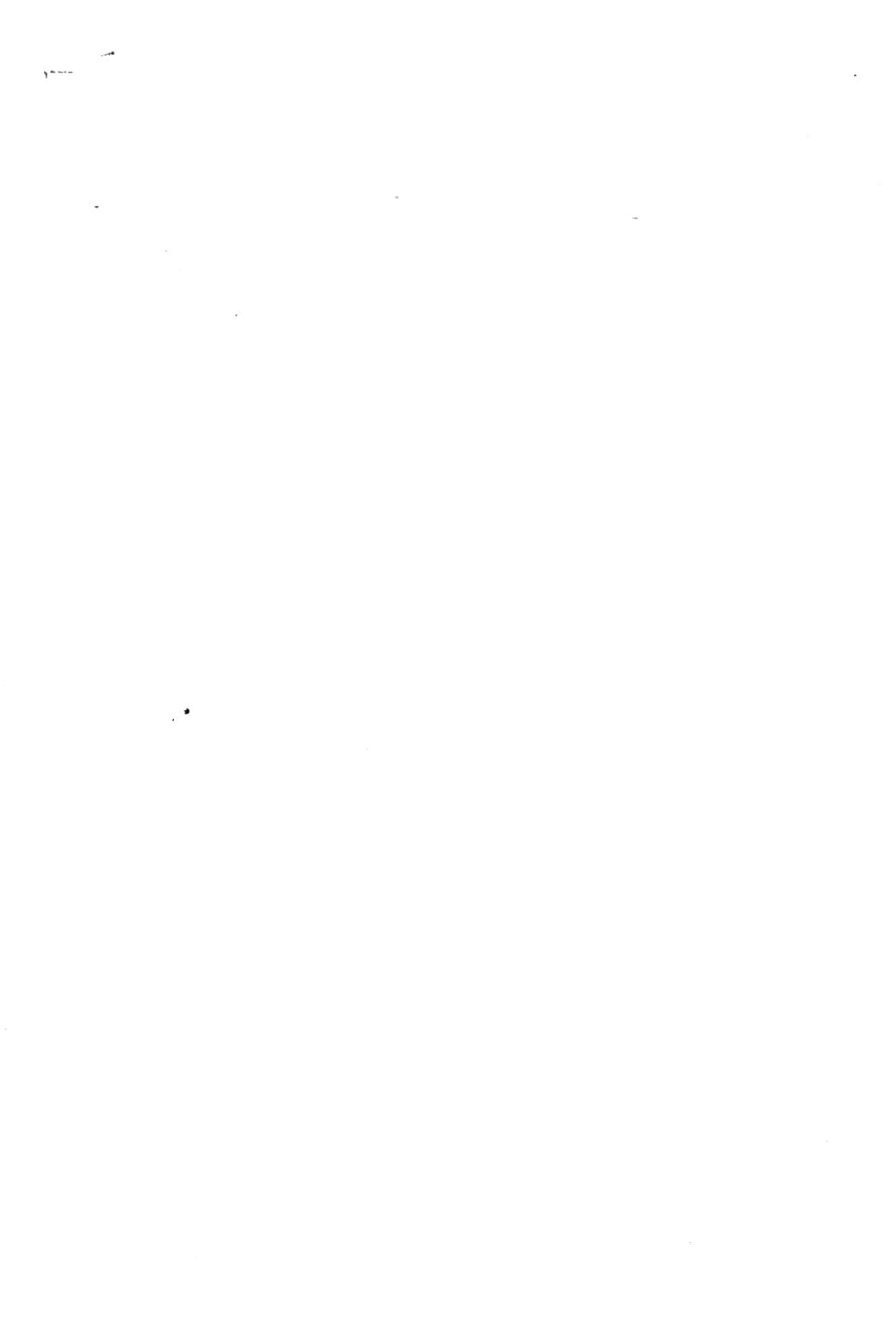
У том беспуђу њихов цип је, по Срђијевом казивању, најчешће ишао левим точком по једној стази а десним по другој. Више пута су скоро за длаку избегли обрушавање стрмином, и опасно превртање у неки јарак.

- Када смо се појавили испред Рајног Поља, један старац видећи нас у ципу сав се у чуду питао. када се то ломатамо и откуда смо дошли, прича нам Срђије. - Огромно је било његово изненађење када смо му рекли да смо дошли из правца Стјковца. "Не, то је немогуће, узвикнуо је он, тим путем још никада није прошао, нити може да прође један ауто, па ни овај ваш". Старцу је то било сасвим невероватно; побојао се да није неко чудо у питању, - каже Срђије шалећи се помало на рачун старчевог сујеверја.

- А нису нам многи поверовали ни у Лесковцу да смо успели туда да прођемо. Међутим, мој је путешествени и туристички обичај, додаје горд на своју поетику путовања, - да се никада не враћам истим путем само ако постоје друге могућности. Један од разлога да се враћамо преко Рајног Поља био је и у том принципу везаном за путовања.

Све ове три "експедиције" биле су различито мотивисане (одлазак на прославу у Црну Траву; новинарски задатак; питања везана за привреду), али приликом сваке од њих Срђије се бавио најразличитијим скупљачко-документаристичким, студијским и другим пословима. При том није пропуштао ни једну могућност да прикупи нешто од народних умотворина, само ако би сазнао да то од некога може да се забележи.*

Разговори

ПРИПРЕМА СЕ ИСТОРИЈА РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА ЛЕСКОВЦА

У њосећи др Сергију Димитријевићу

У радној соби др Сергија Димитријевића, научног сарадника Историјског института Српске академије наука и уметности и познатог истраживача прошлости Лесковца, запажамо једну обимну, недавно објављену књигу на чијим корицама стоји: "Преглед историје СКЈ". Један од њених аутора је и др Димитријевић, који се у последње време интензивно бави проучавањем радничког покрета. Он је аутор прве главе "Прегледа". "Стварање и развитак КПЈ у легалном периоду њеног постојања (1919 - август 1921)".

То је повод за разговор о досадашњем раду др Димитријевића и његовом прилогу у овој значајној публикацији.

- Најпре сам припремао и објавио у псебном издању студију "Привредни развитак Југославије од 1918. до 1941. године". Материјал који сам сакупио за писање ове студије послужио ми је за стварање првог поглавља "Прегледа".

- Међутим, и поред тога, рад на писању прилога за "Преглед" захтевао је да се проучи огромна архивска грађа и партијска штампа која садржи обиман материјал. Та претходна проучавања послужила су ми као основ за писање прве верзије од око 800 страна. У другој редакцији рад се свео на 200, у трећој на 130 страна, а коначну редакцију за књигу извршили су уредници едиције.

- Даљи планови? Они су увек широки и разнолики. Тренутно радим на припремању шире верзије првог поглавља "Прегледа" коју намеравам да издам као посебну књигу. У књизи ћу детаљно обрадити многа питања која су у објављеном поглављу тек назначена.

Узгред, у разговору, др Димитријевић је рекао да је на писању "Прегледа", осим њега, радио још један Лесковчанин: др Драгослав Јанковић.

У даљем току разговора др Димитријевић је говорио о свом раду на проучавању радничког покрета Лесковца.

- Тешко је рећи када сам се овим питањима почето бавити. У неку руку - овај интерес постоји у току целог мого живота. На пример, на фотографији са првомајске прославе из 1920. године, која је објављена у "Споменици" може се видети како стојим крај оца и осталих учесника у прослави. Још као дете, 1919. и 1921. године, обилазио сам оца који је био у затвору, осуђен због комунистичких идеја. Читao сам лист деце организованих радника комуниста а од 1921. године за све време гиманзијског школовања, пратио сам лист "Организовани радник" и другу радничку штампу. У осмом разреду гимназије полиција је покушала да избаци из школе Драшка Динића и мене због комунистичке пропаганде, због систематских разговора које смо о СССР-у водили. Али, избацивању из школе супротставио се директор гимназије Владимир Росић.

Веома рано је др Срђе Димитријевић почeo да се бави и научном обрадом радничког покрета. Његов први рад из те области?

- То је био мој семинарски рад о штрајковима, рађен на другој години студија. Касније, почетком 1935. године, завршио сам обимнији рад "Искуства партијског рада у Србији и Македонији" и предао га сада познатом књижевнику Прежихову Воранцу.

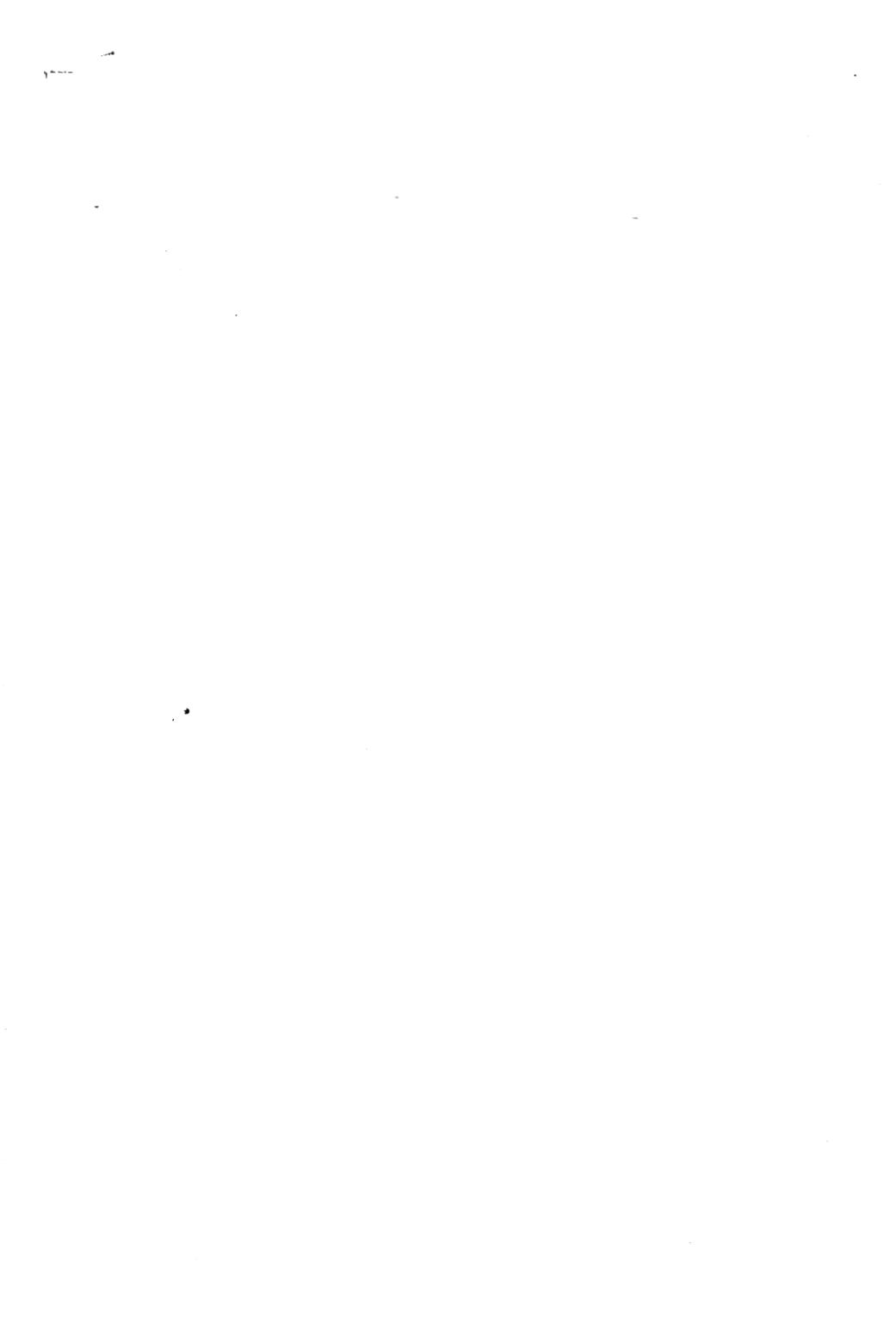
Др Димитријевић је већ објавио дужи рад о развоју радничког покрета Лесковца до 1914. године. Било је интересантно чути да ли он намерава да тај посао настави и у којој је мери, радећи на проучавању радничког покрета Југославије, могао потпуније да одреди и сагледа место и значај радничког покрета Лесковца.

- Прегледајући многе архивске документе и осталу грађу, ја сам посебну пажњу поклонио подацима који се односе на историју радничког покрета у Лесковцу од 1914. до 1941. године јер припремам рад који ће детаљно обрадити овај период. Разуме се, сада сам у прилици да грађу која се односи на историју радничког покрета у Лесковцу сагледам у ширим оквирима и да је осветлим у складу са општим условима развоја радничког покрета у Србији и целој земљи. Осим тога, рад на књизи о привреном развоју Југославије између два рата умногоме ће допринести бољем сагледању друштвених и економских околности у којима се развијао Лесковац. У тим оквирима сам и прилазио грађи која се непосредно или посредно односи на Лесковац.

- Период од 1914. до 1941. године није до сада био целовитије обрађен, мада је било радова који су третирали поједине догађаје и

личности из овог времена. Нарочито је слабо обрађена историја Партије од 1929. до 1935. године. Поједини аутори чак су и негирали сваку активност, па и постојање Партије, изјашњавајући се, тако, о питању које нису познавали. Партија је, међутим, у то време не само постојала већ и активно радила на нашем лесковачком подручју.

(*"Naša Rеч"*, 1. мај 1963.)

ИСТОРИЧАР И РЕВОЛУЦИОНАР

Др Срђане Димитријевић, афирмисани научни радник, аутор више књига о Лесковцу, писац значајног поглавља у "Прегледу историје СКЈ", књиге "Страни капитал у привреди бивше Југославије" (преведене на немачком), творац обимне студије о Октобарској социјалистичкој револуцији и развитку класне борбе на југословенским територијама, као и аутор многоbroјних историјских и нумизматичких студија, у бурном периоду између два рата - активно и стваралачки је учествовао у југословенском и међународном радничком покрету. У међуратном периоду два пута хапшен, прогањан и пртериван због активног илегалног партијског рада - рат је провео у "логору смрти" у Бухенвалду, да би се у послератном периоду посветио историјско-студијском раду. У току бављења у затворима стизала су му писма са потписима већих група текстилних, салерских, металских и других радника, која су га бодриле да издржи, уливајући му веру и само-поуздање.

Ви се бавите историјом, али сте и стварали историју. Како се то дододило?

- У питању су два различита временска периода, један у коме је човек живео идентификујући се са радничком класом, њеним циљевима и борбом, ангажујући се лично у тој акцији тражећи путеве за њено успешно одвијање; а данас, као историчар истражујем развитак те борбе у прошлости критички изучавајући односе између услова за вођење те борбе и начина на који се борба водила.

Укажите на неке најбитније карактеристике радничког покрета у Лесковцу у периоду 1931 - 1934, у коме сте Ви учествовали.

- Пре свега треба рећи да сам у овом покрету учествовао само у једном временском раздобљу и то од пролећа 1932 - 1934 као организатор СКОЈ-а, а од пролећа 1933 до краја 1934. год. као члан Партије. мада ми је позната ситуација и у претходном периоду.

Најкарактеристичније је да је у то врме Окружни комитет у Лесковцу у саставу Благоје Николић, као секретар, Коста Стаменковић и Влада Ђорђевић био способан да у тешким условима прекинутих веза са партијским центрима - да потпуно самостално води партијску организацију и стваралачки прилази појединим политичким проблемима. То је доказ његове високе политичке изграђености и зрелости.

Друга карактеристика је да је радништво Лесковца имало пуно поверење у ово руководство и незнајући њихову функцију, признавало га и консултовало се са њим за сваку своју акцију. Мало је било оних коју су уживали толико поверење готово целокупног радништва. Чврстину те организације видимо у томе што у условима најжешћег полицијског терора и њене дубоке илегалности, упркос релативно великог обима организације - (било је 59 чланова Партије и СКОЈ-а у јесен 1934), и све интензивнијег политичког рада - није дошло ни до једне полицијске провле.

Реците нешто више о облицима и методама партијског рада у том периоду.

- У илегалним условима било је нужно прилагођавати облике рада тим условима. То се најбоље види код улоге Косте Стаменковића, који је често, немајући формално руководећу улогу, кроз личне контакте и присне додире са људима остваривао свој утицај. Тако је преко свог личног учешћа у масовним радничким организацијама у спортском клубу "Дубочица" и културно-уметничком друштву "Абрашевић" окупљао рднике око себе. Сам политички рад на изградњи чланства и њихово повезивање вршено је кроз групе од три до пет чланова, у којима је везу са организацијом имао само руководилац групе, а остали нису знали ко је све организован у покрету. И врло често се догађало да су и њихови лични пријатељи били организовани а да они то нису знали.

Колика је била илегална комунистичка организација у Лесковцу у то време?

- У јесен 1934. године лесковачка партијска организација имала је 25 чланова. Поред тога, постојале су две сеоске партијске организације које сам створио у селу Вучју и Чукљенику са шест, односно три члана. А делала је и скојевска организација, чији сам секретар био, која је обухватала пет група са око 25 чланова. Дакле, било је око 59 чланова обухваћених илегалном комунистичком организацијом.

Присно сте сарађивали са Благојем Николићем, Костом Стаменковићем и Владом Ђорђевићем - шта нам можете рећи о њиховој идејно-политичкој изграђености?

- Благоје Николић је социјалиста још од пре Првог светског рата, који је учествовао у Октобарској револуцији и био руководилац одреда Црвене гарде. Још тада он се изградио у правог револуционара, добrog организатора и политички зрелог руководиоца. У периоду 1921-1928. год. он је учествовао у раду неколико партијских конференција и конгреса. Учешће на овим скуповима непосредан је доказ његове политичке узрасlostи. На тој основи, а узимајући у обзир његове високе политичке способности, изабран је за члана ЦК. Његова политичка изграђеност произилазила је, не из књишког познавања марксизма, већ из дубоког познавања револуционарног радничког покрета, његових проблема и политike. Зато се у свакој политичкој ситуацији, полазећи са класног становишта, исправно постављао. Тако например, кидајући везу са групом Симе Марковића - он је на радикалан начин спречио појаву фракционаштва у лесковачком комунистичком покрету после 1931. год. Проблем фракционаштва у лесковачкој партијској организацији није постојао. У то време није било ни једног лица које је стајало на позицијама Симе Марковића.

Што се тиче Косте Стаменковића, евидентно је да је то био човек са врло развијеним смислом за рад у масовним организацијама. Уз то је био радник аутодидакт који је стекао широку културу; са њим се могло разговарати о питањима марксизма и радничког покрета као са неким факултетским образованим човеком. Добро се сећам наше дискусије коју смо водили о неким поставкама из Енгелсовог "Анти-Диринга".^{*} Напоменимо да је Коста имао и релативно богату библиотеку и добијао је и пратио нова издања марксистичке литературе.

Кад је реч о Влади Ђорђевићу, хоћу да подвучем да су моји контакти са њим били добром делом везани за организационо-техничка питања, те нисам имао прилике да га боље упознам.

Учествовали сте на Међународној конференцији омладине за мир одржаној 29. фебруара и 1. марта 1936. год. у Брислу заједно са Ивом Лолом Рибаром - у чему се састојало Ваше учешће на овом значајном скупу.

- У Брислу сам добио партијску везу са Ивом Лолом Рибаром који је дошао као делегат студентског комунистичког покрета из земље. Између осталог повезивао сам га и са југословенским партијским организацијама у Белгији.

Да би нас двојица могли несметано да радимо на рефератима за ову међународну конференцију, да ускладимо њихове текстове и да се међусобно консултујемо - ми смо трећег југословенског делегата који

је долазио у име легалног удружења студената у Паризу - предложили у радно председништво конференције.

- На самој конференцији, по првој тачци, политички реферат одржао сам ја, а по другој тачци организациони реферат одржао је друг Лола Рибар.

За Вас кажу да сте најстраји члан Партије у нашем крају - да ли је то тачно?

- У односу на Лесковчане који су били партијски активни у моје време изгледа да је то тачно! У илегалну студентску комунистичку организацију ушао сам у новембру 1931. год., а у КПЈ сам примљен у јуну 1933. год. Од тада ми тече ничим не прекидан партијски стаж. Није ми познато да постоји неки друг члан Партије у лесковачком крају са толиким непрекидним партијским стажом.

Испричајте нам како сте примљени у КПЈ.

- Повезавши претходно Окружни комитет у Лесковцу и тадашње покрајинско партијско руководство у Београду - поставио сам Благоју Николићу питање мог пријема у КПЈ. После краћег разговора о политици Партије коју је стари чекист Благоје Николић водио, навраћајући разговор на проблем Троцког и троцизма - поручио је да га сачекам, пошто управо одлази на састанак Окружног комитета. После отприлике једног сата пошто је састанак одржан, поново сам се срео са другом Благојем који је саопштио једногласну одлуку Општинског комитета о мом пријему у Партију, и честитао ми. То је било у јуну 1933. год. У свим личним партијским документима у земљи и инострanstву то је време означенено као време мог пријема у Партију.

(*"Наша реч"*, 17. 10. 1969.)

СТВАРАЛАЦ ИСТОРИЈЕ И ИСТОРИЧАР

Недавно је Др Срђане Димитријевић, један од најстаријих партијских радника лесковачког краја, и врло плодан и свестран студијски радник - напунио седам деценија живота. Без мало скоро пет деценија овај научник који је и сам непосредно суделовао у стварању историје као партијски активиста и борац у југословенском и међународном радничком покрету, делатно је присутан и у нашој историјској науци, којој даје свој особени печат. Поред заснивања нумизматике као својеврсне историјске науке, он је на модеран начин конципирао израду споменица - монографија везаних за локалну историју, које по особеној студијској обради и богатом документаристичком приступу бивају у много чему узорне.

Саборац Благоја Николића, који га је заједно са Костом Стаменковићем и Владом Ђорђевићем половином 1933. године примио у Партију, стваралачки се потврдио у илегалном партијском раду, а потом и као борац и активиста и на међународном попришту. Још од најраније младости, захваљујући њиховом утицају, он се нашао у првим борбеним редовима радничког покрета Лесковца и околине, а потом и шире, југа Србије и дела Македоније. Почетком тридесетих година калио се на београдском универзитету учествујући у студентским демонстрацијама, а крајем 1931. обухваћен је илегалном комунистичком студентском организацијом. Поучен тим искуствима, у пролеће 1932. основао је прву скројевску организацију у Лесковцу. Осим тога, успешно је повезао илегално партијско руководство у Лесковцу са Покрајинским комитетом у Београду. Уз то формирао је и прве сеоске партијске организације у Вучју и Чукљенику (1934.), а лично је одржавао и везу покрајинског комитета са Кумановом, Светозаревом и другим местима. Димитријевић је био и делегат Окружног комитета Лесковца на Четвртој партијској конференцији за Србију одржаној 1934. у Београду.

Од момента када је по партијском задатку прешао у Париз (децембар 1934.) - активно и непосредно делује у међународном радничком покрету, обављајући више различитих функција, и као члан значајних међународних форума. Тако на пример у два маха био је секретар југословенске студентске партијске организације у Паризу, а потом и председник Удружења југословенских студената. Уз то Димитријевић улази у руководство југословенске партијске организације у Француској (југословенска подсекција КП Француске - секција Коминтерне) и постаје њен секретар у периоду од 1935 - 1937.

Поред тога Димитријевић је био и члан више међународних форума (представник југословенског илегалног комунистичког покрета у Међународној студентској организацији против рата и фашизма, до септембра 1937; као и члан Међународног комитета за формирање међународних бригада у Шпанији), а активно је суделовао и у раду неколико међународних скупова и конференција. Занимљиво је да је на међународној конференцији омладине за мир одржаној 1936. у Брислу, С. Димитријевић одржао југословенски политички реферат, а Иво Лола Рибар организациони. Потом суделовао је и на међународној студентској конференцији за помоћ републиканској Шпанији (1937), као и на Другој међународној студентској конференцији против рата и фашизма, заједно са Мијалком Тодоровићем. А као представник КПЈ у Балканском комитету (1938 - 1939.) уређивао је југословенски део билтена "Balkans Democratie".

И у погибельним условима концентрационих логора Димитријевић је активно партијско-политички радио. Према сведочењима Душана Кведера Димитријевић је после њега постао секретар партијске организације кварта Б у логору Вернет и представник Југославије у Међународном комитету који је водио Франц Далем, један од секретара Извршног комитета Коминтерне. У злогласном Бухенвалду, Димитријевић је према речима Руди Супека, био "члан руководства актива илегалне логорске организације КПЈ" где је водио 3 партијске и 17 симпатизерских група а одговарао је политички и за групу од 120 Југословена окупљених у првом логорском блоку. У оквиру те логорске партијске организације непосредно је суделовао у стварању илегалне војне организације која је ослободила логор. Због те несустале револуционарне активности, одмах после ослобођења, признат му је од стране ЦК непрекидан партијски стаж од 1933., а због непрестане борбене делатности носилац је Споменице 1941.

На питање шта је за њега значио овај партијско - политички рад у гешким данима илегалног деловања, Димитријевић нам је рекао:

- У томе периоду та врста рада и деловања била је основни облик животне активности, одговара кратко и једноставно.

Занимљиво је да је овај неуморни партијски активиста и пролетерски првоборац међународног ранга, аутор првог поглавља "Прегледа историје СКЈ". А недавно му је код "Нолита" изашла из штампе и обухватна књига "Социјалистички раднички покрет у Србији 1870. - 1918".

- Како је настала ова најновија књига?

- Годинама сам се припремао да обрадим историју социјалистичког радничког покрета у Србији, и низ мојих радова уствари је обрада поједињих битних питања или периода тог развитка. Зато су на пример сви студијски осврти на деловање поједињих истакнутих руководиоца и идеолога овог покрета увек обраћани са становишта њиховог значаја и улоге у историји социјалистичког радничког покрета. Радећи на првом поглављу "Историје СКЈ" у припреми, о овом покрету и деловању у Србији припремио сам десетоструко већи текст од траженог да бих његовим даљим сажимањем дао одговарајући прилог за израду будуће "Историје СКЈ". А најновија моја књига представља најширу верзију студијске обраде те проблематике, синтетички приказ социјализма у Србији.

Нагласимо да је плодотворна и разноврсна студијска активности Србија Димитријевића која се огледа у више области научног рада и деловања, као што су историја социјалистичког и радничког покрета Србије; потом историја радничког и комунистичког покрета Југославије; па привредна историја Србије и Југославије; затим историја српске средњовековне нумизматике и најзад историја Лесковца и околине.

До сада је укупно написао двадесетак књига већег формата од којих су неке као "Страни капитал у привреди бивше Југославије" (1958.) и преведене: аутор је више од деведесет студија и монографија. Његов студијски и публицистички опус прелази више од шест хиљада објављених страница. Учествовао је на близу тридесет научних скупова у земљи и на више симпозијума у иностранству. За обимну монографију "Радован Драговић" 1978. године добио је Нинову награду за публицистику. Трагалачко - документаристичка упорност омогућила му је комплетирање више богатих и сваковрсних збирки које су драгоцене ризница изворног материјала, грађе и података.

Укажимо укратко, у најосновнијим цртама, на најбитније карактеристике његовог студијског рада у напред поменутим областима.

Историја социјалистичког радничког покрета Србије и историја комунистичког радничког покрета Југославије - посебна је и веома широка област његових студијских интересовања. Он је о овим темама, речено језиком квантитативних показатеља, до сада објавио преко тридесет студијских радова са близу две хиљаде штампаних страна, као и више чланака у Југословенској енциклопедији и листовима. Димитријевић је, треба овде истаћи, врстан познавалац радничког покрета два у нечemu различита периода: социјалдемократског и комунистичког, и да посвећује велику и подједнаку пажњу политичком и синдикално - економском покрету радничке класе. Он се, када је реч о овим подручјима истраживања, јавља као компетентан знатац и студијски прегалац, чије оцене и ставови дају продубљену представу и незаобилазне закључке.

Изучавајући раднички покрет Југославије од 1918-1941 посебно анализира одјеке и утицаје Велике Октобарске револуције на наш раднички покрет. Уз то, у средишту његове студијске пажње, када је реч о овој области, налазе се поред стварања и развитка Комунистичке партије Југославије од 1919-1921, и стање и положај радничке класе од 1918-1941. Његова делимично објављена студија о историји КПЈ легалног периода ("Преглед историје СКЈ") представља крупан резултат свих његових досадашњих научно-истраживачких напора у овој области.

С. Димитријевић је, слободно се може рећи, један од најбољих познавалаца историје радничког покрета Србије до 1918. године и радничког покрета Југославије између два рата, посебно његовог социјалдемократског периода, социјалистичког покрета за време првог светског рата, легалног периода у развитку КПЈ, и статуса и положаја радничке класе.

- Која су, по Вашем мишљењу, најзначајнија открића произишла из тих изучавања историје радничког покрета?

- У историографској области радничког покрета нема открића непознатог као што је то случај у природним наукама. Овде се доприноси састоје у сагледавању идејних пророда и идеолошко-политичких борби које су вођене; уочавање битних преломних момената и карактеристика; у изналажењу стварне улоге и значаја поједињих идеолога.

Сматрам да сам на том подручју допринео бољем сагледавању идеолошких борби на прелазу од XIX на XX век (од 1895-1905) и револуционарних карактеристика српског социјалдемократског покрета; расветљавању улоге А. Банковића, Р. Драговића, Д. Туцовића и Д. Поповића; уочавању битних разлика између социјалистичког пок-

рета XIX века и социјалдемократског периода XX века, када се социјалистички покрет у Србији као идејни покрет интелектуалаца сјединио са класном борбом пролетаријата и претворио у социјалдемократски раднички покрет.

Изучавајући процес стварања Комунистичке партије Југославије и период њеног легалног развитка до 1921 године, посебно сам се задржао на два основна попришта класне борбе: сукобљавања опортунистичких и револуционарних концепција у радничком покрету; и перманентно све оштијем окршају нарастајућег револуционарног покрета са грађанским друштвом, буржоаском државом и њеном класном политиком.

Поред историје радничког порета Сергије Димитријевић је свестрано проучавао и економски развитак и привредну историју Србије и Југославије. А у једном периоду, после педесетих година, посветио је извесну пажњу везама и односима привреде Јужне Србије са Дубровником у XVII веку. Привредно историјску проблематику обрађује у петнаестак радова који обухватају близу 1.500 страница текста.

Привредни развитак и карактеристике привреде старе Југославије димитријевић разматра у три повеће књиге. Он у њима, поред осталог, захватва проблеме индустрије и рударства, класне односе у пољопривреди, положај радничек класе и деловање страног капитала у привреди бивше Југославије. Тим студијским захватима који се баве развитком производних снага и производних односа и изменом класне структуре друштва он је створио врло солидну и поуздану основу за изучавање наше друштвено-политичке историје, посебно историје радничког покрета и проблема радничке класе. Изучавајући и најбитније компоненте друштвено-економског развоја, развитак капитализма и индустрије, као и класне односе на селу и улогу домаћег, државног и страног капитала, даје једну зрелу, интегралну и продубљену слику ових основних процеса и фактора, и њиховог уплива и утицаја на читав друштвени развитак Југославије.

- Да ли имате у плану неки нови рад из области привредне историје?

- У књизи о социјалистичком радничком покрету у Србији знатну пажњу сам посветио друштвено-економском развитку Србије, развитку капитализма и класних односа. Моја је намера да ова питања и даље продубљујем.

Уз то, стицајем прилика студија о "Привредној историји Југославије од 1918 до 1941" објављена је без научне апаратуре која указује на изворе података и методологију њихове обраде. Као таква коришћена

је као уџбеник на Вишеј школи политичких наука, и на постдипломским студијама у Београду, Љубљани и сл. Планирам, да у докладно време, ако се за то појаве могућности, објавим комплетну верзију овог рада.

Поред свега овога веома је крупан Димитријевићев допринос изучавању српске средњовековне нумизматике, која је његова преокупација и пасија од нарањијег детињства до зрелих година пуног стваралачког узмаха, када јој посвећује и изразиту студијску пажњу. У последње време објавио је велики број врло солидних научних радова из ове области у којима је анализирао и тумачио нове и непознате врсте, правећи сваковрсна историографска открића. Примењујући нову и по свему оригиналну методологију, он поред коришћења уобичајене дескрипције, све новчане врсте разматра првенствено са становишта њиховог значаја за националну историју, стављајући тако нумизматичку науку у сасвим нов контекст. Зато се с правом може тврдити да овај обухватан рад (30 студија) на изучавању српске средњовековне нумизматике има посебан интерес за нашу националну историју. Полазећи од нумизматичког материјала као извора, сучељавајући га са свим осталим историјским подацима, Димитријевић долази до многих нових, значајних сазнања о нашој средњовековној прошлости.

- Да ли има могућности да се за потребе наших школа изради сажети осврт на средњовековну нумизматику?

- Својевремено је постојала идеја да се таква врста школског приручника објави. Ја сам израдио и концепт таквог рада; али се од таквог приручника и његовог објављивања одустало, из мени непознатих разлога. Вероватно, зато што се у довољној мери не уочава значај проучавања нумизматике за боље и дубље сагледавање наше националне историје.

Од провг рада "Хисар код Лесковца", објављеног у "Старинару" (1932) па до данас када објављује "Историју Лесковца од 1918 до 1929" истрајно и темељно се бави изучавањем историје лесковачког краја, којој је посветио близу двадесетак већих радова са преко хиљаду страница, и то почев од привредне историје и историје радничког покрета, преко етнологије, минералогије, до археологије. Студије о друштвено-економској прошлости Лесковца и околине донеле су и понудиле обиље новог материјала и мношто оригиналних синтетичких ставова и закључака: о некадашњим привредно-политичким приликама на овом подручју, затим о развоју и токовима трговине у време турске окупације, о лесковачком пашалуку, као и о сељачким

покретима у Јужном Поморављу и о улози чорбацијских елемената у овом крају.

- Подробно сте проучили историју лесковачке гимназије између два светска рата, а недавно сте предали у штампу још један рад о наставницима ове школе. Можете ли нам нешто више рећи о запажањима из ове области Ваших изучавања.

- У току истраживања извора посебно сам уочио интересантне могућности за изучавање социјалне структуре ћака, бракова наставника гимназије и сл. Намеравам да продубљујем ову врсту социолошких анализа, посебно улоге ћака ове школе у друштву.

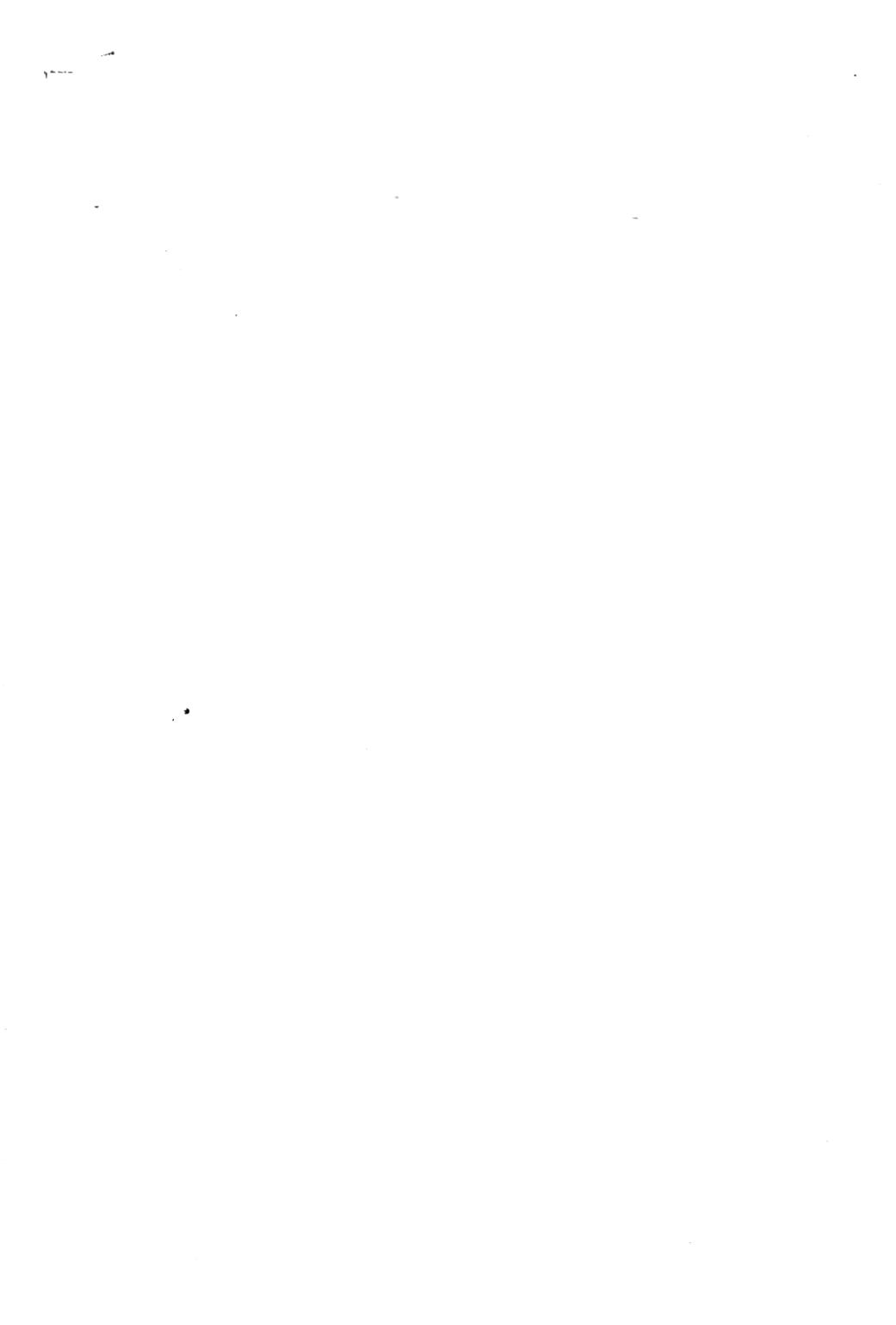
У другом делу Историје Лесковца између два светска рата, у књизи која се односи на период 1929-1941 историја скојевске гимназијске организације уклопиће се у целокупну историју месне скојевске организације; а једновремено ће се пробудити питање улоге гимназијалаца скојеваца у комунистичком омладинском покрету.

Речимо на крају да данас др Срђане Димитријевић ужива углед једног од најеминентнијих стручњака и познаваоца историје радничког покрета, посебно балканских социјалдемократских партија, српске социјалдемократске партије и КПЈ; уз то, дао је и више веома значајних књига из области привредне историје, а несумњиво долази у ред најбољих познаваоца проблема српске средњовековне нумизматике. Обрађујући бројна питања из историје Лесковца и окoline, па и шире, подручја Јужне Србије - оставио је неизбрисив траг и крупна научна остварења.

Најзад, на питање шта за њега значи наука, и на помен да је за Грамшија наука "најекономичнији опис стварности", Димитријевић казује своје одређење науке:

- Наука је откривање унутрашњих законитости развитка и сагледавање стварности у светлу чињеница и поменуте законитости.

("Наша реч", 28.12.1982.)

БОГАТА ЖИВОТНО-СТВАРАЛАЧКА АКТИВНОСТ

Др Срђане Димитријевић је пре извесног времена напунио седам деценија богатог и плодног живота, а ових дана прославља још један редак јубилеј – пет деценија партијског рада и деловања. Он је и свестран научни радник који је суделовао у стварању историје – истовремено обогативши историографску науку бројним значајним делима за која је добио висока признања.

Израстао у породици старог комунисте Милана Димитријевића, захваљујући снажном утицају Благоја Николића, Косте Стаменковића и Владе Ђорђевића, развио се у врсног илегалног партијског радника, а потом и у оданог борца и активисту у југословенском и међународном радничком покрету.

Овим поводом замолили смо доктора Срђана Димитријевића да нам одговори на више питања vezаних за његов стваралачки опус и рад на историји Лесковца.

Које и какве додирне тачке постоје између Вашег обухватног изучавања привредне и друштвене историје Лесковца, његовог радничког покрета и Ваших разматрања исте ове проблематике историје Србије и Југославије?

- Изучавање локалне историје као и појединих проблема, појава и личности шире историје у свој њиховој конкретности омогућује уочавање безброј компонената које сачињавају ширу друштвену историју, њено дубље сагледавање. Без таквих микро студија шира друштвена историја (Србије и Југославије) јавља се као исувиште упрощени приказ, своди се само на неколико компонената. Зато су сопствена детаљна изучавања пут за сагледавање свег богатства друштвеног живота које треба сажето изразити и у историјској обради ширих подручја.

У обрнутом смеру изучавање основних питања, токова, идеолошких утицаја и политичких борби у оквиру шире историје омогућује сагледавање оних битних момената у друштвеном развоју

локалних средина и поједињих питања шире историје који би без тога потонули у обиљу сваковрсних чињеница и аспекта друштвеног развоја.

Нема бољег начина за сагледавање комплексности друштвеног живота и одређене атмосфере од изучавања локалних и појединачних питања; нити боље припреме за садржајнију и потпунију обраду шире историје од сопственог детаљног изучавања поједињих питања и локалних прилика.

У обради историје лесковачке Гимназије и неким радовима о Партији и СКОЈУ на занимљив начин спајате мемоарско са документаристичким. То изазива код појединача извесне недоумице. Шта нам можете рећи о овој иначе оригиналној методи пружимања документаристичког и мемоарског?

- Обе врсте података из докумената и сећања морају се користити у историографској обради. При томе, у оба случаја треба критички верифицирати вредност једног податка. Зар се многи архивски материјали, као што су полициски документи о саслушавању или записници политичких суђења могу узети као сасвим сигуран податак? Они садрже поред општих биографских информација само оно што је полиција успела да сазна или што је саслушавано лице признало. А. оно признаје само оно што је већ доказано, а о осталом прича којешта прикривајући стварност. Постоје аутентични и сумњиви документи, као што постоје сигурна и измишљена сећања. Према томе не треба занемаривати једну врсту извора на рачун других, већ се треба борити за што веродостојније изворе са критичким приступом свим позицијама.

Посебно кад је у питању илегални рад мемоарска сећања су неопходни извор, јер би без њих многе ствари остале нерасветљене. Да би се она правилно сагледала треба узимати у обзир првенствено мемоарска сећања лица која су имала руководећу улогу у покрету или једном његовом сектору, групи и сл., а њих верифицирати међусобним сучељавањем и сећањима што већега броја осталих припадника покрета и постојећим документима.

Многи писци мемоарских сећања дају своја лична виђења догађаја и историје које је јако субјективистично а често у својим причањима не пружају доволно интересантних података за историјску обраду. Бележећи сећања учесника илегалног рада и радничког покрета уопште уочио сам да се поред битних података најшире схваћених појављује доста материјала који не треба ни бележити, пошто представљају информације без икаквог значаја за историју. Зато сам

приликом бележења сећања појединача, прво саслушао њихова укупна казивања, верификовао њихову веродостојност у току разговора кроз систем подпитања и призму већ сазнатих сигурних чињеница, а онда тражио да фиксирају за историју важне одобрале групе података у свој њиховој општиности. Многа опширија мемоарска сећања пружају извесне допунске податке о атмосфери једне средине али не и основу за њену историјску обраду.

Посебну вредност мемоарских извора имају сећања свих руко водећих учесника већих организација или мањих група и истакнутих актера историјских збивања. Само они знају више партијске везе, одлуке које се спроводе у живот, имају шири увид у организацију и сл. Остали припадници покрета и симпатизери виде само незнанти део тога. Као што каже једна кинеска пословица: "Са дна свога бунара жаба види само малени делић неба".

Сачувани документи дају само скелетичне оквире покрета. Мемоарска сећања попуњују празнине, све оно што није забележено у документима.

Зато је потребно једновремено користити у обради и верификацију података све расположиве изворе, критички им прилазити; али се не односити секташки према неким од њих. Сви су они неопходни за историјску обраду.

Када је реч о историји Лесковца у периоду између два рата у којој мери суделује у њеној обради Ваше лично познавање животне атмосфере тога времена?

- Од самог детињства ја сам прикупљао изворне материјале и документацију који се односе на Лесковац и околину (плакате, разгледнице, локалну периодику и сл.); регистрирао у памћењу све што је постојало и одигравало се у центру града и чаршији, пратио друштвене појаве ове средине. Посебну пажњу обраћао сам класним односима у Лесковцу, животу његових газди и сиротиње, постојећим аферама и сл. Такав приступ је био условљен тиме што сам од најранијег детињства слушао руске револуционарне песме од своје мајке, пратио дечју и дневну радничку штампу, присуствовао разговорима и коментарима свога оца и његових пријатеља.

Одатле се у нашој обради историје Лесковца појављују многа лична, сећања на лесковачке газде и њихове марофетлуке, начин њиховог живота и постојеће класне односе у Лесковцу.

Та лична документација и сећања о Лесковцу између два рата знатно су допринела да се прихватим обраде локалне историје овога

периода. Она су инспирисала један овакав рад, омогућила и условила проучавање ове материје, знатно допринела сагледавању друштвених односа у овој средини.

На основу увида у Историју Лесковца и околине која се налази у штампи (варијанта: у објављену Историју Лесковца и околине) и друге радове о лесковачком крају, стиче се утисак да сте веома много пажње, рада и времена, посветили изучавању локалне историје. Није ли то значило извесно удаљавање од изучавања историје Србије и Југославије, где сте могли дати већи допринос?

- С обзиром на моје планове, интересовање и прикупљене документационе материјале сматрам да се нисам довољно бавио проучавањем Лесковца и околине, пошто у једном дужем временском периоду у прошлости нисам наилазио на разумевање поједињих руководећих фактора у Лесковцу. Да тога није било велики део планираних и започетих радова и прикупљеног фолклорног и лексичког материјала већ би био објављен.

Годинама сам се интересовао и бавио са више научних области. Сматрам да је с обзиром на ширину мојих припрема, интересовања и створене документације могуће бављење различитим областима. Они који су заинтересирани за студије једне врсте, често су ми тражили да се бавим само или претежно њоме.

Мада студијска обрада више области временски угрожава рад на једној од њих, сматрам да је солидан и квалитетан рад на разним подручјума ипак могућ. Тешкоти магистарске студије у одређеним периодима налази се на једној врсти студија или то много нештети осталим, пошто се припрема планираних радова наставља у више праванаца, а саме концепције радова сазревају, јер се ова питања разматрају у дужем временском периоду. Уз то нема презасићености једном научном облашћу или групом проблема. Човек се од једне материје одмара радији на другој.

Удаљавање од лесковачке проблематике, услед наведених околности несумњиво је утицало на моје веће бављење осталим подручјима студијског интересовања; али бављење историјом Лесковца није ишло на штету осталих студијских области. Напротив сматрам да је штета што се услед ставова поједињих поменутих руководилаца у Лесковцу нисам довољно бавио изучавањем лесковачког краја. Тиме су многи планирани лесковачки радови, тј. могући допринос обради поједињих питања остали неостварени.

Неколико већих радова о Лесковцу које сам објавио: Историју лесковачког радничког покрета до 1918; Историју лесковачке Гимназије између два рата; и сама Историја Лесковца од 1918 до 1929. оствараени су разумевањем других локалних руководилаца за питања обраде лесковачке прошлости.

Замолио бих Вас да назначите шта све није објављено, а било је у припреми?

- Одговорни фактори у тадашњем друштвеном животу Лесковца обуставили су објављивање Лесковачке енциклопедије и Грађе за проучавање Лесковца, чије су прве свеске објављене 1954 године. Објављивањем ове две серије замислили смо да тако Лесковац готово бесплатно дође до њих. Материјали су објављивани без икаквог хонорара у Нашој речи. Одштампани слог је чуван и објављиван у свескама, уз минималне трошкове (нов прелом, штампа и хартија).

Тада сам утврдио око 400 одредница које сам планирао обрадити у Лесковачкој енциклопедији. Један њихов део, већ припремљен за штампу, није био објављен, пошто је рад на Лесковачкој енциклопедији, услед неразумевања његовог значаја, био обустављен на најгрубљи начин – забраном објављивања, "пошто то никога не интересује". Бројна студијска коришћења објављених свезака ове две едиције показују да су она интересовала како лица која се баве изучавањем прошлости лесковачког краја тако исто и ширу публику – читаоце. Готово 30 година после обустављања рада на Лесковачкој енциклопедији нејављена је појава Енциклопедије Ниша. Тако је Лесковац, где се родила замисао једне локалне енциклопедије, где је почeo рад на њој остао без овакве целовите публикације.

На сличан начин одбијено је објављивање око 2000 народних песама прикупљених у периоду до 1952 године (у мом гимназијском и студентском периоду и времену од 1945 до 1952.). Када је део тих песама – Партизанске песме лесковачког краја, био издвојен, понуђен и прихваћен за објављивање од стране Етнографског института Српске академије наука и уметности, иста одговорна лица, која нису схватала значај прикупљања и публицирања народних песама, одбила су финансијско учешће и у објављивању партизанских песама, у виду откупа већег броја примерака овог издања. Кад је збирка угледала свет лесковачке културне установе, непосредно после изложења Црнотравских и лесковачких песама ослободилачког рата и револуције (1964 године), набавиле су само два примерка словима два примерка ове књиге. То је био сав допринос Лесковца појави ове збирке.

Остале прикупљене лесковачке народне песме остале су непубликоване, пошто сам одбио више понуда Српске академије наука и уметности (нпр. писмену понуду Боже Ковачевића, управника њеног Архива) да ово прикупљено народно благо откупи. Тада сам сматрао а сматрам и данас кад су се појавиле могућности за њихово објављивање да ће се овај драгоцен материјал сачувати у потпуности и искористити кад буде оштампан као целина. Исто тако понудио сам израду Речника лесковачког говора, претходно прикупивши око 12.000 речи. Да би уверио лесковачке факторе у квалитет сакупљеног материјала и исправност његове обраде, уступио сам прва два обрађена слова овог речника (А и Б) Институту Српске академије наука и уметности који издаје речник српско-хрватског језика. Они су у прве две свеске овог речника укључили око 180 лесковачких речи, пропраћених одговарајућим примерима њихове употребе, означивши мене као обрађивача уз сваку од њих.

Мада сам први од Лесковчана почeo систематски да прикупљам и обрађујем лесковачке речи и припремам издавање таквог речника, сакупио огроман лексички материјал објашњавао значај појединих речи њиховом употребом у пракси, користећи при том обилно лесковачке народне песме и пословиде, узимао у обраду само речи којих није било у Вуковом речнику, указивао на старословенске корене или турско порекло и значење појединих речи, пружио доказе о значају и квалитету обраде тог материјала, одлучујући лесковачки фактори који нису имали разумевања за културна питања, одбили су да финансирају и издавање оваквога речника, чију сам израду понудио без икаквих ауторских хонорара. Све је то довело до одлагања даљег рада на његовој обради и тиме фактички спречило завршавање и објављивање оваквог речника пре 20-ак година.

Шта је било са Вашом намером да напишете целовиту историју лесковачке индустрије?

- Пошто сам располагао са прикупљеном грађом и о овом питању, у време прославе 75-годишњице лесковачке индустрије предложио сам да напишем Историју лесковачке индустрије на цирка 400 штампаних страна.

Ова је понуда одбијена на елегантан начин. Одржан је састанак, чији оригинални записник имам, на коме је тражено од мене да прихватим сарадњу са другим коауторима, од којих би један говорио о претходном периоду и настајању лесковачке индустрије, а други шта је све утицало на њен развитак. Такве сам понуде морао да одбијем,

јер се историја индустрије не може обрађивати а да се једновремено не обухвате сви ови моменти.

Пошто нисам прихватио овакву врсту заједничког рада, није дошло до реализације ни овог пројекта. Тада није прихваћен ни мој предлог да обрадим само предратну историју лесковачке индустрије као целину, а да неко други обради њен послератни развој.

После двотомне Историје Лесковца између два рата која ће донети обиље сваковрсних података, докумената и закључака хоћете ли начинити ужу синтетичку верзију?

- У већем броју случајева кад су ми тражене синтетичке верзије полазио сам од темељитог изучавања питања и на тој основи прво писао широку верзију, па тек онда скраћивао и сажимао.

Приликом рада на Прегледу историје СКЈ, кад ми је повериен овај задатак, тражио сам да претходно у току године и по дана изучим читаво питање па онда да дам тражени текст. У том временском периоду детаљно сам истражио и обрадио изворе и добио студијски текст на око 800 страна који сам касније четири пута сажимао, да би у крајњем резултату добио текст првога поглавља тога Прегледа. Касније сам проширио истраживања и обраду и добио текст од 1300 страна који је предат за штампу.

Сличан је био случај са новим радом на Историји СКЈ. Приликом израде нове верзије ове историје био сам задужен да дам сажету обраду социјалистичког радничког покрета у Србији до 1918 као посебан прилог у заједничком тимском раду. Да би дао тај прилог од око 25 до 30 страна прво сам све то обрадио на преко 400 страна, па онда опет сажимао текст. Из првобитне најшире верзије настала је књига Социјалистички раднички покрет у Србији до 1918 године. Кад су у питању били неки други радови напр. Историја лесковачког радничког покрета до 1918 или Историја лесковачке Гимназије између два рата непосредно сам радио на широј верзији. Приликом њихове израде решавао сам другу врсту проблема, хронолошку и проблемску поделу, захватање битних компонената, свестрану обраду тог покрета или историје. Тек касније кад се Историја Гимназије појављује као део историје школства у оквиру Историје Лесковца, ти су подаци сажимани, свођени на најважније, синтетизирани, прилагођени пропорцијама и начину обраде других школа и питања.

Вратимо се питању сажимања Историје Лесковца између два рата. Један од разлога зашто сам се прихватио овакве широке обраде овог историјског периода је тај, што сам се пртходно обавезао да напиша

једно од поглавља укупне историје Лесковца, период између два светска рата у обиму од око 150 штампаних страна. Да би успешно одговорио овом задатку и дао језгронити синтетички осврт на ово питање, сматрао сам за неопходно да читав период обрадим у два тома по 650 штампаних страна, укупно око 1300 штампаних страна. Кад то буде готово биће лако обрадити читаво ово питање и у сажетом облику.

Овакви широки студијски захвати омогућују не само даљу разраду поједињих питања већ и различита студијска и публицистичка сајмишта и осврте на целину проблема.

Шта вас је мотивисало да се студијски бавите историјом радничког покрета и која су основна изворишта тог опредељења?

- Оријентисао сам се на проучавање историје лесковачког, српског и југословенског радничког покрета првенствено зато што ово подручје није било довољно истражено и проучено. Погледајмо какво је стање било непосредно после Другог светског рата у погледу познавања историје радничког покрета Лесковца, која заузима видно место у историји читавог нашег класног радничког покрета. О предратној и међуратној историји лесковачког радничког покрета практично се ништа није знало. Зато сам био приморан да је проучавам од самих њених почетака. Мој први рад из ове области била је брошура Почеци радничког покрета у Лесковцу (издата 1951). Одмах затим наставио сам хронолошко проучавање ове историје обрадивши у Споменици лесковачког радничког покрета (1954) Историју радничког покрета Лесковца и околине од 1903 до 1915 године. Оба ова дела заснивају се на систематском прегледу постојеће радничке штампе и литературе; а други од њих и на групним консултацијама са учесницима предратног радничког покрета и колективној и узајамној верификацији њихових појединачних казивања. У тој Споменици објавио сам и чланак Велики штрајк лесковачких текстилаца из 1937 године, прикупио фото материјал за период 1918 до 1941 и одабрао и редактирао прилоге и документе који веродостојно осветљавају овај период. Обради историје лесковачког радничког покрета између два светска рата пришао сам тек онда кад сам претходно истражио архивске изворе, периодику, послератне радове других аутора и прикупио писмена сећања преживелих учесника покрета. После обраде радничког покрета периода 1918 до 1928 која обухвата девет од укупно 40 поглавља Историје Лесковца тог периода, доћи ће слична обрада за период 1929 до 1941, у другом тому ове историје.

Као важан елеменат мог интересовања за историју нашег радничког покрета јавља се и праћење његовог развитка, штампе и мани-

фестација у периоду од 1919 до 1934 године, учешће на првомајским прославама и радничким приредбама, организована припадност покрету од 1931 до данас; а за време мог бављења у иностранству темељно информисање о свему што се дешавало у југословенском радничком покрету. Од најранијег детињства, преко мог оца и лично, био сам осећајно везан за тај покрет, живео у њему и са њим.

Та трајна емотивна везаност за раднички покрет добијала је студијске облике већ у предратном периоду преко систематског проучавања марксизма од 1930 године надаље, првог студијског рада о нашем илегалном комунистичком покрету, Искуства партијског рада у Србији и Македонији (завршеног и предатог представнику Полтбириоа КПЈ почетком 1935 године), изучавања међународног радничког покрета и његових искустава, учешћем у француском радничком покрету и радничком покрету наше емиграције.

Из свих тих разлога не треба се чудити да сам се у поратном периоду почeo бавити проучавањем историје овог покрета, да јој приступим са марксистичких становишта, да је анализiram и обликујем на марксистички начин. Моје животно политичко опредељење изразило се и у интересовању за ову студијску област, у раду на обради историје нашег радничког покрета.

Противник сте шаблонског приступа - унапред срочених теза и тиме се супротстављате рас прострањеним схватањима и неопходности претходно формулисаних теза. Изнесите укратко Ваш став о овом питању.

- Многе унапред постављене тезе као костур будућег сутидјског рада у области историје заснивају се на општим теоријским студијама, нпр. капиталистичког друштва. Онда се тражи материјал за илустровање тога у нашој историјској прошлости. Тиме се не само кас трира изучавање наше историје, испушта из вида сво њено чињеничко и појавно богатство, већ се читава историја своди на илustrацију појединих претходних теоријских и политичких поставки.

Уз то испушта се из вида специфична, оригинална и стваралачка компонента сваког друштвеног процеса; а самим тим онемогућују нови закључци, спречва теоријско продубљивање изучавања друштвеног развитка.

Кад се полази не од теза, већ од изучавања чињеничног стања онда се сагледавају стварни друштвени процеси у свој њиховој комплексности и разноврсности. Тим студијским приступом се не само обогаћују наша сазнања и стваралачка историографија, већ се на

конкретноме материјалу допуњују теоријска разматрања и исправљају евентуалне грешке и пропусти на том мисаоном подручју. Тако нпр. ако се на бази изучавања структуре занатства Лескова или Србије долази до закључака, да је у том оквиру постојао знатан капиталистички сектор, тј. да су постојала бројна занатска предузећа са већим бројем најамних радника тиме се употребљавају слика о токовима развитка капиталистичког сектора у нашој привреди.

Из свих тих разлога основа за изучавање друштвено економске и политичке прошлости је проучавање изворних чињеница а не претходне тезе. Теорија, а посебно марксистичка теорија треба да до-принесу бољем сагледавању и разумевању тог чињеничног стања, његовом реалистичком уобличавању у историографским студијама.

Нису ли лична сећања и познавања материјала нека врста претходно постојећих теза које Ви само стваралачко документаристички обликујете?

- Сматрам да је једино овакав приступ историјској прошлости и њеној обради доследно материјалистички да се само на тој основи могу изучавати дијалектички процеси друштвеног развијатка.

Лична сећања и познавање једне средине то нису никакве претходне тезе, то је само збир изворних података и сазнања. Сви подаци без обзира на њихову провиненцу се користе зависно од њиховог квалитета. Битни и суштински подаци чине основу рада а споредни га само допуњују. Свим подацима се приступа на исти начин раздавајући главно и битно од споредног и беззначајног.

Као што обрађујући податке из ма ког другог извора издвајамо из те скупине оно што је важно и значајно за историју од осталих споредних података неинтересантних за њено проучавање, на исти начин прилагодимо и подацима из свог памћења. Зато се понекад најважније ствари обрађују на основу сећања (нпр. Стварање и рад скојевске организације 1932-1934 у Лесковцу); а у другом случају неко сећање служи само за илустрацију већ уочене стварности, даје јој само некакву допунску димензију.

Зашто би другојачије третирали сећања једног члана неког руководства од личних сећања писца који је имао значајну и руководећу улогу на неком сектору активности. По чему би лична мемоарска сећања Тодора Вујасиновића у књизи Мучне године, био споредан или неважан историјски извор? У њима је осветљена не само њихова лична активност, већ и многа збивања илегалнога рада, деловање многих

других учесника, много тога што би без ових сећања дефинитивно покрио вео заборава.

То познавање чињеница, као и свега онога што се добија из тих чињеница њиховим уопштавањем, не представља никакве претходне тезе, већ само припремну истраживачку фазу мемоарског и студијског рада. Ако се у претходној студијској обради чињеница дође до неких закључака и они се у даљем студијском процесу користе као посебан извор, ни то нема карактер теза - пошто се у том случају закључци не апсолутизирају.

Прихватање, продубљивање и исправљање претходних закључака повезано је са сазнањем нових чињеница, са њиховим бОљим разумевањем. Исправљати своје претходне закључке, уколико их чињенице демантују, исто тако је нужно као и исправљање једног погрешно унетог или интерпретираног податка у сопственом претходном раду. Ако се на основу старих и нових чињеница и старих закључака дође до нових констатација, они се имају прихватити независно од старих. То је непрекидан процес сазнања и продубљивања спознаје прошлости.

Кад се за израду једног студијског рада понова разматра целокупни извornи материјал до кога смо дошли, као и сви сопствени радови који се односе на изучавану проблематику, онда се у том новоме раду неће десити да претходне мисли и закључци засновани на ранијем познавању чињеничног стања буду заобиђени. Нови рад се јавља као боље и дубље сагледавање историјске прошлости.

Понекад се има утисак да Вас мноштво чињеница и података које организовано прикупљате на извесан начин опсењују, те се догађа да се губите у шуми чињеница.

- Сваки историографски студијски рад се не састоји само из скелетичног осврта на прошлост и закључака које чинимо на основу битних чињеница. Он једновремено представља приказ стварности у свој њеној комплексности. Уз то нужно обухватамо и многе споредне чињенице до којих смо дошли, које организујемо и покушавамо да их сачувамо за будуће истраживаче и друге кориснике рада услед њихове документарне вредности. Сваки нови студијац или публициста не може да истражује изворе у оном опсегу који смо ми урадили. Зато му треба пружити сав значајан информациони материјал до кога смо дошли. Зато тежимо да искористимо изворе у потпуности. Будући студијци не морају да се враћају на исте изворе, они могу да траже нове, да обрађују већ објављени нови материјал, а само у изузетним случајевима код детаљније обраде некога питања да се враћају на већ

искоришћени извор који је дат у сигнатури. Тежећи да сачувамо за будуће студијце и друге кориснике што више битних података за обраду прошлости ми регистрирамо све оно што је карактеристично за њено разумевање и сагледавање.

Уз то груписање појединачних чињеница је неопходно и ради указивања на оправданост и исправност закључчака. Без изношења основних изворних чињеница и њихове групне обраде закључци висе у ваздуху. Тако напр. многи тврде да је гро најбољих ученика припадао омладинском комунистичком покрету. Али таква уопштена тврђња остаје неубедљива. Она се може оспоравати, сматрати за априористичку и исконструисану. Тек онда кад такав закључак почива на поименичном набрајању свих одличних и врло добрих ученика, на утврђивању ко је од тих ученика припадао Скоју или био његов изразити симпатизер, кад се утврде процентуални удели скојеваца у укупном броју одличних и врло добрих ученика, тек онда је ова тврђња сигурна и неда се побити.

При том треба још једном подвучи да је друштвена стварност комплексна, да за приказ њених суштинских карактеристика није доволјно навести неколико момената; треба обухватити што више карактеристичних података, аспеката активности и сл. Приказ историје једног локалног радничког покрета не треба само да обухвата опште податке о положају радничке класе и њеним акцијама, о раду партије и синдиката и масовних културних и спортских организација. Свака од ових компонената мора да буде приказана у својј својој комплексности и садржајности, да у том приказу буде захваћено све оно што карактерише тај аспект деловања покрета, све оно што треба посебно забележити и сачувати.

Када се историја Лесковца обради на тај начин, она је истовремено и сама својеврстан извор података и сигнатуре, ослонац за све будуће студијске истраживаче овога периода.

Да сам све то оголио, свео на мањи број података, тиме би смањио услове за будуће проучавање читавог овог периода као целине, као и појединачних питања личности и проблема.

Ви сте заговорник једне врсте "тоталне историје", ако се тако може рећи. У чему су основне карактеристике таквог поимања историје?

- Да би се изразила стварна животна историја једне друштвене средине морају се истовремено изучавати сви аспекти њеног развоја: демографски, економски, социолошки, комунални, здравствени, школски, просветни, културни, политички итд., који су међусобно ус-

ловљени. На тај сам начин приступао обради историје Лесковца између два рата. Многи одељци и поглавља ове историје одударају од уобичајених шаблона. Зато се у њој посебно говори о животу у граду и на селу, саобраћајним приликама, продирању цивилизације у лесковачки крај, тада постојећој локалној периодици и издањима, књижевним ствараоцима, газдама и сиротињи, улагању капитала у зеленашењу, продирању лесковачког капитала у околне области итд.

Таква истовремена, комплексна, међусобно повезана и условљена обрада доступна је аутору који сам изучава одређени период локалне историје и повезује све то у једну целину. Кад је у питању општа историја (Србије или Југославије) таква се обрада, услед опширности материје може постићи само заједничким наступом специјалиста за поједине области, који у оквиру једног општег прказа енциклопедијског типа разматра целину, при чему сваки од њих обрађује посебни аспект те историје. Сваки такав прилог маколико био продубљен остаје недовољно повезан са осталим. Тесна повезаност оваквих дела може се појавити само у студијама једнога периода локалне историје или историје једнога покрета чији се аспекти разматрају као целина.

(*"Наше савремање"*, 1983, 1-2)

ХВАРСКИ РАЗГОВОРИ

22. I 1983., *Xvar*

- Поред ретких заговорника дисконтинуитета, у последње време све се чешће говори о постојању континуитета у партијско-политичком раду и у радничком покрету лесковачког краја. Замолили бисмо Вас да нам кажете Ваше виђење континуитета.

- Питање постојања или непостојања континуитета произилази из изучавања конкретног материјала у кризним периодима, када постоје претпоставке да тог континуитета није било. Чак и онда када се јавља известан привремени прекид у развитку радничког покрета, обнова покрета ипак представља известан континуитет у односу на руководеће кадрове који су се изградили и оформили у претходном периоду, потом у односу на програм активности, на оријентацију покрета, уз разумљиву појаву и нових елемената.

Ево ти неколико примера:

За време Првог светског рата предратни раднички покрет је био фактички нестало, организације су нестале, али приликом обнове 1918. и 1919. оне "васкрсавају", долазе кадрови са фронта, па се оне формирају онде где су и раније постојале. Другим речима, ту је присутан и известан дисконтинуитет, али и континуитет у смислу настављања стваралачког деловања.

После Закона о заштити државе лесковачки раднички покрет се обнавља 1923. године стварањем не зависне радничке партије и илегалне Комунистичке партије. Иста ствар се догађа и после шестојануарске диктатуре. Опет се на рушевинама ранијих партијских организација - обнавља партијска активност. А ко руководи Партијом у Лесковцу? Исти они кадрови који су руководили и до тада. Међутим, тада се јављају и нови партијски радници, а отпадају неки стари... Најзад, то питање континуитета је врло сложено, оно се негде манифестије у односу на део или целину руководећих кадрова; а у другом

случају континуитет је израженији код чланства које представља извор нових руководећих кадрова.

Ако то гледамо у односу на социјал-демократски покрет у Србији, онда можемо приметити да је формирао класна схватања, изградио марксистичке кадрове, развио револуционарне идеје код људи, а ти се моменти нису променили ни касније, јер су представљали једно драгоцену теоријско наслеђе.

У једном каснијем разговору (30. I 1983) упорно тражим да С. Димитријевић на неки начин одреди појам континуитета, што упорно одбија, али у једном моменту изазван тим упорним заговарањима, виче нешто повишеним тоном:

- Па ако хоћеш континуитет је веза између претходног и настајућег; изучавање односа између онога што је старо и онога што се јавља као ново - поћута мало, па тише додаде - То је комплексан појам због тога што је састављен од безброј елемената, као што је то случај са прошлим и са садашњим.

Кад говорим о историјском континуитету, ја пре свега имам у виду континуитет друштвеног развитка, а не занима ме континуитет идеја потпуно независних од стварносит. Дакле, настојим да се бавим само оним идејама које су условљене стварношћу, мада признајем да су при том потребни и елементи апстрактно-теоријског у сагледању континуитета. Међутим, у неким природним наукама које се на пример базирају на квантној теорији, могућа су изучавања модела на хипотетички начин, апстрактно, што није случај са друштвеним наукама где је неопходно целовито истраживање друштвене стварности...

12. II 1983. Хвар

У једном од узгредних разговора о особеном методолошком поступку Сергија Димитријевића у приступу сваком поједином питању или комплексу проблема - запажамо да се његова методологија стално мења, стваралачки развија и добрађује. При том напомињемо да историјску науку, као и науку уопште, не занима толико објективност реалног, нити пак утврђени низ чињеница чији је смисао у новом светлу сагледања може мењати, померати, "неко човек који изграђује своје методе истраживања, који стално исправља своје материјалне инструменте који јачају чулне органе и логичне инструменте (укључујући и математику) разликовања и утврђивања..."

Пошто нас је пажљиво саслушао, С. Димитријевић започе своја гласна размишљања:

- Тачно је то да научне истине нису никада дефинитивне јер се оне продубљују, даље развијају и усавршавају онако како се наша сазнања проширују...

Међутим, податак који нас доводи до открића научне истине је коначан, са подацима ми оперишемо као са материјалом кога истражујемо. Колико успемо да сагледамо битне чињенице, битне карактеристике и односе једног друштва, утолико смо успешније обрадили историју тога друштва. То су те истине које нису коначне, додаје Димитријевић.

Проучавање историјских података је један процес сазнања који је трајан. Зато када се говори о научним истинама, проучавању, истраживању и сл., с правом се тврди да оно није дефинитивно; а када се пак говори о подацима, онда се за њих може рећи да су дефинитивни...

И односи могу да буду чињенице, али то су већ истине сазнања, оно што се продубљује у процесу сазнавања...

Чињеница је шира од податка - настоји Димитријевић да одреди овај однос, додајући одмах питање: Зашто? - Зато што она обухвата и појаве и процесе, а не само информацију.

Констатације које се односе на развитак радничког покрета Србије, јесу ли то чињенице - пита се он гласно, и одговара: - Јесу! Састављене су од података који су трајни, али и од процеса сазнавања који је релативан, па придижући се дохвати један број "Политике", настављајући са гласним размишљањима: - Прелиставајући "Политику" од 8. II 1982. наишао сам на једну реченицу која се уклапа у овај наш разговор, иако се ради о приказу неких филмова са "Феста". Та реченица је извучена у поднаслову и гласи: "Историја није прошлост него оно што се о тој прошлости зна"... Податак то је оно што произилази из извора, а историјска обрада је пак оно што смо кроз податке успели да сазнамо.

Мало потом враћајући се на феномен историје и прошлости, додаје:

- Прошлост је стварност" и зато морамо увек да полазимо од те стварности коју изучавамо. У томе је садржан матејалистички приступ стварности, који је, чини ми се, присутан и у мојим истраживањима...

А наука је процес проучавања, сазнавања и продубљивања те стварности, сагледавање битног, важног, карактеристичног, дакле оног што је имало одлучујућу важност и улогу у једном друштвеном току. И то је историја. То је оно сазнање које се продубљује и није никада дефинитивно, јер ћемо све боље и потпуније да га схватамо и

исказујемо кроз нове податке, или кроз сагледавање нових чињеница...

Вратимо се на историју Лесковца. Тек изучавајући међуратни период ја сам упознавао двојство личности Сретена Динића, који је био позитиван као просветитељ, а реакционаран као израз тежњи и интереса владајуће класе, као њихов пропагатор, експонент, заступник, идеолог. Он је идеолог лесковачке чаршије, не треба се томе чудити, и та је чаршија имала своје идеологе. У ком смислу? Он глорификује и идеализира ту чаршију, прикрива њена недела, оправдава њене поступке... На то ћемо се питање вратити када буде изашла из штампе "Историја Лесковца" између два рата и када се будемо позабавили неким од тих поставки... У свему овоме што сада говорим о Сретену Динићу - нема ничег априористичког, све је произашло из проучавања његове друштвене улоге. И ако заузимам критички став према његовој негативној друштвеној улози, то је зато што запажам присуство тог чаршијског момента.

Прикази и чланци

ПРОБЛЕМИ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ НУМИЗМАТИКЕ

Студија о проблемима из српске средњовековне нумизматике, по-текла из пера нашег суграђанина Др Сергија Димитријевића, представља један од првих његових студијских радова из ове области. Она, поред још извесног броја сличних студија и монографија, чини плод тридесетдвогодишњег стрпљивог, пасионираног и преданог рада на нумизматици, коју је он истрајно изучавао у свим њеним видовима, чинећи видне напоре да проникне у њене тајне и идиоме, скривене под дебелим наслагама патине и времена. Упркос недовољности изворних материјала и оскудној традицији и изучавању нумизматике - пошло му је за руком да многе суптилне тајне - обелодани - и прикаже у свету научне истине. С. Димитријевић је у ту сврху, брижљиво прегледао досада скоро све веће и значајније нумизматичке збирке у свету, и повезао се, такође, са великим бројем стручњака из ове области. Узгред речено, он је и сам власник највеће збирке српског средњовековног новца на свету.

У последње време студиски рад С. Димитријевића на нумизматици, може се с правом рећи, - претставља једну веома обзилну преокупацију у његовом научном раду. И баш нам то, утолико пре, даје за право да овде, и на овом месту, проговоримо коју реч више о томе. Јер, из дана у дан све је већи број ових и оваквих прегалачких радова, који му доносе признање у научном свету како код нас тако и у иностранству. Уистину то нас обавезује да бацимо обухватнији поглед на његову студију "Проблеми српске средњовековне нумизматике".

Настала као анализа опсежне књиге Др Растислава Марића: "Студије из српске нумизматике" - критичка студија С. Димитријевића - претставља синтезу "приказа са покушајем даље разраде неких питања из ове проблематике" Она је изазвала велико интересовање у научном свету, јер претставља један смео захват у систематизовању

и заснивању материјалних чињеница које се односе на нумизматику уопште.

Већ на самом почетку своје критичке студије, у уводном делу, С. Димитријевић негативно оцењује Марићеву књигу, која је по својој природи врло неуједначена и хетерогена. Овај утисак се појачава што се више понире у дубину аргументата које С. Димитријевић износи указујући на крупне грешке Р. Марића у монографском делу његове књиге. Наиме, постаје сасвим очигледна неодрживост тезе Р. Марића: "... да су натписи на страним језицима стављани зато да би се осигурао пријем српског новца на светским тржиштима" (цитат по С. Димитријевићу). На овој непровереној тврђњи преузетој од Чед. Мијатовића - Др Марић гради кулу од карата, када хоће да је поткрепи указујући на оставе.

Недвосмислено, С. Димитријевић руши овакве тезе полазећи са једног много ширег амвона, "од много шире материјалне базе, од свих типова новца који носе латиничке натписе у време постојања ћириличких натписа, и од оних владалаца који такве натписе немају", - и захваљујући оваквом сагледању овог проблема он доказује да је Марићева грешка понајвише у томе што није пошао од једне засноване, научне основе, него од једне обичне претпоставке.

Разматрајући ово питање С. Димитријевић показује ин флагранти изванредно познавање историјског чињеничког материјала - до у најситније појединости. Јер, например, он се осврће на постојање новца разних феудалаца од жупана Андрије гропе - до деспота Јована Драгаша и Севастократора Бранка Младеновића. Исти је случај са означавањем момента који националну историју укључују у консталацију опште историје. Ово се да запазити кад С. Димитријевић говори о везама Ђурђа Бранковића са Италијом и Угарском, а и у многим другим случајевима.

Задивљује, такође, свестрано и ерудитско познавање српског средњовековног новца до у најситније детаље и многобројних неразјашњених питања и проблема који стоје у вези с њим. Лайку се ту може учинити да су многе ствари излишне и апсурдне, али једном правом познаваоцу ове области, многи детаљи својом ћутљивом калиграфијом, откривају безбројне скривене, поетичне тајне, које траже дефинитивна и потпуна разрешења. Овде, например, читаоца може одушевити Димитријевићева анализа двојства које "постоји и у погледу новца градова и појаве њихових имена на наличју српског новца"; или; случај са називом конте на динару Стефана Лазаревића...

Његовом оштром оку, његовом запажању, ту, нису могле промаћи ни најмање упадљиве чињенице, које су од значаја за коначан суд.

Студиозно и дубоко познавање средњовековних друштвених прилика допринело је овде, да многа питања и многе иманентне проблеме из српске средњовековне нумизматике - С. Димитријевић - докаже и реши на један неуобичајен и несвакидашњи начин - гледањем кроз призму друштвено-политичких односа. Овакав начин разматрања проблема многима је недоступан, па и самом Р. Марићу. Док, међутим, Димитријевићу пружа пуно експресивних могућности у разматрању и побијању сасвим погрешне тезе Р. Марића: "да су неке врсте средњовековног српског новца коване за потребе спољне трговине (по С. Д.)". Он каже:

"Неправилно би било објашњавати појаву новца потребама спољне трговине чак и у том почетном периоду ковања српског средњовековног новца. Потреба за српским новчаним емисијама више се осећала у унутрашњем привредном животу земље, где често није билоовољно новца за обављање унутрашње размене, него ли на спољнотрговинском плану, где је страни новцац потпуно покривао потребе."

Хо, С. Димитријевић не остаје само на томе, већ прибављајући чињенични материјал - иде толико далеко да чак користи објављене хемиске анализе састава српског средњовековног новца - као један аргумент у прилог тези "да су разлике у вредности српског динара код разних владара и у разним моментима биле врло велике". Ово, разумљиво, повећава прагматичну научну вредност његовом раду и доприноси адекватнијем решењу питања из српске средњовековне нумизматике...

Он се, често, не двоуми да укаже чак и на физички опипљиве чињенице: на величину, тежину и облик новца; и у томе налази много свежег и поткрепљујућег за своје тезе. И притом, он искључиво бира најмаркантније примере да на њима заснује своје препоставке; богатећи их новим научним материјалом, новим и аподиктичним закључцима - гранајући и употребљавајући податке до могућих граница.

Каткада, анализирајући овај или онај податак С. Димитријевић долази до интересантних прагматичних појединости, које у извесној мери прерастају речене проблеме, и могу се користити у најразличитијим научним областима, будући да имају своју сврху и астентиван смисао. Тако, например, он напомиње да су средњовековни "златари умели да извуку мале количине злата садржане у сребру, и да се такав

поступак исплаћивао, доказују резултати анализираних млетачких матапана из времена које је претходило ковању српског новца..." Никада он не пропусти да забележи сличне појединости, па макар и у фусноти.

У намери да есенцијално испита материју коју има пред собом, С. Димитријевић је спреман да самог себе постави пред за сада нерешиве проблеме, да на њих директно укаже, означи их и конкретизује - не маскирајући их првидним, релативним решењима. Оно што је у једном питању небулоznо и у већој или мањој мери неразјашњено - он га као такво и квалификује, износи пред јавност - покушавајући, наравно, да га реши уколико је то могуће. Такав је случај са задржавањем на првидним отступањима у погледу ћириличких и латиничких натписа на српском новцу: Милутина, Владислава II и Ђурђа I Балшића.

Решења у ова три наведена случаја иако нису интегрална - заснована су на једној логичној и природно разумљивој потки. Узећемо за пример само један случај: код Владислава II латински називи долазе услед његовог вазалног односа према Угарској "у којој је био у употреби само новац са латинским натписима..." - тврди С. Димитријевић - што објективно свакако и јесте.

Ови иако не аподиктични закључци могу се прихватити много пре Марићеве већ раније поменуте тврдње о написима на страним језицима због потребе светских тржишта.

Расправа о латиничким и ћириличким натписима значајна је за изучавање историје језика. У томе је, чини се, допринос нумизматике историји језика.

У састав ове полемичке студије улазе, поред веома аналитички разрађеног монографског дела, и поглавља о општој класификацији, и каталогу остава. Поменута поглавља, којих се такође и Р. Марић дотакао у својој књизи "Студије из српске нумизматике", захтевала би посебан, много шири осврт, који ће овог пута изостати.

У студиском раду на нумизматици С. Димитријевић располаже једном сасвим адекватном методом и формом, која у потпуности конвенира овој врсти излагања. Он веома спретно, са потребним осећањем критичког духа, и са великим вештином систематизује чињенице и материјал иначе врло хетероген по својој природи, и захваљујући томе полази му за руком да оствари нове методске аспекте на нумизматику уопште. Сем тога он настоји увек да реализује свој посебан и оригиналан став у односу на српску средњовековну ну-

мизматику, и то чини са успехом, чему много доприноси и начин "аналитичке дисоцијације", којим се често служи у своме раду.

Свака страница ове студије потврђује и осведочава овакво мишљење.

Од каквог је значаја емпириска метода у овој врсти посла, показују недвосмислено крајње консеквенце до којих је С. Димитријевић дошао анализирајући узroke што су довели до појаве ћириличких и латиничких натписа на српском средњовековном новцу. Инвенција усклађена са птопуним познавањем чињеничког стања оплодила је напоре - успехом. Јер, он је овде успео да искристализује такве истине, које мењају ток мишљења о нашој српској средњовековној нумизматици - и темеље је на здравим научним основама.

Далеко од сваког догматског схватања науке и научног рада С. Димитријевић скреће пажњу на поједине застареле и несавршене методе у раду на нумизматици. Он упозрава, притом да је недовољна студиска обрада једног проблема везаног искључиво за публиковање остава. "Треба истаћи, каже он, да студиска обрада не зависи искључио од остава, како то Марић заступа. Студије се раде на основу целокупне постојеће документације, архивског материјала, појединачног нумизматичког материјала, остава и литературе. Штавише, ту никада нема дефинитивно одређеног материјала, већ се увек нађу нова питања за решавање".

На тај начин С. Димитријевић ослобађа, еманципује ову област од једнобразности, конзервативизма и статичности.

Изненађује са колико много резервисаности С. Димитријевић прилази дефинитивном формулисању својих крајњих закључчака.

Нама изгледа да постоји известан раскорак између бекомпромисног прилажења једном проблему у самом почетку - и крајњих закључчака. Ово се да запазити нарочито на последњим страницама студије, где С. Димитријевић пише:

"Анализирајући целокупан материјал, ми смо дошли до два закључка. Први гласи: поседовање градова у Приморју имало је одлучујући утицај на употребу латинских натписа. Други се састоји у томе да се овај први закључак не сме узети као општа и једино спаосна formula."

Не претставља ли то известан недостатак стила?

Најзад, и поред ових не тако приметних недостатака који се дају лако отклонити - нова оријентација Др Сергија Димитријевића на проблеме српске средњовековне нумизматике веома је значајна за ову

недовољно проучену научну област; утолико пре што ова студија претставља само почетак његовог рада у овој области где ће он свакако у будуће успети много да да...

У закључку студије "Проблеми српске средњовековне нумизматике" он пише: "Нумизматика као помоћна и јако специфична историска наука, доступна је само малом броју стручњака, али њеним резултатима служе се сви они који обрађују одговарајућу историску епоху." - Ове речи довољно јасно инкарнирају гледиште и став Др Сергија Димитријевића на нумизматику уопште; оне сублимишу смисао и значај рада на нумизматици.

У оваквим обухватним погледима на научни рад - лежи експлицитна тајна Димитријевићевог успеха.

("Наше стварање" 1961, VI, 1. стпр. 86-88)

ДУБРОВАЧКА ТРГОВИНА У ЛЕСКОВЦУ И ОКОЛИНИ

Сергије Димитријевић је 1955. године у часопису "Наше стварање" објавио повећи чланак "Дубровачка трговина у Лесковцу и околини и улога дубровачке колоније у Прокупљу", који у извесном смислу представља извод из повеће студије о дубровачкој трговини у Јужној Србији у XVII веку.

О присуству дубровачких трговаца у Лесковцу и околини у средњем веку мало је писано. То недвосмислено показује и врло ограничен број поузданних извора и података о овом питању. Шире и документованије о овоме писао је само Богумил Храбак у чланку "Пирот и Дубочица у дубровачким документима од краја XV до почетка XVII века" објављеном у "Историјском гласнику" 1951; док се податак и напомена Јована Ђорђевића из "Споменице ослобођења Лесковца" и његова каснија репродукција од стране Драгољуба Тајковића у вези са развојем индустрије у Лесковцу, може узети само као историјска предпоставка без аутентичне историјске грађе. Тек је Сергије Димитријевић проучавајући документе у Дубровачком архиву нашао на тридесетак нових докумената у којима се, у великој већини (25) непосредније помиње Лесковац, или се пак у ширем контексту само додирује. На основу обухватнијег проучавања дубровачке трговине у Јужној Србији у XVII веку као и ове бројне документационе грађе и неких допунских извора и података Димитријевић даје целовитију слику о дубровачкој трговини на овом подручју.

Још одмах у почетку пада у очи чињеница да Димитријевић место, улогу и значај дубровачке трговине у лесковачком крају разматра у ширем контексту развоја дубровачке трговине у централном делу Балкана. И ту најпре истиче да је велики део извозно увозне караванске трговине, у време српске средњовековне државе, био у рукама Дубровчана; међутим, сам Лесковац тада није био од већег интереса за дубровачке трговце; и тек захваљујући Новом Брду у коме је Паскоје

Соркочевић био настањен као дубровачки трговац, лесковачко подручје "улази у новобрдску сферу дубровачког пословања". Ни после окупације Србије од Турака није престала да функционише дубровачка трговачка мрежа на Југу Србије и још уже у јужном Поморављу. То се види, како истиче С. Димитријевић из трговачког тефтера "Radoxne Radouricha" као и из докумената из 1498 и 1499 који говоре о дубровачким трговцима у Пироту и о дужницима из Дубочице.

Полетан развој трговине у XVI и XVII веку С. Димитријевић објашњава разлозима економске и политичке природе што открива његово добро познавање економске историје и политичких кретања тога времена. Уз то, из више различитих извора темељито је проучио све облике и видове привилегија и повластица које су имали дубровачки трговци што су остварили неки облик извозно-увозног монопола на Балкану. Овај монополистички положај Дубровника Димитријевић је врло убедљиво објаснио не само његовим повољним природним положајем, трговачком традицијом, већ у првом реду његовим међународним спољнополитичким положајем.

У другом поглављу Сергије Димитријевић приказује Прокупље као једно од највећих дубровачких трговачких средишта у јужном Поморављу. Оно се налазило на главној саобраћајници и било центар читавог Алата хисарског санџака, а имало је и крупну улогу на Косову и у јужном Поморављу па и у Полабљу. Марљивим и преданим трагањем у Дубровачком архиву Димитријевић је пронашао око 500 различитих докумената из XVII века о дубровачким трговцима у Прокупљу. Аутор је потом настојао да утврди укупан број Дубровчана настањених у Прокупљу, затим број власника непокретног имања, описујући чак поименце величину поједињих кућа. У Прокупљу је, закључује С. Димитријевић на основу докумената, постојала једина дубровачка колонија у овом крају.

Податке о колонији у Прокупљу црпи из више од 140 докумената који су му омогућили да подробније прикаже њен постанак и организацију (спомиње се још 1631. има свој статут, печат, књиге, финансије). Ту се осврће и на потребе које је колонија задовољавала (колективно иступање, правна сигурност, очување привилегија и сл.), и на основне функције које је колонија вршила (одржавање везе са дубровачком владом, општење са турским локалним властима, судске функције скупа, одржавање поштанског саобраћаја, верске функције и сл.). Овде исправља једну грешку бојних истраживача који су били склони да сваку групу дубровачких трговаца настањених на једном месту огласе

колонијом, и ту напомиње да су дубровачки трговци у Лесковцу били правно и фактички зависни од колоније у Прокупљу.

Дубровачку извозно-увозну трговину С. Димитријевић је приказао и табеларно обрадио на основу прегледа рукописних издања из нотарских и канцеларских књига осигурања, које је начинио Бранимир Трухелка. После уводне напомене општијег карактера детаљније приказује дубровачку извозно-увозну трговину у Прокупљу. Из података којима је аутор располагао запажа се да је вуна била главни предмет извоза (само су браћа Мили 1626. године извезли 1/5 целокупног дубровачког извоза ове робе); а колико је вуна била цењена види се из тога што је коришћена и као средство плаћања. Поред тога извожена је и кожа и знатне количине воска што посредно указује на велику развијеност сточарства и пчеларства у Србији и јужном Поморављу - истиче С. Димитријевић ову значајну чињеницу која може бити од користи и у другим привредно-географским изучавањима. На основу књига ђумрука из XVII века он утврђује шта је увожено у Србију тога времена (тканине различитих врста, боја и дезена, кариџије, со и др.).

Осим тога Димитријевић приказује пословне везе дубровачких трговаца и са подручјима ван јужног Поморавља: са Венецијом, Анконом, Барлетом, бројним италијанским градовима, са Новим Пазаром, Београдом, Лондоном, Софијом, Солуном итд., истучући и постојање такозване компаније ортаклука са великим капиталом. Посебну пажњу аутор је обратио пословним везама ових трговаца настањених у Прокупљу са околним местима у јужном Поморављу од Крушевца до Лесковца и шире, као и дужницима у лесковачком крају и околним селима. Занимљиво је да ту наилази на податак о помену Пусте Реке из 1637. и у фусноти констатује да је ово име старије но што се до сада мислило, и негира могућност повезивања са сеобом под Чарнојевићем 1690., а прави и смелу предпоставку да је село Батинце некада постојало на месту данашњег Косанчића. - Напоменимо да су фусноте у овом тексту бројне и крцате драгоценним подацима, грађом и материјалом који може бити од великог интереса и за друга сваковрсна изучавања.

Једно од највећих поглавља у овој студији бави се дубровачким архивским подацима о Лесковцу. Најпре се помињу документи о дубровачким трговцима у вези са чувеним лесковачким вашаром. Потом се хронолошким редом износе подаци о оним трговцима који су дуже или краће боравили у Лесковцу као његови становници, или су пак поседовали нешто од некретнине. И поред оскудних и скромних података о дубровачкој трговини у самом Лесковцу С. Димитријевић

је успео убедљиво да покаже како је она носила слична обележја као и у Прокупљу: била је извозно-увозног карактера, постојале су компаније, капарисани производи и давана вересија, вођене трговачке књиге, преписка, употребљаване менице, облигације и све друго што подразумева модерно пословање.

Из приказа робе која је извозена са лесковачког подручја (вuna, восак и кожа) виде се специфичности привреде овога краја. Дубровчани су се, како С. Димитријевић открива из докумената, углавном служили нашим језиком, вршећи и одређен културни утицај на српски живљање, па ипак они се нису утопили у лесковачку срдину већ су задржали своје обичаје (женидбено-удадбене у погледу мираза, на пример), припадност католичкој цркви, однос према момцима који су били у њиховој служби и сл.

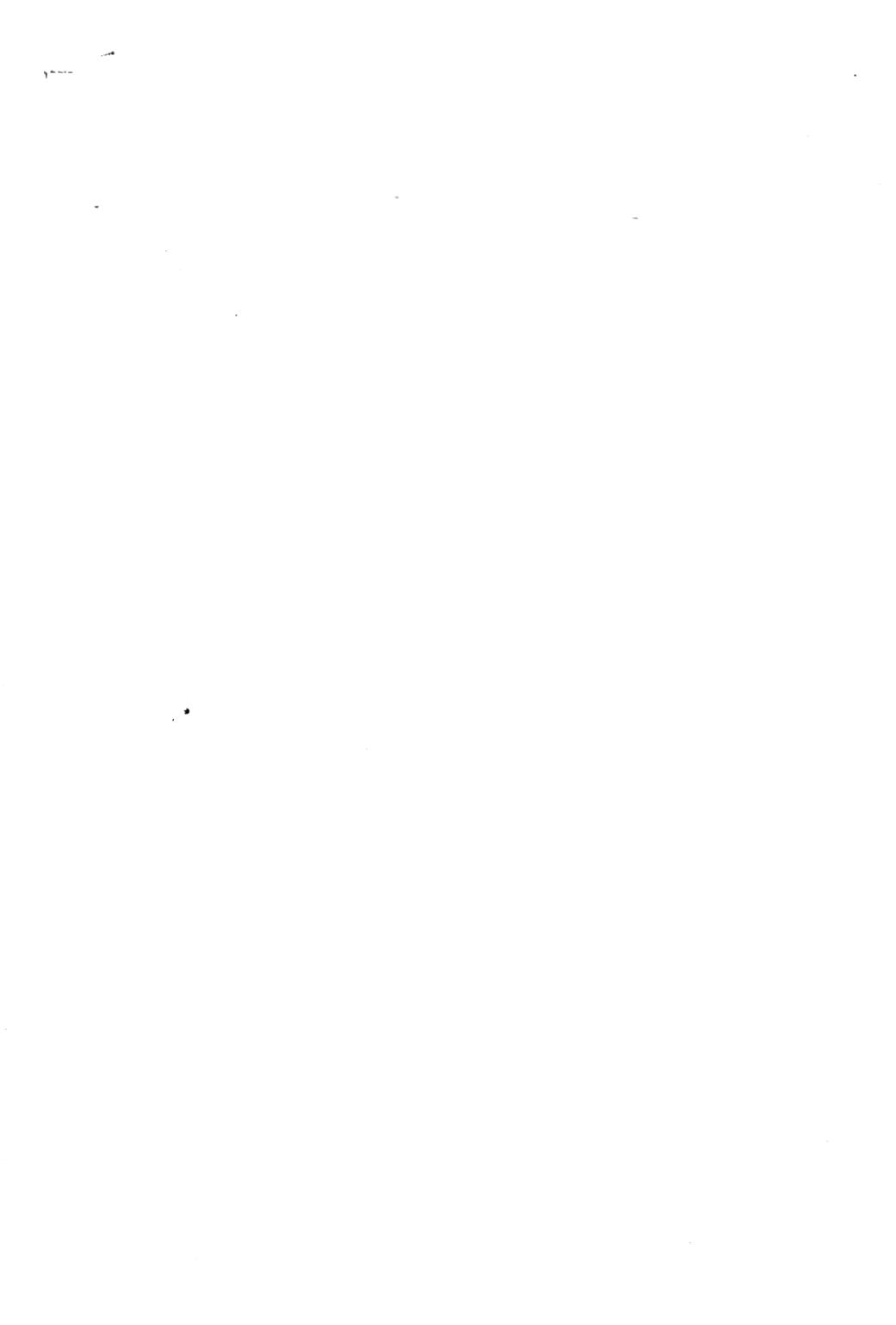
Десетак дубровачких трговаца настањених у Лесковцу било је присно повезано са колонијом у Прокупљу, али су заједнички наступали како пред турским властима тако и пред самом колонијом. Димитријевић овом приликом наводи у целости писмо кнеза и савета упућено дубровачкој колонији у Прокупљу и одговор колоније од 21. априла 1646. год. закључујући да дубровачка трговина у Лесковцу кулминира између 1640. - 1650. год. Даље аутор наводи и друге бројене и различите податке о Лесковцу пронађене у Дубровачком архиву: о постојању лађица за превоз људи и коња, о куги у лесковачком крају 1654. године, о тиранији бега и његовог замењеника из 1685. год. више докумената о лесковачком кадији, податак о живинарству итд.

Под притиском крупних историјских догађаја и збивања изгледа да је заборављено присуство дубровачких трговаца у лесковачком крају, али оно је оставило извесног трага у језику, прихватањем поједињених трговачких израза, на пример. Димитријевић се ту осврнуо и на споредан значај Ниша у тадашњој дубровачкој трговини износећи разлоге за то.

На крају студије С. Димитријевић износи војно-политичке разлоге који су утицали на престанак дубровачке трговине у јужном Поморављу. Ни после Аустро-турског рата трговина у овим крајевима није била обновљена. Указује на бројне моменте који су онемогућавали ову обнову, што су садржани и у упутствима дубровачке владе поклисарима. У XVIII веку месни трговци преузимају улогу Дубровчана и повезују се са Италијом, а повећава се и уплив Јевреја, Јермена, Грка и Цинцара.

О трговачким везама и односима јужног Поморавља са Дубровником у XVIII веку Димитријевић пише на основу прегледаних књига карантине у Дубровачком архиву, потом из списка Матракуле братства св. Лазара, из преписке дубровачке владе из 1730. и 1743., а пронашао је у истом архиву и два приватна трговачка тефтера из којих је обелодано неколико драгоценних података. У финалном делу текста Димитријевић подвлачи да је некадашњу улогу Прокупља као трговачког центра преузeo Лесковац, нарочито са извозом кудеље и ужарије, када постајe водећи привредни центар Алаџа хисарског санџака.

Укратко, овај текст Сергија Димитријевића иако представља одељак једне веће студије писан је на основу темељитог истраживања богате Дубровачке архиве, као и на основу широког увида у литературу и документацију која се односи на испитивани период. Обиље података које је ту изнесо бача ново светло на дубровачку трговину у јужном Поморављу и доприноси расветљавању привредно-политичке историје овог краја, а од значаја су и за антропо-географска истраживања.

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ: "СОЦИЈАЛНА СТРУКТУРА СЕЛА И АГРАРНА РЕФОРМА У ЛЕСКОВАЧКОМ ОКРУГУ"

Сергије Димитријевић се међу првим позабавио анализом социјалне структуре села у лесковачком, а делом и у јабланичком крају. Пре његових написа о овој теми једва да су била узгред додиривана и захватана ова питања, па то његовом прилазу и даје посебну вредност и смисао. Ради ширег и свестранијег упознавања заинтересованих за проблеме села, и да би у исто време учинио што јаснијим и схватљивијим све оно што је стајало са аграрном реформом Сергије Димитријевић је сматрао неопходним да се пође од шире социјалне основе у тумачењу овога, као и од адекватних класних критеријума. Зато је он у посебном поглављу обрадио социјални састав села лесковачког округа и на њега надовезао проблем аграрне реформе у лесковачком срезу, а потом је саздао и посебно поглавље "О аграрној реформи у нашем округу."

Анализирајући социјалну структуру нашег села, он најпре истиче класне аспекте и одређује врсте сељака, полазећи од земљишног поседа као од основице, и утврђује пет различитих категорија: сиромашни сељак без земље, сиромашни сељак са мало земље, средњи сељак, добростојећи сељак и богати сељак. О свакој врсти говори посебно утврђујући њихов социјални и економски положај на основу расположивог материјала, личног увида и познавања стања, као и на основу свестране и широке марксистичке упућености.

Први одељак ове брошуре логично представља увод у два наредна текста настала из потребе да се јавности објасни сам чин нужности и важности аграрне реформе. Одељак "Проблем аграрне реформе у лесковачком срезу" највећим је делом информативно аналитичког карактера. Обавештава углавном о аграрној реформи; то сведоче и поднаслови: "Земља онаме ко је ради; која села највише добијају од аграрне реформе, и два ретроспективна одломка о томе ко је држао

земљу и ко је живео на рачун сељака. Овде Димитријевић износи податак да је 1.528 хектара земље било у власништву неземљорадника и инсистира на чињеници да су сиромашни сељаци безземљаши били најгоре плаћени и најгрубље експлоатисани радници. Наполичарство које је било карактеристично за ово подручје, (од 1.172 ha у лесковачком срезу, 1.066 ha, значи 91% давано је у наполицу), по његовим речима, представљало је најбездушнији облик израбљивања.

Студија Сергија Димитријевића: "Социјална структура села и аграрна реформа у лесковачком округу" била је углавном инспирисана актуелним потребама и ангажованим захтевима. Први одељак у коме се анализира социјални састав села представља дубок захват у класно-социјалну проблематику села. Друга два одељка у већој мери имају информативно публицистичку намену, која је и учинила да они само у једном мањем делу изгледају новински ефемерно, али зато стваралачки практично, инструктивно и документаристички осмишљено. Уосталом, оквири и домени у којима су питања аграрне реформе обрађивани нису ни пружали могућности за нешто више, но ипак садржај грађе и документарно богатство приказаног материјала, као и његова систематска обрада, уз нека компаративна указивања, заслужују пуну пажњу.

ЗА НАУКУ - ДО ПОСЛЕДЊЕГ ДАХА

Сећање

Др Срђане Димитријевић цео живот у потпуности је посветио научном раду, а његов опус обухвата двадесетак већих књига и већи број студија и монографија

Пре годину дана у Алеји заслужних грађана на Новом гробљу у Београду сахрањен је др Срђане Димитријевић, познати историчар, врло плодан и свестран научни радник, најстарији партијски активиста и револуционар лесковачког краја. Био је учесник илегалног студентског комунистичког покрета на Београдском универзитету, борац у југословенском и међународном радничком покрету, носилац Партизанске споменице 1941. и других друштвених и научних признања.

Поред заснивања нумизматике као својеврсне историјске науке, бавио се најразноврснијим колекционарском радом, од младалачких збирки уgraђених у основе лесковачког Народног музеја, преко драгоцене и богате архивске грађе о социјалистичком и комунистичком покрету и лесковачкој историји који класно-марксистички утемељује, до делимично објављене збирке разледница, филателистичких и других вредних колекција (збирка средњовековног новца Србије, Босне и Бугарске, која обухвата око 2.000 врста, подврста и варијанти).

Бројни су његови нови продори и открића у домену привредне историје (област из које је докторирао), потом у историји социјалистичког и комунистичког радничког покрета Србије (до 1918) и Југославије (до 1941); незаobilазан оригинални допринос у изради споменица-монографија везаних за локалну историју, као и методолошком заснивању једне врсте тоталне историје ужег регионалног подручја (Лесковац и околина), па у модерном стваралачком конципирању сабраних дела најпре Димитрија Туцовића (до IV књиге), а потом и Душан Поповић, уз мајсторско обликовање више зборника

архивске грађе и значајног стваралачког и концепцијског прилога у писању »Прегледа историје СКЈ« и »Историје Савеза комуниста Југославије«. Поред тога дао је видан допринос археолошком, етнографском, фолклорном, па чак и минералошко-геолошком изучавању лесковачког краја, што је такође вредно посебног помена.

Српски социјалистички покрет до 1918. једно је од најцеловитијих подручја Димитријевићеве специјализације. Посвећивао је пуну пажњу вођама социјалистичког радничког покрета, анализирајући идејно-политичку улогу Р. Драговића, Д. Туцовића и Д. Поповића. Значајне су и његове студије у којима се бави социјалистичким организацијама с краја 19. века, као и разматрања о заједничкој политичкој активности балканских социјалиста и њиховим међусобним везама и односима. Из пера С. Димитријевића појавила се и монографија »Радован Драговић« (1978) за коју је добио НИН-ову награду »Димитрије Туцовић«.

У оквиру »Историје Београда« дао је синтетички осврт на социјалистички покрет Београда 1870-1918. После вишегодишњег истрајног бављења тим питањима уследила је књига »Социјалистички раднички покрет у Србији 1870-1918«, која на известан начин стваралачки заокружује и синтетички крунише бављење овом студијском облашћу. У поменутој књизи С. Димитријевић се, по први пут, после Драгише Лапчевића, темељито бави историјом социјализма у Србији и то у светлу друштвено-економских, идејно-политичких, класно-социјалних, организационих и међународних кретања и преламања.

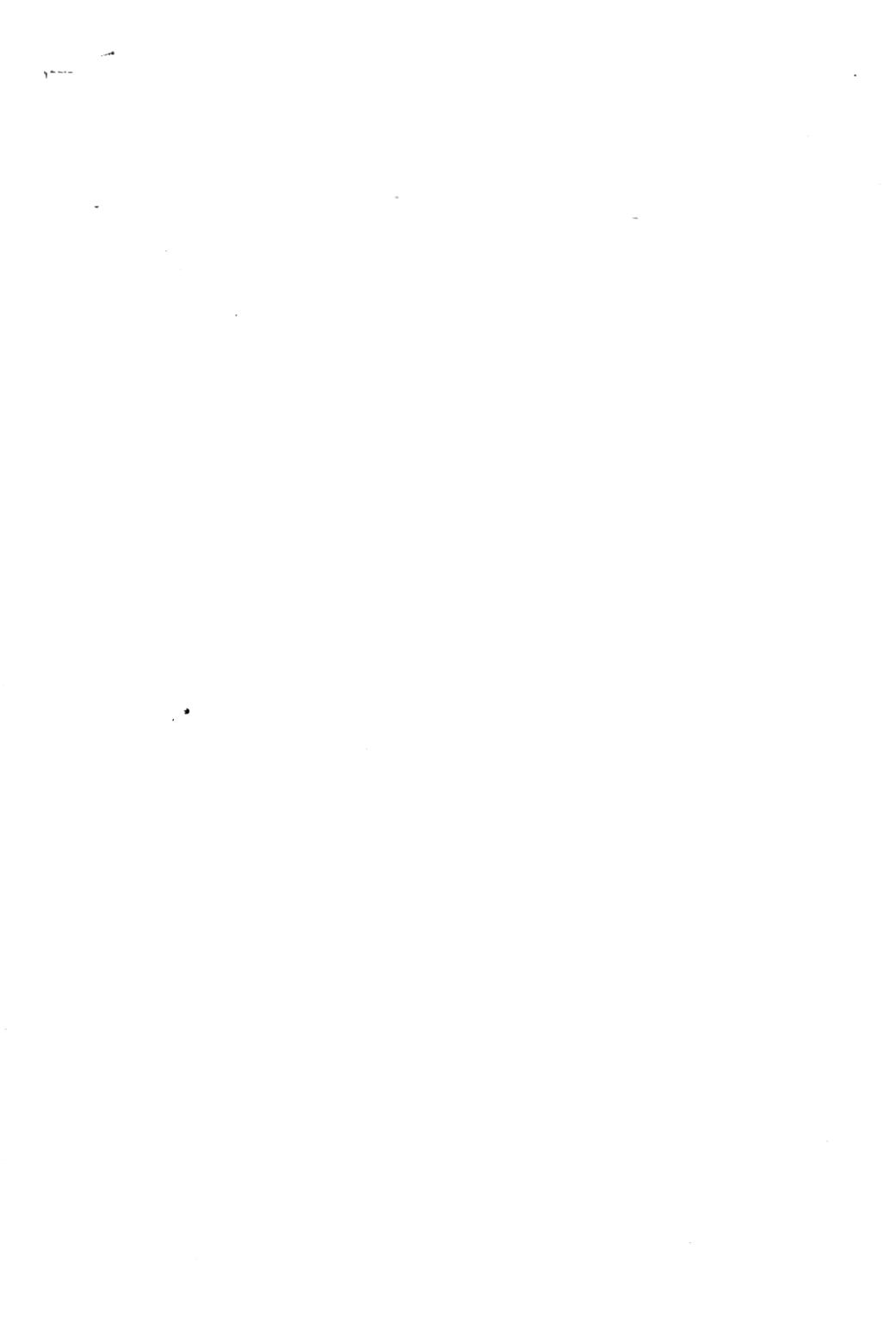
У другим радовима анализира одјеке и утицаје октобарске револуције на наш раднички покрет. У спреидишту студијске пажње налази се стварање и развитак Комунистичке партије Југославије од 1919-1921, као и стање и положај радничке класе од 1918-1941. Аутор је првог поглавља "Преглед историје СКЈ".

За више од пет деценија научног рада изучавао је историју лесковачког краја, којој је посветио преко двадесет већих књига и студија, почев од привредне историје и историје радничког покрета, преко етнологије минералогије, до археологије. Књига »Историја Лесковца и околине« представља узор како треба писати »тоталну« историју једног ужег регионалног подручја.

Димитријевић опус обухвата више од двадесетак књига већег формата, од којих су поједине преведене; потом више од 90 студија и монографија.

"Борба", 10. VIII 1988.

Документы из архиве

СЕЋАЊА О ЖИВОТУ И РАДУ У ВУЧЈУ (ИЗЈАВА)

У Вучју сам почео да радим после завршene Учитељске школе у Скопљу и то од 1927. године па све до 1935. То место ми је остало у веома лепом сећању, јер сам тамо проживео прве године свог учитељског рада. Људи су ме лепо прихватили, и када се створило узајамно поверење, заједнички смо суделовали у многим пословима.

У Вучју сам упознао Тозу Крстића, Сергија Димитријевића и друге са којима сам сарађивао. Пошто сам се оженио 1930. године, некако после тога, почетком тридесетих година, сусрео сам и ближе упознао овог снажног интелектуалца, са којим сам и непосредније сарађивао. Био је врло висок, мршав, мало повијен, а због широког знања и лепог казивања био је радо виђен у друштву, међу људима, и то како међу омладином, тако и међу сељацима, радницима.

У то време имао сам пуно симпатија за напредни покрет, за те идеје и схватања. Можда су ме ти млади интелектуалци и укључили у неки свој рад и активност, ја то не знам, јер се тада није много говорило о томе. Као симпатизер присуствовао сам састанцима и разговорима у разним приликама, учествовао на излетима, у шетњама уз Вучјанку, по Кукавици и друговоа са њима. Сећам се да нас је Сергије окупљао: Тозу Крстића, једног подофицира који је скоро увек носио велики фотографски апарат, Блашку Миленковића, мене и друге. Склонимо се тако негде у кукуруз, а он нам онда говори о Совјетском Савезу. Имао је једну дебелу књигу са пуно фотографија у којој је било речи о пољопривреди, селу, просвети, здравству итд. Причао нам је о колективизацији, о животу на селу у колхозима, потом о комбајнима, тракторима, при том нам је показивао илустрације и фотографије о томе: - Видите како су то лепо слике! Говори нам је да је тамо успостављена радничка власт, да су радници дошли до изражaja, да народ гради, уздиже и развија своју земљу, о новој организацији и политици... Мене је посебно занимало све о народној просвети и школама, о здравству,

о култури, Сергије нам је све то објашњавао, тумачио: - У Совјетском Савезу се велике пажња поклања просвети и култури, истицао је. - Школе су у великим, лепим зградама. Сви су обавезни да иду у школу. То је народна просвета... Поред усмених казивања и објашњавања, он је повремено нешто и прочитао. Показивао нам је и фотографије да се уверимо... Тако преокренемо другу страну, а он нам даје објашњење.

Сергије нам је доносио напредну, пропагандну и комунистичку литературу: "Аграрно питање" - Лењин: "Комунистички манифест" - Маркс - Енгелс: "Питања лењинизма" - Стаљин. Те смо књиге читали и проучавали. Ја сам од Тозе Крстића и Сергија Димитријевића добијао и књиге о историјском и дијалектичком материјализму (Талхајмер "Увод у дијалектички материјализам"). Сећам се и књиге из политичке економије од Симе Марковића.

Правили смо излете до Скобаљић града, ишли уз Вучјанку, дубље у планину, пели се на Кукавицу. Ту су увек били Сергије, Тоза, споменути подофицир, Блашко Миленковић и неки други. Једном смо тако на излету изрезали срп и чекић на стаблу дрвета. То је био симбол који нам је драг и везивао нас је за пролетерску борбу.

Тоза Крстић и Сергије Димитријевић били су нераздвојни другови, ту у Вучју, где је Сергије боравио и летовао. Често су ишли заједно, разговарали са људима, са сељацима, радницима и говорили о политици, експлоатацији, тешком животу. Гледали су да се нађу свуда тамо где је било више људи, негде на сабору, на слави. А народ је у то време био нездовољан, велика пореза, мали приходи са имања, свакојаки намети, сиромаштина. Једном су тако Сергије и Тоза Крстић говорили нешто на сабору у Накривањском Чифлуку, пред окупљеним нездовољним сељацима убрзо се створила нека гужва и негодовање против власти, богаташа и сл. Када су то видели, Сергије и Тоза су се повукли са тог скупа који је изгледао као неки политички збор и дошли у Вучје. Ту сам им рекао да их тражи командир жандармеријске станице Милоје Стефановић са својим жандарима. Пошто ме је командир жандармеријске станице поштовао као учитеља, ја сам му рекао да су то добри и поштени момци, да ништа лоше не раде, и да он може мени да верује. Тако се све то онда смирило, иначе је могло да буде незгодно. Тај жандармеријски наредник је иначе био "прибићевац", знао је да читам свакојаку и забрањену литературу, али ме никада није дирао. Он је то знао и за Тозу Крстића, који је врло често одлазио у Чукљеник, неким послом, а обилазио је и друга села, али, ето, није нас ометао, нити је правио неке проблеме. Иначе, Тоза Крстић је тада много радио са људима; оде негде па га по цео дан нема. Одржавао је неке састанке,

чешће тамо где су били радници и сељаци. Сарађивао је са Блашком Миленковићем кога сам знао као доброг и напредног радника, па са столаром Стеваном Антићем који је имао столарску радионицу, са Јупчом Станковићем и другима.

У то време, негде између 1932. - 1935. године контактирао сам и са младим напредним интелектуалцима из Лесковца. Поред Тозе Крстића и Сергија Димитријевића, познавао сам Адама Илића, Аристомена Ристића, адвоката Јована Јовановића који је припадао Земљорадничкој странци. Ти људи су се интересовали за село, обилазили су Јабланицу и у "Недељним новинама" које су издавали, писали су о томе.

Они су ми једном приликом помогли да штампам плакат за извођење комада "Сиротица". Јавио сам се Адаму Илићу, рекао му какав плакат хоћу, али када ми је он саоштио цену, ја то нисам могао да платим. Тада су прискочили Тоза, Сергије и други: - Хајде, Адаме, направи то учитељу бесплатно! Тако сам уз њихову помоћ успео да штампам плакат за вероватно прву позоришну представу у Вучју.

Као ћак учитељске школе у Скопљу (1922. - 1926.) често сам посећивао позориште; заволео сам то и имао сам мало смисла за те работе. Зато сам почетком тридесетих година, чини ми се 1931. године, одлучио да направим прву позоришну представаву у Вучју. Одабрао сам драмски комад са социјалном тематиком, "Сиротица", чини ми се од једног лесковачког писца, и почeo са децом то да припремам.

Замолио сам столара Стевана Антића да у једном делу учионице направи бину, са завесом која може да се повлачи. Антић је два дана радио обезбеђујући и нешто од материјал, а да није хтео да наплати ни један динар. (Напомињемо да је Стеван Антић био члан прве сеоске партијске организације у Вучју, коју је основао Сергије Димитријевић, и тај добровољни рад у корист просвете и културе схватао је као свој прилог једној културној акцији на селу, у чему га је, поред осталих упућивао Тоза, Сергије и други). И направио је заиста праву бину што је помогло да се комад изведе.

За ту прилику обезбедио сам и сеоску музику да свира у паузама између чинова, како то бива у истинским позориштима. Док се приредба припремала, говорио сам: "Биће довољно само две жене да дођу на представу и после дà причају о томе шта су видели..."

Тако је и било: на прву представу, поред већег броја мушкараца, дошли су и две жене. Улазница се наплаћивала један динар. Посетиоши су седели, у ћачким клупама.

На бини је приказиван драмски комад о сиротој девојчици, која је сама, гладна и боса. Из повређене ноге текла јој је као крв. Она је изгледала тужно и јадно, како и сам наслов каже. Све је то било постављено тако да код сељака који су гледали представу изазове сажаљење... За њих који дотле нису глдеали позоришну представу, кретање људи на бини, то што глуме маскирани, говоре научени текст и нешто приказују, било је врло чудно и необично. Брзо се о томе поセルу пронео глас, причало се и препричавало...

Кад смо после неког времена организовали другу представу, дошао је велики број људи, по неколико њих из породице, и стари и млади. И наравно, нису могли сви да уђу у учионицу која је била претесна, јер је интересовање било веома велико. Зато смо истога дана приказали две представе, па су и они што су остали испред учионице могли да виде драмски комад под насловом "Сиротица".

Одржавао сам повремене контакте са Вучјем и касније. После ослобођења био сам неколико пута тамо. Моји су ђаци Столе Николић и Неша Костадиновић. Били су то одлични ученици. Пре две године била су ми у посету два старца: чувам преписку са Тозом Крстићем. Писали су ми људи да је Срђан Ђимитријевић одржао неко предавање о предратној партијској активности у Вучју и да је на том предавању говорио нешто и о мени и моме раду. "Ми смо лупали, аплаудирали". Било нам је мило, причају ми Вучјанци, јер то је истина". О свему томе чувам писма.

Ово су само делови мојих сећања, а требало би то шире да се обради око организовања задруге у Вучју и о другим појединостима.

21. XI 1986.

*Вукаје Божовић,
учитељ у Јензији
Придворица
38228 Зубин Поток*

НАПРЕДНИ СТУДЕНТСКИ ПОКРЕТ НА БЕОГРАДСКОМ УНИВЕРЗИТЕТУ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА

*Нада Димитријевић
(За радио, 1988.)*

Сергије Димитријевић је врло дugo и темељно прикупљао материјал и грађу за целовитију научну обраду напредног студентског покрета на Београдском универзитету. Имао је намере да томе посвети студијску пажњу и да при том укаже на неке нове аспекте, разјашњавајући поједина спорна питања, постављајући на нове основе даља истраживања.

О тим стваралачким намерама, поред осталог, недвосмислено сведоче и две његове последње студије написане на Хвару у зиму 1986. за научни скуп у Нишу "Напредни студентски покрет у југоисточној Србији", као и неколико ранијих радова у којима је додиривао и ова питања.

А најбоље сведочанство су бројне белешке, исписи, сећања, архивски и други документи, као и поједине исписане опаске и констатације, прикупљени и организовани у једну целину, у оквиру жуте кутије, велт формата, како је иначе систематично чувао ту грађу.

- У тим белешкама из своје богате архивске збирке вероватно помиње поједине илегалне студентске комунистичке групе на Београдском универзитету? Хоћете ли нам поменути неке појединости у вези с тим?

- Према белешкама Сергија Димитријевића начињеним у разговору са Војином Кртолицом који је октобра 1932. године примљен у илегалну студентску комунистичку организацију у састав његове групе улазили су: Радован Вуковић као секретар, Стефан Митровић, Бориша Ковачевић, Милован Ђилас, Митар Мартиновић и обућарски

радник, можда Рајковић, јер у белешкама стоји знак питања поред имена Рајковић. Ова група је по свој прилици из 1931.

- У пролеће 1932, после демонстрација против Пере Живковића, група на Филозофском факултету се увећава. Поред секретара и организатора групе већ поменутог Радована Вуковића, и већ именованых, улазили су: Бранислав Ђурђев, Петрашин Никојевић, Ђока Лопичић, Мирко Бањевић, Никола Лопичић, поред чијих имена стоји Филологија; потом је на списку један математичар, поред њега Венијамин Маринковић, германист, Видак Марковић такође германист, и на крају понова се помиње Бора или Бориша Ковачевић. Од свих поменутих, као организовани комунисти означени су: Војин Кртолица, Милован Ђилас, секретар групе Вуковић, Стефан Митровић, Видак Марковић и Ковачевић.

Питање: Шта је даље било са тим групама? Да ли су се и како умножавале и увећавале?

- То је лепо питање. Из самих бележака Сергијевих види се како су се оне умножавале. Већ у септембру 1932. и Стефан Митровић и Милован Ђилас формирају нове групе којима су они на челу. То је био процес омасовљавања напредног студентског покрета који је обухватао нове и нове студенте.

После једне од провала на Универзитету, према белешкама Сергија Димитријевића, додогила се нова реорганизација групе, када је дошло до хапшења два члана из старе уже групе: Радована Вуковића и Венијамина Маринковића. Сада видимо да су у групи коју води Милован Ђилас, укључени: Војин Кртолица, Бранислав Ђурђев, Видак Марковић, Ђока и Никола Лопичић.

Питање: Шта је био садржај рада тих илегалних студентских комунистичких група на Универзитету?

- Најпретреба подвучи да то нису биле читалачке групе како можда хоће да се поједностави или чак минимизира. Те су групе, према белешкама С. Димитријевић, биле организатори демонстрација, мобилизатори, центри окупљања. Они су штампали и растурали летке, умножавали брошуре, на пример Валерија Карио, удата Пап, која је радила у технички, иначе Лесковчанка. Њена фотографија из гимназијских дана објављена је у публикацији "Партија и СКОЈ у Лесковцу". Илегалне студенстске комунистичке групе биле су ангажоване у борби против диктатуре, потом у освајању стручних удружења од стране комуниста; бориле се за аутономију Универзитета и оставрење студенских захтева, за побољшање животних услова, на пример око

издавања уџбеника, забрињавање студената, мензе, студентских домова и слично. Може се рећи да су имали реалистички приступ у датим околностима.

Тако је на Универзитету временом израстао организован напредни студентски покрет као саставни део напредног радничког покрета.

Питање: Занимљиво би било рећи какви су критеријуми били за пријем чланова у илегалне студентске комунистичке групе?

- Овде треба имати у виду да су то били илегални услови рада и деловања, што је упућивало на обазривост и велику пажњу приликом избора појединача. Ово ћу вам баш дословце прочитати из Србијевих бележака. Ево у горњем десном углу стоји "Студент", а испод подвучено пише: "Критеријуми за примање у студентске илегалне комунистичке организације били су исти као и за примање у Партију!"

Приступ Партије омладини је био широк или се о свему водило рачуна. Илегални услови рада су на то обавезивали.

Питање: Поменули сте да у драгоценом архиву С. Димитријевића постоје поједине и писане опаске и констатације, као и оцене о напредном студентском покрету на Београдском универзитету. Хоће ли нам навести неке од њих?

- На мало пожутелом папиру, Србије је написао: "Стварање студентске комунистичке илегалне организације било је највероватније један самосталан подухват студената који су се осећали комунистима или били раније организовани, али који тада нису имали никакве организационе везе са Партијом.

Зато су нам у самом почетку говорили да организација која се ствара није ни СКОЈ ни Партија. Зато сам у својим партијским документима и навео да сам тада припадао илегалној комунистичкој студентској организацији. Они другови који рачунају свој партијски стаж од тог времена, а нису били претходно примљени од неке партијске или скојевске организације, испустили су из вида или потпуно заборавили ову чињеницу."

Питање: Да чујемо још неке појединости, то би свакако било интересантно?

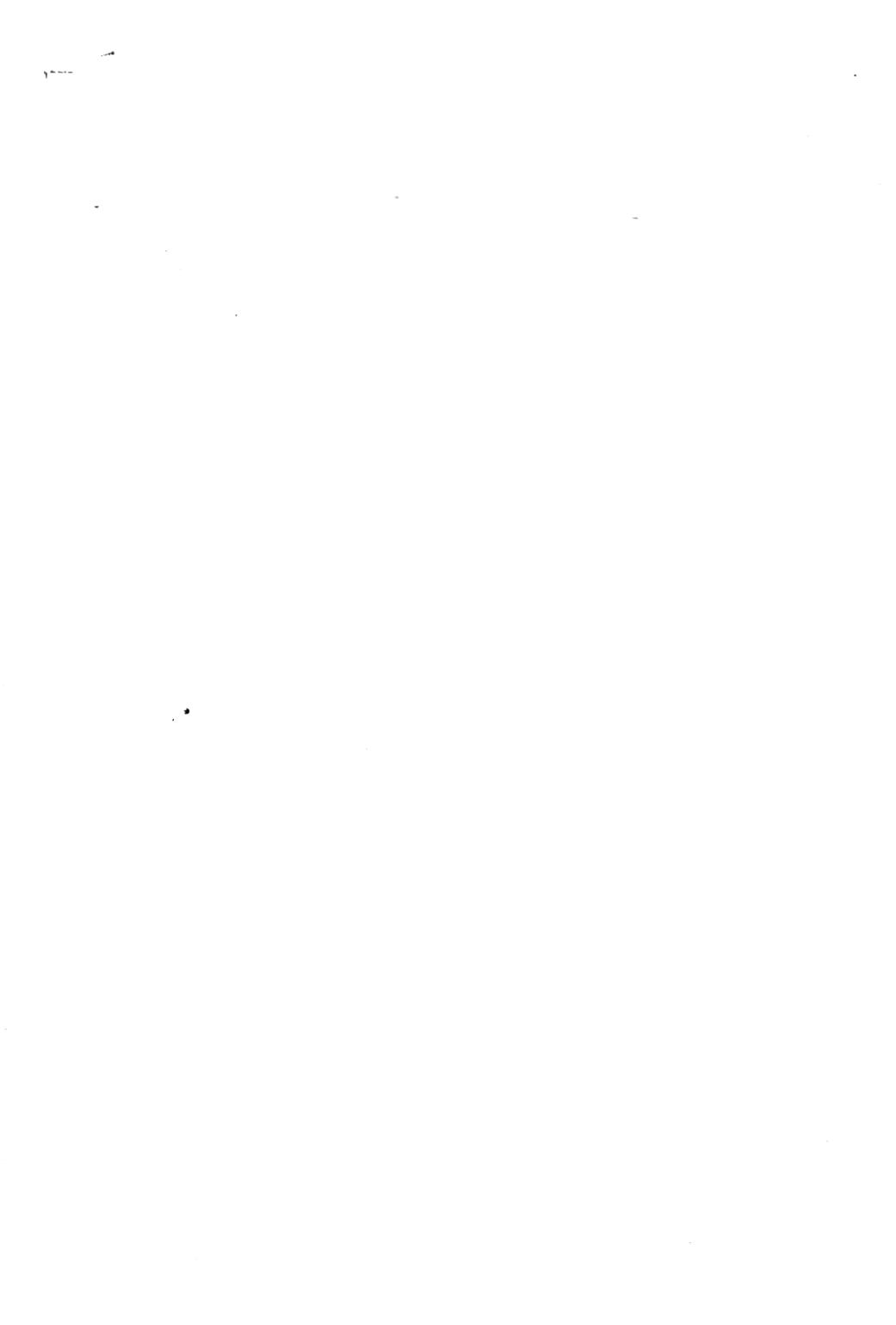
- Ево, при руци ми је забелешка о другу Јаши Давичу, колико видим овде из јуна 1949. године. Ту се види да С. Димитријевић Јашу Давича познаје још из студентских дана од 1931. године када су заједно наступали у дискусијама на семинарима економске групе на Правном факултету. ... "На студентским изборима за Правничко друштво, отприлике у децембру 1932. године, он је предлагач и чувар заједничке

листе комуниста и групе Мирка Томића... Чини ми се да је на следећим изборима (кандидација М. Лазаревића), већ био чувар наше кутије на једном од изборних места када сам ја био на другом. У то време комунисти су били претворили семинаре у праву политичку трибину. Давичо је заједно с нама редовно сваки пут наступао отворено бранећи марксистичка становишта."

Питање: Колико нам је познато Сергије Димитријевић је једини учесник IV Покрајинске коференције КПЈ за Србију, одржане 30 септембра 1934. године у Београду?

- Добро сте обавештени. То је тачно. Он је учествовао на овој конференцији када је Трајко Стаменковић, изабран за организационог секретара ПК Србије, што је познато у литератури. Приликом прославе 50-годишњице КПЈ и СКОЈ-а постављена је спомен плоча на згради где је она одржана; и том приликом преживели учесници су се фотографисали. На тој фотографији су поред Сергија: Тодор Вујасиновић, Драгутин Чолић, Миодраг Јовановић - Штампарија и Драгослав Марковић у чијој је кројачкој радњи конференција одржана.

По́говор

ЗАПИСИ О ЗНАМЕНИТОМ ДРУШТВЕНОМ И НАУЧНОМ ПОСЛЕНИКУ

Током непуне три деценије¹²⁸ живе и непосредне сарадње, узајамне комуникације, скоро непрекидних разговора са научником и некадашњим политичким делатником др Срђијем Димитријевићем, проф. др Никола Цветковић је написао три књиге о њему, а у својим белешкама и сваковрсним записима има безмало још толико материјала. Ускоро треба да се појави обимна књига "Живети пуним животом - животопис Сергија Димитријевића", која даје прегледну и целовиту слику животног пута, рада и деловања овог изузетног друштвеног посленика и научног радника који је оставио неизбрисив траг у нашем времену. Уз то, предата је у штампу и обухватна књига о његовој младалачкој и студентској партијско-политичкој активности у међуратном периоду, на подручју југа Србије, на Београдском универзитету, као и у међународном студентском и радничком покрету.

Нећemo погрешити ако устврдимо да је С. Димитријевић једна од најзначајнијих личности са југа Србије, чије капитално дело и стваралаштво тек улази у баштину народа, а у области нумизматике и историјске науке богати напредну мисао на ширим балканским просторима.

Ова трећа књига, за разлику од претходних, састављена је од више различитих и неуједначених објеката: од оних студијске природе, преко фрагмената о париским виђењима и једној могућој концепцији тоталне историје, те скромним доприносима С. Димитријевића археолошким и менралошко-геолошким истраживањима лесковачког краја, до врло кратких, узгредних литерарних записа с краја шездесетих година.

128 Н. Цветковић је први текст о С. Димитријевићу објавио у часопису "Наше стварање", далеке 1961. године, ("Проблеми српске средњевековне нумизматике", "Наше стварање", 1961, VI, 1. стр. 86-88).

сетих година и разговора вођених различитим поводима са овим научником. Све је то обједињено под заједничким збирним насловом: "Записи о Сергију Димитријевићу".

Као пролог за ову књигу Цветковић је издвојио текст о активностима напредног студентског покрета, у коме укратко изложена је партијско-политичка активност С. Димитријевића, тако на приступачан начин указује на неке битне биографске појединости. У уводу аутор у сумарном виду презентира најзначајније појединости о обимном историографском опусу овог партијског активисте и плодног научног радника; а одмах потом се осврће на континуитет рада Партије и СКОЈ-а у Лесковцу. Средишњи део је посвећен неким аспектима фракционашке активности групе Симе Марковића и студентском покрету, као и једном особенијем погледу на Партију и СКОЈ у Лесковцу, да би се све то завршило приказом укључивања лесковачких ђака и студената у илегални студентски комунистички покрет. Прилог иначе представља реферат који је Н. Цветковић поднео на нишком научном сконку ("Студијско-мемоарски прилози о Партији и СКОЈ-у у Лесковцу и неки видови деловања напредних студената", Научни скон "Напредни студентски покрет у југоисточној Србији", Универзитет у Нишу, 15-16. мај 1987. година).

Напредни прилози у књизи као да представљају наставак неких преиспитивања из поменутог текста, или вид продубљивања појединих његових аспеката. После указивања на значајније новине које садржи Димитријевићева студија о развоју СКОЈ-а у Лесковачкој гимназији до 1932-1941, Цветковић се компаративно-аналитички бави питањима континуитета у раду СКОЈ-а у лесковачком крају ("Компаративним испитивањем до представе о континуираној активности лесковачке скојевске организације", "Наше стварање", 1982, XXIX, 3-4, стр. 7-18).

Пошто је делатном присуству припадника лесковачког радничког, а потом и скојевског покрета у ширим међународним релацијамаписано релативно мало, Н. Цветковић посвећује томе једну целовитију студију. Након помињања улоге радничког трибуна Душана Џекића Лешњака и Благоја Николића из старије генерације, аутор се осврће на међуратно раздобље и младе активисте из тога времена, као што су Ђорђе Живковић и Мирослав Стојановић Леско. А у два засебна одељка пише о делатности Ратка Павловића Ђићка у Прагу и С. Димитријевића у Паризу. Упоређивањем рукописа оригиналa и објављеног текста, могли смо да уочимо како је уредник зборника у коме је текст публикован, извршио одређена скраћивања, што може бити

занимљиво за нека евентуална даља истраживања ("Учешће лесковачких скојеваца и млађих комуниста у међународном радничком покрету у периоду између два рата", "Лесковачки зборник", 1980, стр. 57-67).

Три наведена краћа текста објављују се по први пут и представљају делове већих целина извучених из мноштва рукописних бележака. - Удружење студената у Лесковцу је обновљено и освојено од стране напредних и комунистички оријентисаних младих људи, на сличан начин како је то учињено у Београду.

Одломци о Димитријевићевом формирању библиотеке напредне марксистичке и друге литературе, као и о судбини личне партијско-политичке архиве у Паризу, преузети су из прве, обимније верзије књиге "Живети пуним животом" Н. Цветковића. Последњи Димитријевићев боравак у Паризу половином осамдесетих година, био је делимично посвећен и трагању за поменутом драгоценом архивом, где су се, између остalog налазили листови и периодика у којој је објављивао своје чланке и написе. О свему томе има доста нових елемената у Цветковићевим рукописним белешкама.

Други одељак о париским виђењима С. Димитријевића саздан је такође од фрагмената из шире верзије поменуте Цветковићеве књиге - животописа. Поред систематског упознавања квартова, овај велики љубитељ уметности, културе и старина уопште, помно је обилазио музеје, културно-историјске споменике, ликовне и друге изложбе. То је дало извесног материјала да се само назначи Димитријевићев сложен однос према неким видовима модерне уметности. Он је страснички предано уживао у делима француских импресиониста, (неке њихове скице налазе се чак и у његовој личној архиви), као што је стварлачки размевао лепоте и дивоту графизма српског средњовековног кованог новца, што ће, надајмо се, у скорије време моћи да се види и у издању САНУ и Завода за уџбенике и наставна средства. А управо то донекле осмишљава и објављивање ових записа и фрагмената.

Текст о новинској и уопште публицистичкој активности Димитријевића у време бављења у иностранству, само је скица за један обухватнији напис који је назначен у рукописним белешкама. Цветковић је чак у форми осврта започео обраду његових Писама из Холандије, објављених у листу "Политика", са намером да на сличан начин укаже и на репортажске дописе и чланке из Париза, од којих су неки остали сачувани у рукопису. (На пример, напис "Лице и наличје Париза" је својевремено упућен "Недељним новинама", али је остао необјављен.)

Средишњи део књиге бави се Димитријевићевом концепцијом тоталне историје једног ужег регионалног подручја и доноси осврте на његов допринос археолошким и минералошко-геолошким изучавањима лесковачког краја. У подужем студијском тексту "Један пример концепције тоталне историје..." Цветковић најпре излаже општи теоријски приступ једној врсти "тоталне историје", да би потом назначио неке методолошке аспекте, и све конкретизовао на одговарајућим историјским текстовима и књигама С. Димитријевића. Ту се разумљиво, посебно задржао на оригинално конципираној "Историји Лесковца и околине 1918-1928.", илуструјући неке своје претходно изнете ставове ("Један пример концепције тоталне историје ужег регионалног подручја, са освртом на методолошке аспекте - Општа напомена о једној врсти "тоталне историје." - Методологија и савремене историје, Саопштења са Округлог стола, одржаног 17. и 18. децембра 1985. године у Београду, Институт за савремену историју, Београд, 1987, стр. 61-66; и "Наше стварање", 1990, XXXVII, 1-2, стр. 34-48).

С. Димитријевић се у младости доста интензивно бавио археолошким истраживањима лесковачког краја, долазећи до занимљивих археолошких открића "Копашница, (словенско налазиште на Хисару); а формирао је и врло запажену археолошку збирку, на коју се Цветковић осврће у првом делу студијског написа. У наставку¹²⁹ презентира преглед написа о Димитријевићевој збирци у дневној и локалној штампи, уз целовитији осврт на студијски чланак "Хисар код Лесковца".¹³⁰ А на крају указује на присуство и помен С. Димитријевића у студијској и археолошкој литератури ("Прилог Сергија Димитријевића археолошким истраживањима лесковачког краја", Лесковачки зборник, 1975, XV, стр. 285-293).

Како је Димитријевићево интересовање за минералошко-геолошка истраживања лесковачког краја било скоро непознато, Н. Цветковић се прихватио да осветли и ову страну његове активности. Он ту најпре пише о Димитријевићевој минералошко-петрографској збирци, потом се осврће на његов младалачки текст "Минералне воде и рудно благо"¹³⁰ са поменом Јабланице и њеног геолошког састава, да би на крају скренуо пажњу на Димитријевића послератна настојања на овом пољу ("Прилог Сергија Димитријевића минералошко-геолошком

129 Старинар, 1934, серија III, књ. VIII-IX, стр. 311-313.

130 Недељне новине, 12. августа 1934.

изучавању лесковачког краја", "Наше стварање", 1980, XXVII, 5-6, стр. 19-30).

Из веће групе Цветковићевих литерарних записа издвојена су само два особенија. Један о занимљивим казивањима Димитријевићеве супруге Наде; и други о три "експедиције" из 1944. године, које су, поред конкретних послова биле и у одговарајућој скупљачко-фолклорној и документаристичкој функцији.

Посебан одељак у овој књизи чине поједини важнији Разговори, вођени поводом неких значајнијих јубилеја, поводом објављивања књига или добијања награда и признања и сл. Пре скоро три и по деценије, Цветковић је објавио први интервју под насловом "Припрема се историја радничког покрта Лесковца".¹³¹ У дневнику рада на текстовима о С. Димитријевићу Цветковић је записао да је интервју био много шире концептиран, те да га је редакција радикално скратила, готово унаказила. Уследили су потом и други интервјуји испод којих је уписано где су и када објављени. А то важи и за чланке и приказе који се налазе на крају књиге, испред ужег избора докумената из архиве.

Владимир Цветковић

131 "Наша реч", Први мај, 1963.

Објављивање књига о Сергију Димитријевићу
драгоцен је помогао

- поред Скупштине општине Лесковац

- проф. др Добросав Бјелетић,

иницијатор више од 30 пројеката

дела величана српске научне мисли,

захваљујући којима се

утемељује национална самосвест.

Дугујем му другарску и срдачну захвалност
за стваралачку помоћ.

Aушор

САДРЖАЈ

ПРОЛОГ	13
Студијско-мемоарски прилози о Партији и СКОЈ-у у Лесковцу и неки видови деловања напредних студената	15
СТУДИЈСКО-МЕМОАРСКА ВИЂЕЊА	41
Компаративним испитивањем до представе о континуираној активности лесковачке скојевске организације	43
Учешће лесковачких скојеваца и млађих комуниста у међународном радничком покрету у периоду између два рата .	57
Обнова и освајање удружења студената у Лесковцу	77
Формирање библиотеке марксистичке и друге литературе	81
Судбина дела личне партијско-политичке архиве у Паризу ..	87
ФРАГМЕНТИ О ПАРТИЈСКОМ ДЕЛОВАЊУ У ПАРИЗУ ..	91
Обилазак музеја, културно-историјских споменика и уметничких изложби	93
Однос према неким видовима модерне уметности	101
Обилазак квартова Париза	109
Публицистичка активност С. Димитријевића у време боравка у иностранству	113
КОНЦЕПЦИЈА ТОТАЛНЕ ИСТОРИЈЕ И ПРИЛОЗИ ..	117
Један пример концепције тоталне историје ужег регионалног подручја, са освртом на методолошке аспекте	119

Прилог Сергија Димитријевића археолошким истраживањима лесковачког краја	137
Прилог Сергија Димитријевића минералошко-геолошком изучавању лесковачког краја	153
ЛИТЕРАРНИ ЗАПИСИ	171
Нада	173
Гарске куке - коњске муке	177
РАЗГОВОРИ	181
Припрема се историја радничког покрета Лесковца	167
Историчар и револуционар	183
Стваралац историје и историчар	187
Богата животињс-стваралачка активност	199
Хварски разговори	213
ПРИКАЗИ И ЧЛАНЦИ	217
Проблеми српске средњовековне нумизматике	219
Дубровачка трговина у Лесковцу и околини	225
Сергије Димитријевић: "Социјална структура села и аграрна реформа у лесковачком округу"	231
За науку - до последњег даха	233
ДОКУМЕНТИ ИЗ АРХИВЕ	235
Сећања о животу и раду у Вучју (изјава)	237
Напредни студентски покрет на београдском универзитету у првој половини тридесетих година	241
ПОГОВОР	245
Записи о знаменитом друштвеном и научном посленику	247

Никола Цветковић
Записи о Сергију Димитријевићу

Издавач
Народни музеј - Лесковац

Ликовни уредник
Ленка Кнежевић - Жуборски

Технички уредник
Чедомир Џвијетић

Тираж
600 примерака

Штампа
„Напредак“ - Лесковац

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

929:93/99 Димитријевић С.

ЦВЕТКОВИЋ, Никола

Записи о Сергију Димитријевићу / Никола
Цветковић, - Лесковац : Народни музеј, 1997
(Лесковац : Напредак). - 253 стр. : илустр. ;
21 см. - (Библиотека Народног музеја у
Лесковцу ; књ. 46)

Тираж 600. - Стр. 247-251: Записи о
зnamенитом друштвном и научном посленику /

Владимир Цветковић.

а) Димитријевић, Сергије (1912-1987)
ИД=57529612

ОД ИСТОГ ПИСЦА

**ПЕСНИЧКА ПОЕТИКА МИЛОША
ЦРЂАНСКОГ, 1993.**

КЊИЖЕВНО-ПОЕТИЧКЕ СТУДИЈЕ, 1993.

ПОЕТИКА МИЛАНА ДЕДИНЦА, 1993.

**КЊИЖЕВНО-ПОЕТИЧКО УДЕЛИМА
ПРВИХ СРПСКИХ СОЦИЈАЛИСТА, 1994.**

**ПОЕТИКА ПИСАЦА - КЊИЖЕВНО-
ПОЕТИЧКЕ СТУДИЈЕ Џ, 1994.**

**КЊИЖЕВНО-ПОЕТИЧКЕ
СТУДИЈЕ Џ, 1995.**

**СТИЛСКО-ИЗРАЖАЈНЕ ОДЛИКЕ
НАРОДНИХ ПЕСАМА
ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА I, 1995.**

**СТИЛСКО-ИЗРАЖАЈНЕ ОДЛИКЕ
НАРОДНИХ ПЕСАМА
ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА II, 1995.**

**ЖИВЕТИ ПУНИМ ЖИВОТОМ -
ЖИВОТОПИС О СЕРГИЈУ
ДИМИТРИЈЕВИЋУ, 1996.**

**ЖИВОТ КАО ДЕЛАЊЕ - ПОЛИТИЧКА
ДЕЛАТНОСТ СЕРГИЈА
ДИМИТРИЈЕВИЋА, 1997.**

**НОВИ И СТАРИ ПОВОДИ - КЊИЖЕВНО-
ПОЕТИЧКЕ СТУДИЈЕ IV, 1997.**

У коауторству са Благојем Глигоријевићем
**БУЛАВКА - БОРБЕНИ ПУТ БОРИСАВА
СТАНКОВИЋА, 1967.**

**ПЛАМЕНИ ОДСЕВИ - МОНОГРАФИЈА
О ЖИКИ ИЛИЋУ ЖУТОМ, 1984.**

Збирке песама

СВЕ ЈЕ ЉУБАВ, 1979.

СВЕТЛОСТ ЗЕМЉЕ, 1992.

СРПСКО МИШЉЕЊЕ, 1993.

ЧУВИДНЕ МИСЛИ, 1997.

ПЛАВЕТНО ДОБА ДЕЧАШТВА, 1995.

КОСОВИЈАДА, 1997.

НИКОЛА ЦВЕТКОВИЋ • ЗАПИСИ О СЕРГИЈУ ДИМИТРИЈЕВИЋУ